

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΑΓΑΘΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ:
ΝΕΕΣ ΘΕΩΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ»

ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ
ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΥ
(Α.Μ.: 1012201903006)

**Θέμα: «Εμμανουήλ Ρέπουλης (1863-1924): Ο Κρανιδιώτης πολιτικός και οι
πολιτικές του αρχές»**

Επιβλέπων Καθηγητής: Θανάσης Χρήστου
Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Ιάκωβος Μιχαηλίδης
Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Σωτήριος Ριζάς

ΚΑΛΑΜΑΤΑ 2021

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος.....	3
Εισαγωγή.....	6

Α΄ Κεφάλαιο

Τα νεανικά χρόνια του Εμμανουήλ Ρέπουλη και η συγκρότηση του χαρακτήρα του.....	11
1.1. Η καταγωγή και τα βιογραφικά στοιχεία του Εμμανουήλ Ρέπουλη.....	11
1.2. Η διαμόρφωση της προσωπικότητας και των αξιών του.....	12
1.3. Οι απαρχές της δημοσιογραφικής σταδιοδρομίας του	15

Β΄ Κεφάλαιο

Η συμμετοχή του Κρανιδιώτη δημοσιογράφου στα δημόσια πράγματα και η πρώτη περίοδος του πολιτικού του βίου	18
2.1. Η εκλογή του Εμμανουήλ Ρέπουλη με το Νεωτεριστικό Κόμμα του Γ. Θεοτόκη.....	18
2.2. Τα κοινοβουλευτικά πεπραγμένα του Εμμανουήλ Ρέπουλη.....	19
2.2.1. Η εκλογική ήττα του Ρέπουλη και η επάνοδος του στο δημόσιο βίο.....	28
2.3. Η προσχώρηση του Εμμανουήλ Ρέπουλη στην «Ομάδα των Ιαπώνων»	37

Γ΄ Κεφάλαιο

Το Κίνημα στο Γουδί και η έλευση του Ελευθερίου Βενιζέλου στην κεντρική πολιτική σκηνή.....	44
3.1. Ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος και η εκδήλωση του Επαναστατικού Κινήματος....	44
3.2. Η έλευση του Ελευθερίου Βενιζέλου στην Αθήνα και ο κομβικός ρόλος του Ε. Ρέπουλη στο αναμορφωτικό του έργο	49
3.3. Το ξέσπασμα των Βαλκανικών Πολέμων και η δράση του Κρανιδιώτη πολιτικού.....	54
3.4. Η Ελλάδα κατά την παραμονή του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου.....	57

Δ΄ Κεφάλαιο

Η Ελλάδα στη δίνη του «Μεγάλου Πολέμου» και ο Εθνικός Διχασμός.....	58
---	----

4.1. Η έναρξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και η θέση της Ελλάδας ανάμεσα στα αντίπαλα στρατόπεδα.....	58
4.2. Η εκδήλωση του Εθνικού Διχασμού και το Κίνημα της Εθνικής Αμύνης. Ο ρόλος του Εμμανουήλ Ρέπουλη.....	63
4.3. Το πολιτειακό ζήτημα και οι μνημειώδεις αγορεύσεις του Κρανιδιώτη ρήτορα στο Κοινοβούλιο.....	72

Ε΄ Κεφάλαιο

Η Μικρασιατική Εκστρατεία και η τελευταία πολιτική περίοδος του Εμμανουήλ Ρέπουλη.....	75
5.1. Η απόβαση των ελληνικών στρατευμάτων στη Σμύρνη και ο ρόλος του Ε. Ρέπουλη.....	75
5.2. Η Συνθήκη των Σεβρών, η τραγική περίοδος των Ιουλιανών και η στάση του Ε. Ρέπουλη.....	80
5.3. Οι μοιραίες εκλογές της 1 ^{ης} Νοεμβρίου 1920, η ήττα των Φιλελευθέρων και η αυτοεξορία του Κρανιδιώτη πολιτικού στο Παρίσι.....	84
5.4. Η επιστροφή στην Ελλάδα και ο θάνατος του Ε. Ρέπουλη.....	90
Επίλογος.....	93
Πηγές και Βιβλιογραφία.....	94
Παράρτημα.....	104
Περίληψη.....	107

Πρόλογος

Η παρούσα Διατριβή Μεταπτυχιακής Ειδίκευσης με τίτλο «Εμμανουήλ Ρέπουλης (1863-1924): Ο Κρανιδιώτης πολιτικός και οι πολιτικές του αρχές» εκπονείται στα πλαίσια του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών: «Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία: Νέες Θεωρήσεις και Προοπτικές». Η εργασία επικεντρώνεται στην ανάδειξη της προσωπικότητας και του έργου του Εμμανουήλ Ρέπουλη. Ο Εμμ. Ρέπουλης (1863-1924) υπήρξε ένας σπουδαίος δημοσιογράφος και πολιτικός των τελών του 19^{ου} αιώνας και των αρχών του 20^{ου} αιώνας. Συγκεκριμένα, γεννήθηκε το 1863 στο Κρανίδι Αργολίδας, όπου και έμαθε τα πρώτα του γράμματα. Ακολούθησε η φοίτησή του στο γυμνάσιο του Ναυπλίου, ενώ ο επόμενος σταθμός στην ακαδημαϊκή του σταδιοδρομία υπήρξε η Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών.

Παράλληλα με τις σπουδές του στην Αθήνα, ο Ρέπουλης ήρθε σε επαφή με τη δημοσιογραφία μέσα από την εργασία του σε διάφορες εφημερίδες της εποχής. Η έμφυτη φιλομάθεια, ο άρτιος χειρισμός της ελληνικής γλώσσας, η επικριτική γραφίδα του απέναντι στις παθογένειες του ελληνικού κράτους και των μηχανισμών εξουσίας συνετέλεσαν στην επαγγελματική του καταξίωση. Η ακεραιότητα του χαρακτήρα του, η βαθιά του πίστη στην ευόδωση των εθνικών ιδεωδών και της «Μεγάλης Ιδέας», καθώς και η ανιδιοτελής προσφορά του στους αδυνάμους μέσα από το δημοσιογραφικό λειτούργημα, υπήρξαν σημαντικοί παράγοντες στην απόφασή του να ασχοληθεί με τα κοινά.

Η είσοδος του Εμμανουήλ Ρέπουλη στον πολιτικό στίβο έλαβε χώρα σε μία ιδιαίτερα δυσχερή περίοδο για την Ελλάδα. Η ήττα στον Ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 και ο επακόλουθος Διεθνής Οικονομικός Έλεγχος από τις Μεγάλες Δυνάμεις ώθησαν τον Ρέπουλη να διατρανώσει τις νεωτερικές του ιδέες για τον αστικό εκσυγχρονισμό του ελληνικού κράτους. Σκοπός της εργασίας είναι η παρουσίαση της πολιτικής ζωής του τόπου τόσο κατά την τελευταία δεκαετία του 19^{ου} αιώνας όσο και κατά την πρώτη δεκαετία του 20^{ου} αιώνας, διότι η συγκρότηση της πολιτικής φιλοσοφίας του Ρέπουλη υπήρξε αποτέλεσμα αυτών των βιωμάτων.

Η εξέχουσα ρητορική του δεινότητα και η αξιοθαύμαστη νομική του κατάρτιση έκαναν τον Εμμανουήλ Ρέπουλη να ξεχωρίσει στην πολιτική ζωή της Ελλάδας ήδη από τα πρώτα του βήματα. Οι βουλευτικές του θητείες υπήρξαν το επιστέγασμα αυτών των αρετών. Η πολιτική συνεργασία με τον Γεώργιο Θεοτόκη έφερε τις μεταρρυθμιστικές ιδέες του Ρέπουλη στο πολιτικό προσκήνιο, όμως η

αδυναμία του Θεοτόκη να απαγκιστρωθεί από τις παλαιοκομματικές μεθόδους έφερε το τέλος της συνεργασίας τους. Η μαχητική και ταυτόχρονα νεωτεριστική πολιτική φιλοσοφία του Κρανιδιώτη πολιτικού βρήκε τη στέγη της στην «Ομάδα των Ιαπώνων». Ο Ρέπουλης εντάχθηκε στους «Ιάπωνες» το 1906, αλλά η ομάδα διαλύθηκε το 1908 λόγω της αδυναμίας της να αποκτήσει σημαίνουσα πολιτική επιρροή στα δημόσια πράγματα.

Η Επανάσταση στο Γουδί το 1909 έφερε στην κεντρική πολιτική σκηνή τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Ο Ρέπουλης προσέγγισε τον Κρητικό πολιτικό και κατάφερε να αναδειχθεί σε έμπιστο και πολύτιμο συνεργάτη του. Κατά τα επόμενα έτη υπηρέτησε ως Υπουργός Εσωτερικών, Οικονομικών και Αντιπρόεδρος της Κυβερνήσεως. Μέσα από την διπλωματική διατριβή θα καταβληθεί προσπάθεια να παρουσιαστούν με ενάργεια τα πολιτικά πεπραγμένα του Εμμανουήλ Ρέπουλη σ' αυτή την έντονη πολιτική δεκαετία που σηματοδεύτηκε από τους δύο Βαλκανικούς Πολέμους, το ξέσπασμα του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, τον Εθνικό Διχασμό, καθώς και την Μικρασιατική περιπέτεια. Η Μικρασιατική Καταστροφή και η κατάρρευση του «Οράματος της Ιωνίας» υπήρξαν οι πιο τραυματικές εμπειρίες στην πολιτική και δημοσιογραφική σταδιοδρομία του Εμμανουήλ Ρέπουλη. Είχε προηγηθεί η ήττα των Φιλελευθέρων στις εκλογές του 1920, αποτέλεσμα που οδήγησε τον ίδιο στην αυτοεξορία στο Παρίσι μαζί με τον Ελ. Βενιζέλο.

Ο Ρέπουλης πολιτεύθηκε για τελευταία φορά στις εκλογές του 1923 και εξελέγη, όμως η κλονισμένη υγεία του δεν του επέτρεψε να προσέλθει στο Κοινοβούλιο. Το βιολογικό του τέλος δεν άργησε να έλθει. Στις 14 Μαΐου 1924 ο σπουδαίος πολιτικός απεβίωσε από καρδιακό νόσημα στο Κρανίδι σκορπώντας θλίψη σε φίλους και πολιτικούς αντιπάλους, οι οποίοι αναγνώρισαν την ύστατη στιγμή τη σύνεση, τη μετριοπάθεια και τη συνέπεια που διέκριναν τον δημοσιογραφικό και πολιτικό του βίο.

Συμπερασματικά, ο Εμμανουήλ Ρέπουλης άφησε ανεξίτηλο το στίγμα του στα πολιτικά και δημοσιογραφικά δρώμενα της εποχής του. Η διπλωματική εργασία θα πραγματευθεί τις επικρατούσες συνθήκες που καθόρισαν την πολιτική και δημοσιογραφική δράση του Ρέπουλη, καθώς και την προσωπικότητα του ίδιου σε συνάρτηση με τις ιδεολογικές του πεποιθήσεις και επιδιώξεις. Έτσι, θα αναδειχθούν επιμέρους λεπτομέρειες για τη συμβολή του στο μεταρρυθμιστικό έργο του Ελ. Βενιζέλου και τη δράση του ίδιου σε ιδιαίτερα κρίσιμες και ταραχώδεις περιόδους της νεότερης ελληνικής ιστορίας.

Οφείλω εγκάρδιες ευχαριστίες στον κύριο Θανάση Χρήστου, Καθηγητή και Διευθυντή του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών: «Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία: Νέες θεωρήσεις και προοπτικές», για την αμέριστη συμπαράστασή του στην ολοκλήρωση της παρούσας εργασίας, καθώς και για το ατελείωτο ταξίδι στον υπέροχο κόσμο της ιστορίας που με έχει βοηθήσει καταλυτικά να αναπτύξω τη σκέψη μου και να κατανοήσω τον κόσμο. Παράλληλα νιώθω την υποχρέωση να ευχαριστήσω ιδιαίτερα τους κυρίους Μιχαηλίδη και Ριζά, Καθηγητές μου στο Μεταπτυχιακό και Συνεπιβλέποντες της διατριβής, για τις σπουδαίες γνωστικές εμπειρίες που μου προσέφεραν κατά τη διετή φοίτησή μου στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα. Τέλος αισθάνομαι την βαθύτατη ανάγκη να ευχαριστήσω την οικογένειά μου για την ψυχολογική υποστήριξη και την θερμή συμπαράσταση που μου έχουν προσφέρει κατά τη διάρκεια της συγγραφής της παρούσας εργασίας.

Εισαγωγή

Η ανά χείρας Διατριβή Μεταπτυχιακής Ειδίκευσης καλύπτει ένα ευρύ χρονικό πλαίσιο εντός του οποίου εκτυλίσσεται η δημοσιογραφική και πολιτική σταδιοδρομία του Εμμανουήλ Ρέπουλη. Η εμφάνιση του διακεκριμένου Κρανιδιώτη δημοσιογράφου στον τύπο της εποχής πραγματοποιήθηκε στις αρχές της τελευταίας δεκαετίας του 19^{ου} αιώνας, μίας εποχής που σηματοδεύτηκε έντονα από ένδοξα, αλλά και ατιμωτικά γεγονότα. Η πτώχευση του 1893, η ταπεινωτική ήττα της Ελλάδας κατά τον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 και η επιβολή του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου το 1898 δημιούργησαν ένα διάχυτο κλίμα απαισιοδοξίας, προβληματισμού και ανησυχίας για το μέλλον του ελληνισμού.

Η δεκαετία του 1890 αποτελεί κομβικό σημείο στην προσπάθεια σκιαγράφησης της προσωπικότητας του Εμμανουήλ Ρέπουλη, καθώς είναι η εποχή όπου διαμορφώθηκαν οι πολιτικές αρχές και η φιλοσοφία του. Ήταν η δεκαετία, όπου οι δομικές παθογένειες που διέκριναν την πολιτική ζωή της χώρας άφησαν έντονα το αρνητικό τους αποτύπωμα σε πολιτικό, οικονομικό και διακρατικό επίπεδο. Ο νεωτεριστής Ρέπουλης αντιμετώπισε με ωριμότητα, διεισδυτικότητα και παρρησία τα κακώς κείμενα της περιόδου και προσπάθησε μέσα από την αρθρογραφία του να ανοίξει νέους ορίζοντες και να αφυπνίσει τους πολίτες. Αυτή ήταν η απαρχή της ανάδυσης ενός πνευματικού ανθρώπου, ο οποίος με συναίσθηση του δημοσιογραφικού λειτουργήματος και της ισχύος που αυτό συνεπαγόταν, πάσχισε για να καταπολεμήσει τις παθογένειες που είχαν οδηγήσει την Ελλάδα στην αποτελμάτωση και τη διεθνή ανυποληψία.

Η πρώτη δεκαετία του 20^{ου} αιώνας χαρακτηρίζεται από την προσπάθεια ανασύνταξης στο εσωτερικό της χώρας, καθώς και από την ανάδυση νέων πολιτικών ιδεών, προσώπων και προταγμάτων. Η εμφάνιση του Ελευθερίου Βενιζέλου στην κεντρική πολιτική σκηνή αποτελεί σημείο καμπής της νεότερης ελληνικής πολιτικής ιστορίας. Το εγχείρημα του αστικού εκσυγχρονισμού αποτέλεσε τον ακρογωνιαίο λίθο της πολιτικής του Κρητικού ηγέτη και η εδαφική ολοκλήρωση του ελληνικού κράτους μέσα από το όραμα της «Μεγάλης Ιδέας» δύνανται να χαρακτηρίσουν τη δεκαετία του 1910 ως «η εποχή της μεγάλης εξόρμησης».

Οι αρνητικές συνέπειες του Εθνικού Διχασμού επισκίασαν τις σπουδαίες οικονομικές, πολιτικές και διπλωματικές επιτυχίες αυτής της δεκαετίας, ενώ υπονόμισαν το «Όραμα της Ιωνίας», το οποίο έσβησε ολοκληρωτικά με την

Μικρασιατική Καταστροφή. Ο Εμμανουήλ Ρέπουλης υπήρξε βασικός πρωταγωνιστής στα δημοσιογραφικά και πολιτικά δρώμενα αυτών των δεκαετιών. Η πολυετής παρουσία του στον δημόσιο βίο είτε με την ιδιότητα του δημοσιογράφου είτε με αυτή του πολιτικού συνδυάστηκε με ορισμένες από τις πιο ένδοξες αλλά και τραγικές στιγμές της ελληνικής ιστορίας. Συνεπώς, η προσωπική διαδρομή του Εμμανουήλ Ρέπουλη στην πολιτική και τη δημοσιογραφία δύναται να μας προσφέρει πολύτιμες μαρτυρίες για την πορεία της Ελλάδας στο μεταίχμιο μεταξύ του θριάμβου και της καταστροφής.

Η διατριβή αποτελείται από το εξώφυλλο, τον πίνακα περιεχομένων, τον πρόλογο, την εισαγωγή, τα πέντε κεφάλαια με τις υποδιαιρέσεις τους, τον επίλογο, τις πηγές και τη βιβλιογραφία, το παράρτημα καθώς και την περίληψη της εργασίας. Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στην διαίρεση της εργασίας σε επιμέρους κεφάλαια, σύμφωνα με την δημοσιογραφική και πολιτική διαδρομή του Εμμανουήλ Ρέπουλη. Στόχος αυτής της επιλογής είναι η προσέγγιση της κάθε ιστορικής περιόδου υπό το πρίσμα των επικρατουσών συνθηκών και των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών που της προσδίδουν διαφορετικά γνωρίσματα εν συγκρίσει με τις προγενέστερες και μεταγενέστερες περιόδους της ιστορίας.

Το Α΄ Κεφάλαιο της ανά χείρας εργασίας πραγματεύεται τα νεανικά χρόνια του Εμμανουήλ Ρέπουλη και τα βιογραφικά του στοιχεία. Η προσπάθεια ανασύνθεσης των ιδιαιτέρων χαρακτηριστικών της προσωπικότητας του Κρανιδιώτη δημοσιογράφου και πολιτικού συμβάλλει στην κατανόηση του αξιακού του υποβάθρου, καθώς και στην ερμηνεία των πράξεών του σε πολιτικό και δημοσιογραφικό επίπεδο. Τέλος, οι απαρχές της δημοσιογραφικής του πορείας παρουσιάζουν χαρακτηριστικό ενδιαφέρον, διότι εκεί ανιχνεύονται τα πρώτα σπέρματα των πολιτικών πεποιθήσεων που έμελλε να εκδηλώσει κατά την παρουσία του στα δημόσια πράγματα.

Το Β΄ Κεφάλαιο καταγίνεται με τα πρώτα βήματα του Εμμανουήλ Ρέπουλη στην κεντρική πολιτική σκηνή. Ο ασυμβίβαστος ιδεαλιστής και νεωτεριστής δημοσιογράφος από την Αργολίδα κατάφερε πολύ σύντομα να κεντρίσει το ενδιαφέρον της κοινής γνώμης λόγω την ευγλωττίας, του αριστοτεχνικού χειρισμού της γλώσσας και της μεστότητας που διέκριναν κάθε του τοποθέτηση. Τα συγκεκριμένα γνωρίσματα του Ρέπουλη έγιναν ευρέως γνωστά μέσα από την παρουσία του στο Κοινοβούλιο, καθώς ο διαπρεπής δημοσιογράφος, αν και νέος πολιτικός άνδρας, παρουσίασε αξιοσημείωτο κοινοβουλευτικό έργο. Η καταξίωσή του καθίσταται εμφανής λόγω της

ανάθεσης της εισηγήσεως του προϋπολογισμού στο νεοεκλεγέντα πολιτικό εκ μέρους της κυβερνήσεως του Γεωργίου Θεοτόκη. Η εμπιστοσύνη του Κερκυραίου πολιτικού προς τον Εμμανουήλ Ρέπουλη είχε ως αποκορύφωμα την ανάδειξη του τελευταίου στο αξίωμα του Γενικού Γραμματέως του Υπουργείου Οικονομικών. Ωστόσο, ο Κρανιδιώτης πολιτικός, πνεύμα ανήσυχο και προοδευτικό, απογοητεύτηκε από την αδυναμία απεμπλοκής του Θεοτοκικού κόμματος από τα δεσμά του παλαιοκομματικού κατεστημένου. Η απόσχιση του από αυτό ήταν προδιαγεγραμμένη.

Ο πολιτικές του αναζητήσεις και η ακλόνητη προσήλωσή του σε ένα σύγχρονο και καινοτόμο πρότυπο πολιτικής διακυβέρνησης υπήρξαν οι παράγοντες που τον ώθησαν να ενταχθεί στην νεοπαγή και συνάμα ετερόκλητη πολιτικά «Ομάδα των Ιαπώνων». Παρά τη μαχητικότητα και τη ρηξικέλευθη παρουσία των «Ιαπώνων» στην πολιτική ζωή ο παλαιοκομματισμός, ο παραγοντισμός και η αναξιοκρατία παρέμεναν οι βασικές επιδιώξεις του πολιτικού συστήματος. Έτσι, το Β΄ Κεφάλαιο αποσκοπεί στην ανάδειξη των πρώτων πολιτικών διαδρομών του Ρέπουλη, καθώς και στην αποτύπωση της πολιτικής ζωής του τόπου σε μια μεταβατική περίοδο, δηλαδή πριν από την εκδήλωση του Κινήματος στο Γουδί το 1909 και την έλευση του Ελευθερίου Βενιζέλου στην Ελλάδα.

Το Γ΄ Κεφάλαιο της διατριβής παρουσιάζει τις συνθήκες που οδήγησαν στην εκδήλωση του Κινήματος στο Γουδί από τον Στρατιωτικό Σύνδεσμο, καθώς και την εμφάνιση του Ελευθερίου Βενιζέλου στην κεντρική πολιτική σκηνή. Τα ανορθωτικά και ρηξικέλευθα πολιτικά προτάγματα της εποχής απηχούσαν τις απόψεις του Εμμανουήλ Ρέπουλη. Η δικαίωση των πολύχρονων αγώνων του απέναντι στον παλαιοκομματισμό και τους μηχανισμούς της διαπλοκής και της συνδιαλλαγής που κυριαρχούσαν στην πολιτική ζωή της Ελλάδας ήταν ουσιαστική.

Ο Κρητικός ηγέτης όρισε τον Εμμανουήλ Ρέπουλη Υπουργό Εσωτερικών και συνεργάστηκε στενά μαζί του για την ευόδωση του ανορθωτικού κυβερνητικού έργου. Στόχος της εργασίας είναι η παρουσίαση των πεπραγμένων του Εμμανουήλ Ρέπουλη στα πλαίσια της υπουργικής του ιδιότητας, καθώς και η εξέταση του ρόλου που αυτός διαδραμάτισε κατά την ιδιαίτερα κρίσιμη περίοδο των Βαλκανικών Πολέμων. Επίσης, το συγκεκριμένο κεφάλαιο παρουσιάζει συνοπτικά τους πολιτικούς και κοινωνικούς συσχετισμούς στο εσωτερικό της Ελλάδας, όπως και τις κύριες κατευθύνσεις της εξωτερικής πολιτικής ύστερα από τη νικηφόρα έκβαση των βαλκανικών συγκρούσεων.

Το Δ΄ Κεφάλαιο εξετάζει τη διεθνή θέση της Ελλάδας κατά την έναρξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και τη δράση του Εμμανουήλ Ρέπουλη στην περίοδο που

προηγήθηκε του Εθνικού Διχασμού, αλλά και κατά τη διάρκεια την τραυματικής αυτής ιστορικής περιόδου. Ο Κρανιδιώτης πολιτικός, στενός συνεργάτης του Ελευθερίου Βενιζέλου, υπεραμύνθηκε της στρατηγικής προσεγγίσεως της Ελλάδας με τις δυνάμεις της Entente. Η αμαχητί παράδοση του οχυρού Ρούπελ στους Γερμανοβουλγάρους, η εκδήλωση του κινήματος της Εθνικής Αμύνης στη Θεσσαλονίκη, τα επαίσχυντα Νοεμβριανά και η έξωση του Βασιλέως Κωνσταντίνου Α΄ υπήρξαν τα πιο χαρακτηριστικά γεγονότα της περιόδου.

Μέσα σε αυτό τον κυκεώνα δραματικών και ατιμωτικών στιγμών της νεότερης ελληνικής ιστορίας ξεχωρίζει η νηφάλια και ψύχραιμη τοποθέτηση του Εμμανουήλ Ρέπουλη πάνω στα πολιτικά τεκταινόμενα, όπως αυτή αποτυπώνεται μέσα από την αρθρογραφία και τις μνημειώδεις του αγορεύσεις στο Κοινοβούλιο. Τα μείζονα πολιτικά θέματα και η ουσία του πολιτειακού ζητήματος και των σχετικών βασιλικών εξουσιών αποτέλεσαν το κύριο αντικείμενο των δημοσίων παρεμβάσεων του Πελοποννησίου δημοσιογράφου και πολιτικού.

Το Ε΄ Κεφάλαιο της εργασίας προσεγγίζει το ρόλο του Εμμανουήλ Ρέπουλη κατά την περίοδο της Μικρασιατικής Εκστρατείας, καθώς και το τέλος της λαμπρής πολιτικής και δημοσιογραφικής του πορείας ύστερα από τον αιφνίδιο θάνατό του. Το «Όραμα της Ιωνίας» αποτελούσε τον διακαή πόθο του Κρανιδιώτη πολιτικού, ο οποίος υποστήριζε σθεναρά το όραμα της «Μεγάλης Ελλάδας». Μία ισχυρή και ευρεία γεωγραφικά πατρίδα, απαλλαγμένη από τα αναχρονιστικά κατάλοιπα του κοτζαμπασισμού και των πελατειακών δικτύων, ήταν η βασική επιδίωξη του Ρέπουλη κατά την παρουσία του στον πολιτικό και δημοσιογραφικό στίβο.

Η υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών αποτελούσε τη δικαίωση των οραμάτων του. Ωστόσο, η απόπειρα δολοφονίας εναντίον του Ελευθερίου Βενιζέλου στο σιδηροδρομικό σταθμό της Λυών και οι θηριωδίες των οπαδών του απέναντι σε επιφανή αντιβενιζελικά στελέχη, όπως ο Ίωνας Δραγούμης, είχαν ήδη υπονομεύσει το Μικρασιατικό εγχείρημα. Οι προσπάθειες του Πελοποννησίου πολιτικού να κατευνάσει τα οξυμένα πολιτικά πάθη ήταν καταδικασμένες να αποτύχουν.

Ο Ρέπουλης έπαιξε ενεργό ρόλο κατά την πρώτη φάση της ελληνικής απόβασης στη Σμύρνη, καθώς κρίθηκε ως ο πλέον κατάλληλος άνθρωπος για να διαχειριστεί την ένταση ανάμεσα στους Έλληνες και το ντόπιο τουρκικό στοιχείο. Ωστόσο, ο διαπρεπής Κρανιδιώτης έμελλε να ζήσει την διάψευση των προσδοκιών του. Οι μοιραίες εκλογές του 1920 και η ήττα των Φιλελευθέρων από την Ηνωμένη Αντιπολίτευση υπήρξαν οι οιωνοί της τραγικής έκβασης του Μικρασιατικού πολέμου.

Ο ίδιος ακολούθησε το δρόμο της αυτοεξορίας στο Παρίσι στα βήματα του Ελευθερίου Βενιζέλου. Εκεί έζησε τον τραγικό ξεριζωμό του Μικρασιατικού Ελληνισμού.

Η επάνοδός του στην Ελλάδα τον βρήκε με ιδιαίτερα κλονισμένη την υγεία του λόγω των συνταρακτικών γεγονότων που είχαν προηγηθεί. Η τελευταία εκλογική του επιτυχία δεν είχε αντίκρισμα, καθώς ο Εμμανουήλ Ρέπουλης δεν κατάφερε να προσέλθει στο Κοινοβούλιο λόγω των σημαντικών προβλημάτων υγείας που αντιμετώπιζε. Η ραγδαία επιδείνωση της υγείας του και ο θάνατός του από καρδιακό επεισόδιο σηματοδότησαν το τέλος μίας λαμπρής σταδιοδρομίας στα πολιτικά και δημοσιογραφικά δρώμενα. Ωστόσο, το στίγμα που άφησε στα δημόσια πράγματα ήταν αυτό που επρόκειτο να τον κατατάξει στους μεγαλύτερους κοινοβουλευτικές άνδρες και ρήτορες όλων των εποχών. Ο έντιμος και ασυμβίβαστος ιδεαλιστής από το Κρανίδι είχε κερδίσει τον σεβασμό φίλων και αντιπάλων για την ακεραιότητα και τη σύνεση που είχε επιδείξει σε κρίσιμες για το έθνος στιγμές.

Α' Κεφάλαιο

Τα νεανικά χρόνια του Εμμανουήλ Ρέπουλη και η συγκρότηση του χαρακτήρα του

1.1. Η καταγωγή και τα βιογραφικά στοιχεία του Εμμανουήλ Ρέπουλη

Ο Εμμανουήλ Ρέπουλης γεννήθηκε το έτος 1863 στο Κρανίδι Ερμιονίδας του νομού Αργολίδας. Ήταν μέλος μίας πολυμελούς οικογένειας, η οποία περιελάμβανε επτά παιδιά. Συγκεκριμένα, ο Εμμανουήλ Ρέπουλης διέθετε τέσσερις αδερφούς και δύο αδερφές. Ο ίδιος ήταν το τρίτο κατά σειρά παιδί της οικογένειας. Παρότι η οικογένεια του Εμμανουήλ Ρέπουλη δεν συγκαταλεγόταν στις πιο ευκατάστατες και εύρωστες οικονομικά οικογένειες της ευρύτερης περιοχής, έχαιρε του σεβασμού όλης της τοπικής κοινωνίας και θεωρούνταν έγκριτη. Οι γονείς του ήταν η Παρασκευή Λάμπρου και ο Παντελής Ρέπουλης ή Λιέπουρης, ναυτικός στο επάγγελμα¹.

Τα πρώτα μαθητικά χρόνια του νεαρού Εμμανουήλ Ρέπουλη είναι άρρηκτα συνδεδεμένα με την ιδιαίτερη πατρίδα του, δηλαδή το Κρανίδι Αργολίδας, όπου μαθήτευσε στο τοπικό Σχολαρχείο. Ωστόσο, η συνέχιση των γυμνασιακών του σπουδών έλαβε χώρα στο Ναύπλιο, καθώς το Κρανίδι δεν διέθετε αντίστοιχη σχολική μονάδα. Όταν αποφοίτησε από το Γυμνάσιο του Ναυπλίου, πήγε στην Αθήνα για να συνεχίσει τις σπουδές του. Η δυσχερής οικονομική κατάσταση του Εμμανουήλ Ρέπουλη και η ανάγκη κάλυψης των παγίων εξόδων που συνεπαγόταν η παραμονή του σε μία άλλη πόλη είχαν οδηγήσει τον νεαρό Κρανιδιώτη στην παράδοση μαθημάτων για την εξασφάλιση των υποχρεώσεών του. Ο ίδιος προσωπικά παρέδιδε ιδιαίτερα μαθήματα στον ανιψιό του κυρίου Αργυρόπουλου, ιδιοκτήτη του γνωστού εστιατορίου «Ελαφος». Το αντίτιμο των υπηρεσιών του ήταν μόνο η εξασφάλιση του καθημερινού του φαγητού².

Ο επόμενος σταθμός του Ρέπουλη ήταν η Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Εκεί συνέχισε τις σπουδές του και παράλληλα ξεκίνησε την ενασχόλησή του με τη δημοσιογραφία. Ωστόσο, ο νεαρός επαρχιώτης εγκατέλειψε τις σπουδές του στην επιστήμη της Νομικής και αφοσιώθηκε στο δημοσιογραφικό λειτούργημα. Χαρακτηριστικό στοιχείο της μεταβολής αυτής αποτελεί το γεγονός ότι δεν αποφοίτησε από τη Νομική Σχολή. Η δικηγορία δεν αποτελούσε επαγγελματική

¹ Λ. Στράνη, *Εμμανουήλ Ρέπουλης Κείμενα (Επιστολές, Άρθρα, Ομιλίες)*, Καματερό 2001, σ. 11

² Λ. Στράνη, *ό. π.*, σ. 11

διέξοδο για τον ιδεαλιστή και έντιμο νέο από το Κρανίδι, καθώς ο ίδιος θεωρούσε ότι το δικηγορικό επάγγελμα δεν συμβάδιζε με τις ηθικές επιταγές του. Πίστευε ότι η υπόθαλψη της κοινωνικής αδικίας και της ηθικής κατάπτωσης υπερίσχυαν του δικηγορικού λειτουργήματος και της δέσμευσης για χρηστή απονομή της δικαιοσύνης³.

Παρότι ο Εμμανουήλ Ρέπουλης δεν επέλεξε την επαγγελματική προοπτική της δικηγορίας, οι σπουδές του στο αντικείμενο της Νομικής αποτελούσαν σημαντικό εφόδιο τόσο στη δημοσιογραφική όσο και στην πολιτική του σταδιοδρομία. Η άρτια γνώση του νομικού πλαισίου της εποχής τον βοηθούσε να κατανοεί τις τροποποιήσεις των καθεστώτων νόμων, καθώς και την υπερψήφιση νέων, ώστε να εξυπηρετούνται οι παλαιοκομματικές και πελατειακές δεσμεύσεις των κομμάτων. Έτσι ήταν σε θέση να επικρίνει τις εκάστοτε κυβερνήσεις για τις αναξιοκρατικές και λαϊκίστικες ενέργειές τους.

Από την άλλη πλευρά, ο Ρέπουλης διέθετε τις απαραίτητες γνώσεις για τη νομοπαρασκευαστική διαδικασία, γεγονός που θα τον αναδείκνυε σε διαπρεπή πολιτικό τόσο κατά τα πρώτα χρόνια του στο Κοινοβούλιο όσο και κατά την ανάληψη του Υπουργείου Εσωτερικών στις κυβερνήσεις του Ελευθερίου Βενιζέλου. Θα μπορούσε μάλιστα να υποστηριχθεί με αδιάσειστα επιχειρήματα ότι ο Κρανιδιώτης πολιτικός είχε την εποπτεία όλων των σπουδαίων νομοσχεδίων που κατήρτισαν οι κυβερνήσεις του Ελευθερίου Βενιζέλου και συνέβαλαν στην αναμόρφωση της Ελλάδας. Συνεπώς, η συμβολή του στο μεταρρυθμιστικό έργο του Κρητικού πολιτικού υπήρξε καθοριστική⁴.

1.2. Η διαμόρφωση της προσωπικότητας και των αξιών του

Η δημοσιογραφική και πολιτική σταδιοδρομία του Εμμανουήλ Ρέπουλη είναι άρρηκτα συνδεδεμένες με την προσωπικότητα και το ήθος του. Ο ίδιος υπηρέτησε το δημοσιογραφικό λειτούργημα με σπάνια ευσυνειδησία και εντιμότητα, ενώ και η πολιτική του πορεία διακρίνεται από ειλικρίνεια και ιδεαλισμό. Οι αρχές του υπήρξαν πάντοτε ο γνώμονας των ενεργειών του στα δημόσια πράγματα. Επομένως, η κατανόηση των ιδιαιτέρων γνωρισμάτων του χαρακτήρα του αποτελεί την απαραίτητη

³ Ι. Γ. Λουκάς, *Οι τρεις Ιεράρχες – Εμμανουήλ Π. Ρέπουλης*, Αθήνα 1975, σ. 39

⁴ Λ. Στράνη, *ό. π.*, σ. 14

προϋπόθεση για την προσέγγιση του ρόλου που διαδραμάτισε σε κρίσιμες περιόδους της νεότερης ελληνικής ιστορίας.

Τα παιδικά χρόνια του Εμμανουήλ Ρέπουλη και η ανατροφή του μέσα σε ένα πολυμελές οικογενειακό περιβάλλον του είχαν εμπνεύσει από τα πρώτα χρόνια της ζωής του τις αξίες του σεβασμού, της στοργής και της τιμιότητας. Ο ζήλος και η εργατικότητα του ήταν πολύτιμοι αρωγοί στην ακαδημαϊκή και την επαγγελματική του πορεία. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι ο Ρέπουλης κάλυπτε τα έξοδα των σπουδών του μέσω της προσωπικής του εργασίας, γεγονός που υποδηλώνει άνθρωπο ανεξάρτητο, δραστήριο και εργατικό⁵.

Η υιοθέτηση αυτών των αρχών εκ μέρους του Εμμανουήλ Ρέπουλη πήγαζε από την φιλομάθεια και την ευρυμάθειά του. Ο ίδιος είχε έρθει σε επαφή, η οποία κράτησε μέχρι το τέλος της ζωής του, με τα σπουδαιότερα αποσπάσματα από τα έργα των κλασικών συγγραφέων της Αρχαίας Ελλάδας και της Ρώμης. Μέσα από αυτά τα έργα είχε διδαχθεί τις αρετές της ευσυνειδησίας, της ακεραιότητας, της σύνεσης, της εντιμότητας, καθώς και της ανιδιοτελούς προσφοράς. Παράλληλα, είχε εντυπώσει στην μελέτη της Βίβλου, δεχόμενος επιδράσεις που θα σφυρηλατούσαν για πάντα την προσωπικότητα και τον ηθικό του κώδικα⁶.

Αποτέλεσμα των παραπάνω επιρροών, πέρα από τη διάπλαση του χαρακτήρα του σύμφωνα με τα ενάρετα και έντιμα πρότυπα της αρχαίας φιλοσοφίας και της πατερικής διδασκαλίας, ήταν και η καλλιέργεια της ευγλωτίας του. Ο Εμμανουήλ Ρέπουλης άλλωστε διακρίθηκε τόσο για τη δημοσιογραφική του πένα όσο και για τις παροιμιώδεις, εμβριθείς και βαθυστόχαστες αγορεύσεις του στο Κοινοβούλιο. Ο άρτιος χειρισμός της ελληνικής γλώσσας υπήρξε χαρακτηριστικό γνώρισμα του Κρανιδιώτη ρήτορα. Επομένως, η επίδραση των κλασικών κειμένων στην καλλιέργεια του χαρακτήρα και των προτερημάτων του είχε βαρύνουσα σημασία⁷.

Η φιλοπατρία, η ακλόνητη αφοσίωση στα ιδεώδη της ελευθερίας και της δημοκρατίας, καθώς και η απαρέγκλιτη πίστη στο αγαθό της δικαιοσύνης απηχούν τις επιρροές του Εμμανουήλ Ρέπουλη από τους αρχαίους Έλληνες και Ρωμαίους συγγραφείς. Τα έργα του Ομήρου και του Ευριπίδη, η διάνοια των Προσωκρατικών και Μετασωκρατικών φιλοσόφων, καθώς οι μνημειώδεις αγορεύσεις των επιφανών Αθηναίων Ρητόρων, είχαν εμφυσήσει αυτές τις αρετές στον διαπρεπή Πελοποννήσιο

⁵ Λ. Στράνη, *ό. π.*, σ. 11

⁶ Ι. Γ. Λουκάς, *ό. π.*, σ. 39

⁷ Ι. Γ. Λουκάς, *ό. π.*, σ. 39

δημοσιογράφο και πολιτικό. Παρότι ο Ρέπουλης δεν γνώριζε ξένες γλώσσες, η δεξιοτεχνία των αγορεύσεών του, συνεπικουρούμενη από την κλασική του παιδεία, τον ενέταξαν στους μεγαλύτερους ρήτορες των κοινοβουλευτικών χρονικών⁸.

Η ευσυνειδησία και η ταπεινότητα του χαρακτήρα του συμπλήρωναν αρμονικά τον αξιακό κώδικα του Εμμανουήλ Ρέπουλη. Πίστευε ακράδαντα ότι οι σπουδαίοι πολιτικοί οφείλουν να είναι πνευματικοί ταγοί και παιδαγωγοί του κοινωνικού συνόλου, καθώς αυτοί διαθέτουν τη δύναμη να εξυψώνουν τα ιδεώδη του έθνους. Η άσκηση των καθηκόντων τους πρέπει να είναι εναρμονισμένη με την προαγωγή της εθνικής συνείδησης στον λαό, καθώς και να βρίσκεται σε επαφή με την λαϊκή αντίληψη.⁹

Ο Εμμανουήλ Ρέπουλης απέδιδε ειδικό βάρος στην τιμιότητα και την ευγένεια αισθημάτων. Όμως, η πιο σπουδαία αρχή που διαπερνούσε την ψυχή του ήταν αυτή της δικαιοσύνης. Η πεποίθησή του ότι η δικαιοσύνη λειτουργούσε προς όφελος των πιο ισχυρών ανθρώπων και ότι δεν διακρινόταν από αμεροληψία είχε οδηγήσει τον Ρέπουλη στην επανειλημμένη στηλίτευση της κοινωνικής αδικίας που υφίσταντο οι αδύναμοι. Είναι πρόδηλο ότι οι επιρροές των αρχαίων Ελλήνων φιλοσόφων και της χριστιανικής διδασκαλίας είχαν εμπνεύσει στον Κρανιδιώτη πολιτικό αξιοθαύμαστη αβρότητα αισθημάτων και ακλόνητη αφοσίωση στην προάσπιση των συμφερόντων του κοινωνικού συνόλου¹⁰.

Μάλιστα θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι ο Ρέπουλης διέθετε όλες τις αρετές που του επέτρεπαν να στέκεται στο ύψος των περιστάσεων και να λαμβάνει δίκαιες και σώφρονες αποφάσεις, όταν οι συνθήκες το απαιτούσαν. Η προσωπικότητα του Εμμανουήλ Ρέπουλη, διανθισμένη από τα υψηλά πρότυπα της κλασικής του παιδείας και σφυρηλατημένη ήδη από το περιβάλλον των παιδικών και εφηβικών του χρόνων, ήταν το πιο πολύτιμο εφόδιο με το οποίο κατήλθε στη δημοσιογραφική και έπειτα στην πολιτική κονίστρα.

Η προσωπική του διαδρομή στη δημόσια σφαίρα καταδεικνύει ότι οι τοποθετήσεις του είτε ασκώντας το δημοσιογραφικό λειτουργήμα είτε υπηρετώντας την πολιτική βρίσκονταν σε άμεση σχέση με τις αξίες και τις αρχές που είχαν διαμορφώσει το χαρακτήρα του. Ο διακεκριμένος δημοσιογράφος και εν συνεχεία εξέχων πολιτικός από το Κρανίδι αποτελούσε το αρχέτυπο του πνευματικού ανθρώπου

⁸ Ι. Γ. Λουκάς, *ό. π.*, σ. 64-65

⁹ Ι. Γ. Λουκάς, *ό. π.*, σ. 56-57

¹⁰ Ι. Γ. Λουκάς, *ό. π.*, σ. 59-60

της εποχής του. Μέσα από την παρουσία του στο επίκεντρο της πολιτικής και κοινωνικής ζωής λειτουργούσε ως πρότυπο των υγιεινών οραμάτων του ελληνισμού, των νεωτεριστικών ιδεών, της εντιμότητας και της χρηστής διαχείρισης των δημοσίων υποθέσεων. Μέσα από τη διαδρομή του έθεσε τις βάσεις για την κάθαρση που θα ακολουθούσε στο εσωτερικό πολιτικό σκηνικό πρώτα με την εκδήλωση του Επαναστατικού Κινήματος στο Γουδί και ύστερα με την έλευση του Ελευθερίου Βενιζέλου από την Κρητική Πολιτεία στο Ελληνικό Βασίλειο.

1.3. Οι απαρχές της δημοσιογραφικής σταδιοδρομίας του

Η ενασχόληση του Εμμανουήλ Ρέπουλη με τη δημοσιογραφία τοποθετείται χρονικά κατά την περίοδο των σπουδών του στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Ο Ρέπουλης ξεκίνησε τη σταδιοδρομία του στον τύπο ως διορθωτής στην «Καθημερινή» από το 1889. Αυτή ήταν η αρχή μίας πορείας που θα τον καταξίωνε στο δημοσιογραφικό στερέωμα. Το επόμενο έτος ο Εμμανουήλ Ρέπουλης ξεκίνησε να εργάζεται στην «Ακρόπολη» ως απλός ανταποκριτής αρχικά και στη συνέχεια ως αρχισυντάκτης¹¹.

Η συναναστροφή του με τον πιο σπουδαίο δημοσιογράφο της εποχής, τον Βλάση Γαβριηλίδη, είχε εντυπωσιακά αποτελέσματα ως προς την εξέλιξη της ελληνικής δημοσιογραφίας. Μαζί έδωσαν νέα διάσταση στην πραγμάτευση των βιομηχανικών και εμπορικών ζητημάτων που απασχολούσαν την Ελλάδα. Όμως, ο ταλαντούχος δημοσιογράφος δεν έμεινε εκεί. Ο Εμμανουήλ Ρέπουλης στιγμάτισε από πολύ νωρίς τα κακώς κείμενα του πολιτικού βίου. Η δημοσιογραφική του αποστολή στην Πελοπόννησο και οι ανταποκρίσεις του, οι οποίες μαρτυρούν τις παγιωμένες πρακτικές της συναλλαγής, των πελατειακών σχέσεων, της ευνοιοκρατίας και του παραγοντισμού, υπήρξαν σημείο καμπής στην αρθρογραφία του¹².

Ο Κρανιδιώτης δημοσιογράφος επέκρινε με σφοδρότητα αυτά τα φαινόμενα, καθώς η αρνητική τους συνεισφορά στον δημόσιο βίο ήταν δεδομένη. Ο Ρέπουλης άλλωστε ανήκε στη γενιά των ανθρώπων που βίωσαν έντονα τις επιπτώσεις του παλαιοκομματισμού. Η πτώχευση του 1893, η συντριπτική ήττα της χώρας στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 και ο ταπεινωτικός Διεθνής Οικονομικός Έλεγχος

¹¹ Λ. Στράνη, *ό. π.*, σ. 11 και Ι. Γ. Λουκάς, *ό. π.*, σ. 39

¹² Ι. Γ. Λουκάς, *ό. π.*, σ. 59-60

του 1898 ήταν τα απότοκα της πλήρους επικράτησης του λαϊκισμού και του φατριασμού. Η παρακμή της πολιτικής ζωής εξαιτίας αυτών των φαινομένων αποτελούσε μείζον ζήτημα για τον Εμμανουήλ Ρέπουλη.

Ο Κρανιδιώτης δημοσιογράφος στηλίτευσε επανειλημμένα τον παλαιοκομματισμό σε όλες του τις εκφάνσεις, ενώ άσκησε δριμυία κριτική στη στρατοκρατία και τις αυθαιρεσίες των βασιλοφρόνων αξιωματικών και των χωροφυλάκων. Η δηκτική γραφίδα του όμως δεν περνούσε απαρατήρητη από αυτούς τους κύκλους. Ενδεικτικό γεγονός της αντιπάθειάς τους προς το πρόσωπο του Ρέπουλη υπήρξε η βίαιη επίθεση στα γραφεία της «Ακροπόλεως» και η καταστροφή των τυπογραφείων της εφημερίδας. Ωστόσο, ο Εμμανουήλ Ρέπουλης δεν πτοήθηκε από αυτά τα γεγονότα και συνέχισε να ασκεί το λειτούργημά του με ακεραιότητα και ειλικρίνεια. Μάλιστα η επίθεση αυτή δεν τον έκανε να εγκαταλείψει την εργασία του, καθώς το βράδυ της επίθεσης εργάστηκε μόνος του και κατάφερε το πρωί να εκδώσει την εφημερίδα¹³.

Η ενόχληση του φιλοβασιλικού κατεστημένου από την επικριτική πένα του Εμμανουήλ Ρέπουλη κορυφώθηκε με την παραπομπή του στο κακουργιοδικείο για εξύβριση του Βασιλέως. Η ταλαιπωρία που υπέστη ο δημοσιογράφος ήταν μεγάλη, διότι το βούλευμα του δικαστηρίου για την παραπομπή του εκδόθηκε με καθυστέρηση τριών μηνών. Η εκτίμηση των συναδέλφων του προς το πρόσωπό του υπήρξε αδιαμφισβήτητη λόγω της ακλόνητης πίστης τους στην αθωότητά και τη γενναιότητα του Ρέπουλη να καταδικάζει τα κακώς κείμενα¹⁴.

Ο Εμμανουήλ Ρέπουλης αρθρογράφησε για πολλά χρόνια στην «Εστία» συμβάλλοντας ιδιαίτερα στην απήχυσή της στην κοινωνία¹⁵. Η ενδελεχής προσέγγιση όλων των σημαντικών γεγονότων της εποχής, η υπεύθυνη στάση, το ήθος και η εργατικότητα του Ρέπουλη τον καταξίωσαν στους δημοσιογραφικούς κύκλους. Απόρροια της επαγγελματικής του ανέλιξης ήταν η εκλογή του στο αξίωμα του συμβούλου της Ενώσεως Δημοσιογράφων. Ο Ρέπουλης συγκαταλεγόταν πλέον στους κορυφαίους μεταξύ των συναδέλφων του, αφού το όνομα του έστεκε δίπλα σε εκείνα των Σουρή, Δροσίνη και Αθανάτου¹⁶. Η συνεργασία του Εμμανουήλ Ρέπουλη με πλήθος εφημερίδων και περιοδικών της εποχής του, όπως οι εφημερίδες «Νέον Άστυ»,

¹³ Λ. Στράνη, *ό. π.*, σ. 11-12

¹⁴ Ανυπόγραφο άρθρο, «Το βούλευμα παραπεμπτικόν», στην: *Εμπρός*, αρ. φ. 46. 25.12.1896, σ. 1

¹⁵ Ι. Γ. Λουκάς, *ό. π.*, σ. 40

¹⁶ Ανυπόγραφο άρθρο, «Ένωσις δημοσιογράφων», στο: *Σκριπ*, αρ. φ. 35. 7.10.1895, σ. 3

«Σκριπ» και το περιοδικό «Ελλάδα» του Σ. Ποταμιάνου, τονίζουν τους ανοικτούς ορίζοντες του διαπρεπούς δημοσιογράφου, ο οποίος είχε την ευχέρεια να επικοινωνεί τις απόψεις και τους προβληματισμούς του μέσα από έντυπα διαφορετικών πολιτικών αποχρώσεων και ιδεολογιών. Αυτό ήταν το επιστέγασμα της επαγγελματικής του ανιδιοτέλειας και της εκτίμησης που απολάμβανε από τους ομότεχούς του για τον επαγγελματισμό και το πρωτοποριακό πνεύμα που διέκριναν το έργο του¹⁷.

¹⁷ Λ. Στράνη, *ό. π.*, σ. 12

Β' Κεφάλαιο

Η συμμετοχή του Κρανιδιώτη δημοσιογράφου στα δημόσια πράγματα και η πρώτη περίοδος του πολιτικού του βίου

2.1. Η εκλογή του Εμμανουήλ Ρέπουλη με το Νεωτεριστικό Κόμμα του Γ.

Θεοτόκη

Η πολιτική διαδρομή του Εμμανουήλ Ρέπουλη στα κοινά είναι συνυφασμένη με τις εκλογές της 7^{ης} Φεβρουαρίου 1899. Η εκλογική αναμέτρηση υπήρξε αδιάβλητη και χαρακτηρίστηκε από την επικράτηση του Γεωργίου Θεοτόκη¹⁸. Ο Κρανιδιώτης δημοσιογράφος πολιτεύτηκε με το Νεωτεριστικό Κόμμα του Γεωργίου Θεοτόκη και κατάφερε να εκλεγεί βουλευτής στην ιδιαίτερη πατρίδα του Ερμιονίδα¹⁹. Ήταν η πρώτη φορά που ο Εμμανουήλ Ρέπουλης διεκδικούσε πολιτικό αξίωμα και η προσπάθειά του στέφθηκε από επιτυχία. Ήταν η απαρχή μίας μακροχρόνιας πορείας στα κοινά, η οποία έμελλε να συνοδευτεί από λαμπρά αλλά και θλιβερά γεγονότα.

Η συμπόρευση του Εμμανουήλ Ρέπουλη με το Νεωτεριστικό Κόμμα υπό την αρχηγία του Κερκυραίου Γεωργίου Θεοτόκη κατέστη εφικτή λόγω των ανανεωτικών προταγμάτων του παραπάνω κόμματος. Ο Θεοτόκης, παλαιός συνεργάτης του Χαρίλαου Τρικούπη και διάδοχός του στην ηγεσία του κόμματος, πολιτεύθηκε με μεταρρυθμιστικές δεσμεύσεις και ανανεωτικό πρόγραμμα. Ο Ρέπουλης, διακεκριμένος δημοσιογράφος και γνωστός στην κοινή γνώμη για τις ρηξικέλευθες τοποθετήσεις του μέσα από την αρθρογραφία του, επέλεξε να κατέλθει στον πολιτικό στίβο εκπροσωπώντας την παράταξη που έφερε το μεταρρυθμιστικό αποτύπωμα του Τρικούπη.

Ο Εμμανουήλ Ρέπουλης κατάφερε να ξεχωρίσει λόγω της φιλομάθειας, της εντιμότητας και της εργατικότητας που διέκριναν κάθε του ενέργεια. Αποτέλεσμα της ταχείας ανέλιξής του στην πολιτική σκηνή υπήρξε η ανάθεση της εισήγησης του κρατικού προϋπολογισμού, ζήτημα που θα παρουσιαστεί στη συνέχεια της παρούσας διατριβής²⁰.

Η κοινοβουλευτική παρουσία του Κρανιδιώτη δημοσιογράφου ήταν η πιο ουσιαστική προσπάθεια εκπροσώπησης των ρηξικέλευθων και αναμορφωτικών ιδεών

¹⁸ Ε. Χουρμούζη, «Η Ελλάδα μετά τον πόλεμο του 1897», στην: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 14 (1977), σ. 166, στο εξής βλ. *ΙΕΕ*

¹⁹ Λ. Στράνη, *ό. π.*, σ. 12

²⁰ Λ. Στράνη, *ό. π.*, σ. 12

που είχαν εκδηλωθεί ύστερα από την ατιμωτική ήττα της Ελλάδας στον πόλεμο του 1897. Ο ίδιος προσωπικά είχε πρωτοστατήσει στην προσπάθεια καταπολέμησης των διαχρονικών παθογενειών που ταλάνιζαν το Ελληνικό Βασίλειο. Η ανάμειξη του στην πολιτική του παρείχε το βήμα για να επικοινωνεί μαζικά τις απόψεις του και να δίνει τη μάχη των νεωτεριστικών ιδεών μέσα από την κοινοβουλευτική του δράση. Η εκλογή του στο βουλευτικό αξίωμα ενίσχυσε καίρια το Νεωτεριστικό Κόμμα και την θέση του στην πολιτική σκηνή.

Ο διαπρεπής Πελοποννήσιος δημοσιογράφος υπήρξε χαρισματικός ρήτορας και υπεύθυνος πολιτικός. Έτσι, ήταν σε θέση να υπερασπίζεται το κυβερνητικό έργο και να αναπτύσσει στέρεη επιχειρηματολογία έναντι των υπολοίπων πολιτικών κομμάτων. Η ρητορική δεινότητα του Ρέπουλη δεν αποτελούσε πλεονέκτημα μόνο για την κοινοβουλευτική δράση του Θεοτοκικού κόμματος, αλλά και για την απήχσή του στο εκλογικό σώμα. Οι αγορεύσεις των βουλευτών καταγράφονταν μέσα από τις καθημερινές ανταποκρίσεις των εντύπων και παρείχαν πληροφόρηση στην κοινωνία για τα τεκταινόμενα εντός του Κοινοβουλίου. Επομένως, οι εύστοχες και εμβριθείς εισηγήσεις του Εμμανουήλ Ρέπουλη ενίσχυαν το κύρος και τη δημοτικότητα του Νεωτεριστικού Κόμματος.

2.2. Τα κοινοβουλευτικά πεπραγμένα του Εμμανουήλ Ρέπουλη

Ο Εμμανουήλ Ρέπουλης σημείωσε αξιοσημείωτο κοινοβουλευτικό έργο κατά την πρώτη εκλογική του θητεία. Μάλιστα, η σημασία του έργου του ενισχύεται από το γεγονός ότι ο ίδιος ήταν νεοεκλεγείς και δεν διέθετε πρότερη πολιτική εμπειρία. Ωστόσο, η εργατικότητα και η αφοσίωσή του στην υπηρεσία του κοινωνικού συνόλου οδήγησαν σε λαμπρά αποτελέσματα. Τεκμήρια της αξιοπρόσεκτης κοινοβουλευτικής του παρουσίας αποτελούν οι πολυάριθμες τοποθετήσεις του πάνω σε ζητήματα που απασχολούσαν τη δημόσια σφαίρα και είχαν επιπτώσεις στην κοινωνία. Επιπρόσθετα, ο Εμμανουήλ Ρέπουλης συμμετείχε σε αρκετές επιτροπές της Βουλής και συνέβαλε καθοριστικά στο έργο τους με τη νομική του παιδεία, καθώς και τις εξειδικευμένες γνώσεις του σε πολλά θέματα.

Η κοινοβουλευτική πορεία του Εμμανουήλ Ρέπουλη ξεκίνησε με την εκδήλωση της εμπιστοσύνης του προς το πρόσωπο του Γεωργίου Θεοτόκη²¹. Η πράξη

²¹ Ανυπόγραφο άρθρο, «Δηλώσεις βουλευτών προς τον κ. Θεοτόκη», στην: *Εμπρός*, αρ. φ. 829. 24.2.1899, σ. 3

αυτή, αν και θεωρητικά ήταν δεδομένη λόγω της εκλογής του Κρανιδιώτη δημοσιογράφου με το κόμμα του Γεωργίου Θεοτόκη, είχε ιδιαίτερη σημασία, καθώς έθετε τις βάσεις ενός ομαλού πολιτικού βίου για τη νέα κυβέρνηση. Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως ο Ρέπουλης είχε βαθιά γνώση πολλών θεμάτων που απασχολούσαν τον δημόσιο βίο. Ανάμεσα σε αυτά ξεχωρίζουν τα ζητήματα της ναυτιλίας λόγω και της ιδιαίτερης γεωγραφικής θέσης που διαθέτει η Ελλάδα. Ο Κρανιδιώτης αγορητής είχε τοποθετηθεί επί ζητημάτων που αφορούσαν την ναυτιλία και τα νησιά. Σημαντική υπήρξε η τοποθέτηση του σχετικά με την φορολογία των σπογγαλιευτικών πλοίων, η οποία σύμφωνα με τον Ρέπουλη ήταν ιδιαίτερα επαχθής²². Ο τελευταίος έλαβε μέρος στη νεοσυσταθείσα επιτροπή της Βουλής για την ίδρυση Ναυτικής Τράπεζας στον Πειραιά με τα κεφάλαια ομογενών τραπεζιτών από την Κωνσταντινούπολη. Αξιίζει να σημειωθεί ότι το έργο της σχετικής επιτροπής ήταν νομοπαρασκευαστικού περιεχομένου²³.

Κατά τη διάρκεια του επομένου έτους (1900) οι αγορεύσεις του Εμμανουήλ Ρέπουλη και το κοινοβουλευτικό του έργο αυξήθηκαν. Παράλληλα, τα μείζονα πολιτικά θέματα της εποχής του έδωσαν την ευκαιρία να αναδείξει τις μεταρρυθμιστικές και ανανεωτικές του προτάσεις. Ο Ρέπουλης τοποθετήθηκε υπέρ της αναθέσεως της ηγεσίας του στρατεύματος σε διαφορετικό πρόσωπο από τον εκάστοτε Υπουργό Στρατιωτικών, καθώς ο τελευταίος ήταν εκπρόσωπος της πλειοψηφίας και του κόμματος από το οποίο προερχόταν²⁴.

Σύμφωνα με τον Ρέπουλη, το νομοσχέδιο που καθόριζε την αρχηγία του στρατεύματος δεν βρισκόταν σε αναντιστοιχία με την συνταγματική τάξη. Επομένως, ήταν μια κυβερνητική επιλογή για την εμπέδωση της αξιοκρατίας στη διοίκηση του στρατεύματος. Παράλληλα, το νομοσχέδιο περιόριζε δραστικά τη δυνατότητα των ξένων δυνάμεων να επεμβαίνουν στα εσωτερικά ζητήματα των ενόπλων δυνάμεων και να καθοδηγούν τις εξελίξεις, όπως επέβαλαν τα συμφέροντά τους. Αποτελεί κοινό τόπο το γεγονός ότι ο ελληνικός στρατός δεν βρισκόταν σε καλή κατάσταση και η ήττα της Ελλάδας κατά τον πρόσφατο ελληνοτουρκικό πόλεμο ήταν απόρροια της αναξιοκρατίας και της ευνοιοκρατίας στην ηγεσία του²⁵.

²² Ανυπόγραφο άρθρο, «Το δικαιοστάσιον και ο Παππαδάκος – Υπέρ των Κουτσοφλιανιτών», στην: *Εμπρός*, αρ. φ. 869. 6.4.1899, σ. 2

²³ Ανυπόγραφο άρθρο, «Η σύσταση της επιτροπής – Απόφασις του κ. Βουδούρη – Πως θ' αποτελεσθή – Αι εργασίαι αυτής», στην: *Εμπρός*, αρ. φ. 1039. 24.9.1899, σ. 3-4

²⁴ Ανυπόγραφο άρθρο, «Ημερήσιαν διάταξιν», στο: *Σκριπ*, αρ. φ. 1633. 7.3.1900, σ. 2

²⁵ Ανυπόγραφο άρθρο, «Συζήτησις του νομοσχεδίου περί διοικήσεως του στρατού – Άλλαι αγορεύσεις», στην: *Εμπρός*, αρ. φ. 1202. 7.3.1900, σ. 1

Η πιο σημαντική στιγμή κατά την πρώτη βουλευτική θητεία του Εμμανουήλ Ρέπουλη ήταν η ανάθεση της εισηγήσεως του κρατικού προϋπολογισμού εκ μέρους της Κυβερνήσεως. Ο Κρανιδιώτης πολιτικός ανέλαβε το ρόλο του εισηγητή της πλειοψηφίας κατά τη διάρκεια των συνεδριάσεων της επιτροπής, ωστόσο οι διαφωνίες μεταξύ των κυβερνητικών και των αντιπολιτευομένων βουλευτών είχαν υπονομεύσει τις προοπτικές συναίνεσης σχετικά με την σύνταξη του προϋπολογισμού²⁶. Η επιτροπή του προϋπολογισμού ολοκλήρωσε μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα τις εργασίες της και ο Ρέπουλης, εισηγητής της πλειοψηφίας και αρμόδιος για τη σύνταξή του, προχώρησε στην κατάθεσή του ενώπιον του Βουλευτικού Σώματος. Η κατάθεση του πορίσματος της επιτροπής πραγματοποιήθηκε στις 12 Δεκεμβρίου 1900, γεγονός που καταδεικνύει την εργώδη προσπάθεια των μελών της²⁷.

Ο Εμμανουήλ Ρέπουλης είχε επωμιστεί το καθήκον να παρουσιάσει ενώπιον των βουλευτών το σχέδιο του κρατικού προϋπολογισμού. Η αγόρευσή του επικεντρώθηκε στην ανάδειξη των χρόνιων παθογενειών που σχετίζονταν με την αδυναμία εκπλήρωσης των στόχων που είχαν τεθεί σε παλαιότερους προϋπολογισμούς, ενώ τόνισε τις βασικές κατευθύνσεις που είχε ο υπό εξέταση κρατικός προϋπολογισμός. Μάλιστα ο Ρέπουλης επικαλέστηκε το θετικό κυβερνητικό έργο ως προς την εκπλήρωση των στόχων αναφερόμενος στον κρατικό προϋπολογισμό του 1899, ο οποίος άφησε πλεόνασμα 6.614.000 δραχμών²⁸.

Παρότι ο Ρέπουλης συμμετείχε στην επιτροπή του προϋπολογισμού ως μέλος και εισηγητής της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας, προτίμησε να ακούσει τις αιτιάσεις των βουλευτών και της μειοψηφίας προτού τοποθετηθεί. Αναμφίβολα επρόκειτο περί μίας δημοκρατικής συμπεριφοράς, η οποία λειτουργούσε προς όφελος της πολυφωνίας²⁹.

Η κοινοβουλευτική δράση του Εμμανουήλ Ρέπουλη κατά το έτος 1900 ξεχώρισε για την ανάθεση της εισηγήσεως του προϋπολογισμού στο πρόσωπό του. Ωστόσο, το έργο του περιελάμβανε και τη συμμετοχή του σε επιτροπές της Βουλής με στόχο την επεξεργασία νόμων. Ανάμεσα στις επιτροπές που συμμετείχε ως μέλος ο Κρανιδιώτης πολιτικός ξεχώριζε η επιτροπή για την επεξεργασία νόμου με αντικείμενο την αγροτική αστυνομία. Η επιτροπή είχε συσταθεί το Δεκέμβριο του 1900 με

²⁶ Ανυπόγραφο άρθρο, «Ημερήσιαν διάταξιν», στο: *Σκριπ*, αρ. φ. 1904. 3.12.1900, σ. 3

²⁷ Ανυπόγραφο άρθρο, «Ημερήσιαν διάταξιν», στο: *Σκριπ*, αρ. φ. 1913. 12.12.1900, σ. 1

²⁸ Ανυπόγραφο άρθρο, «Ημερήσιαν διάταξιν», στο: *Σκριπ*, αρ. φ. 1922. 22.12.1900, σ. 1

²⁹ Ανυπόγραφο άρθρο, «Ημερήσιαν διάταξιν», στην: *Εμπρός*, αρ. φ. 1490. 21.12.1900, σ. 2

πρωτοβουλία του Υπουργείου Εσωτερικών και ο Ρέπουλης είχε επιλεγεί για τη στελέχωσή της λόγω των γνώσεων του σε ζητήματα νομοπαρασκευαστικού χαρακτήρα³⁰. Είχε προηγηθεί η συμμετοχή του Εμμανουήλ Ρέπουλη σε επιτροπή της Βουλής για την επεξεργασία των ταχυδρομικών και τηλεγραφικών νομοσχεδίων. Η σύσταση της επιτροπής πραγματοποιήθηκε κατά τον Μάρτιο του 1900³¹.

Κατά τη διάρκεια του επομένου έτους έμελλε να γνωρίσει η Ελλάδα τις συνέπειες ενός τραυματικού διχασμού. Συγκεκριμένα, το Νοέμβριο του 1901 ξέσπασαν τα «Ευαγγελικά», επεισόδια που προκλήθηκαν ύστερα από την επιθυμία της Βασίλισσας Όλγας να μεταφραστούν τα ιερά κείμενα των Ευαγγελίων στη δημοτική γλώσσα. Η ρωσικής καταγωγής Όλγα επιθυμούσε να τονώσει το θρησκευτικό αίσθημα του λαού με τη μετάφραση ορισμένων περικοπών των Ευαγγελίων στη δημοτική γλώσσα. Ωστόσο, η δημοσίευση των μεταφρασμένων αποσπασμάτων στην εφημερίδα «Ακρόπολις» προκάλεσε οξύτατες αντιδράσεις. Η μετάφραση του Αλέξανδρου Πάλλη, γνωστού μεταφραστή, λογοτέχνη και ένθερμου υποστηρικτή της δημοτικής, ήταν η αφορμή για όσα ακολούθησαν³².

Οι διαμάχες ανάμεσα σε ομάδες του πληθυσμού και η αντιπαράθεση των υποστηρικτών είτε της δημοτικής είτε της αρχαϊζουσας μέσα από τις εφημερίδες δεν άφησαν αλώβητη την πολιτική σκηνή. Ο Πρωθυπουργός Γεώργιος Θεοτόκης θεωρήθηκε υπεύθυνος από ένα τμήμα της κοινής γνώμης για την πρόκληση του θρησκευτικού αισθήματος των πιστών. Μάλιστα η απέχθεια προς το πρόσωπό του παραλίγο να στοιχίσει τη ζωή του ύστερα από επιθέσεις που δέχθηκε κατά τη διάρκεια των επεισοδίων. Στο αποκορύφωμα των συγκρούσεων ο Θεοτόκης δέχθηκε πυροβολισμούς και τραυματίστηκε, δίχως ωστόσο να κινδυνεύσει. Η αντιπολίτευση επέκρινε με σφοδρότητα τη στάση του Θεοτόκη, ενώ ο ίδιος επέλεξε να διατηρήσει την ψυχραιμία του. Η συνεδρίαση της Βουλής στις 10 Νοεμβρίου 1901 σηματοδότησε την ανανέωση της εμπιστοσύνης της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας στο πρόσωπο του Κερκυραίου πολιτικού. Ωστόσο, την επόμενη ημέρα ο Θεοτόκης υπέβαλλε την παραίτησή του³³.

Ο Εμμανουήλ Ρέπουλης, βουλευτής του Νεωτεριστικού Κόμματος, λειτούργησε με εντιμότητα και ακεραιότητα, καθώς φρόντισε εξ αρχής να επιβεβαιώσει

³⁰ Ανυπόγραφο άρθρο, «Η αγροτική αστυνομία», στο: *Σκριπ*, αρ. φ. 1909. 8.12.1900, σ. 2

³¹ Ανυπόγραφο άρθρο, «Σύστασις επιτροπής δια τα τηλεγραφικά νομοσχέδια», στην: *Εμπρός*, αρ. φ. 1209. 14.3.1900, σ. 1

³² Ε. Χουρμούζη, ό.π., στην: *ΙΕΕ*, τ. 14 (1977), σ. 174

³³ Ε. Χουρμούζη, ό.π., στην: *ΙΕΕ*, τ. 14 (1977), σ. 175-176

την πίστη του στο πρόσωπο του Γεωργίου Θεοτόκη. Τεκμήριο της υπεύθυνης στάσης του Ρέπουλη αποτελεί η συμμετοχή του σε σύσκεψη μεταξύ του βουλευτών του κόμματος και του πρώην Πρωθυπουργού στην οικία του τελευταίου. Αντικείμενο των συζητήσεων ήταν η στάση που θα τηρούσε το Νεωτεριστικό Κόμμα ύστερα από την παραίτηση του Θεοτόκη από το πρωθυπουργικό αξίωμα³⁴.

Η εξομάλυνση των συγκρούσεων με αφορμή τα «Ευαγγελικά» επέτρεψε τη διενέργεια ανακρίσεων για τα θλιβερά επεισόδια της 8^{ης} Νοεμβρίου, ημέρα που είχε στιγματιστεί από την κορύφωση των συγκρούσεων. Οι καταθέσεις των μαρτύρων, φοιτητών και πολιτών, ήταν απαραίτητες για την απόδοση ευθυνών στους ενόχους. Ο Εμμανουήλ Ρέπουλης κλήθηκε να καταθέσει, καθώς εκείνη την ημέρα βρισκόταν στο Υπουργείο Οικονομικών. Η κατάθεσή του είχε βαρύνουσα σημασία, αφού υπήρχαν κατηγορίες για ρίψη πυροβολισμών από το συγκεκριμένο Υπουργείο. Ωστόσο, ο Κρανιδιώτης Βουλευτής τις διέψευσε κατηγορηματικά³⁵.

Η πτώση του Θεοτόκη από το πρωθυπουργικό αξίωμα είχε καταστήσει επιτακτική ανάγκη τη συγκρότηση νέας κυβερνήσεως. Ο Γεώργιος Α΄ επέλεξε να παραχωρήσει την σχετική εντολή στον Αλέξανδρο Ζαΐμη, ο οποίος έχαιρε της εκτιμήσεως του. Η απόφαση αυτή προκάλεσε έντονες αντιδράσεις εκ μέρους του Δηλιγιαννικού Κόμματος, διότι το τελευταίο συγκέντρωνε περισσότερους βουλευτές από το αντίστοιχο του Ζαΐμη. Ο Γεώργιος Θεοτόκης εξακολουθούσε να διατηρεί την κοινοβουλευτική πλειοψηφία, επομένως η στάση του θα καθόριζε τις εξελίξεις. Ο Κερκυραίος πολιτικός επέλεξε να πορευτεί με νηφαλιότητα, σύνεση και υπευθυνότητα και δεν προκήρυξε εκλογές για την επίλυση του προβλήματος. Ουσιαστικά θα επιδείκνυε ανοχή απέναντι στην κυβέρνηση μειοψηφίας που θα σχημάτιζε ο Ζαΐμης³⁶.

Η απόφαση των Βουλευτών του Γεωργίου Θεοτόκη να στηρίξουν την επικείμενη Κυβέρνηση ελήφθη στις 20 Ιανουαρίου 1902 ύστερα από σύσκεψη μεταξύ των Βουλευτών του Νεωτεριστικού Κόμματος και του Γεωργίου Θεοτόκη στο σπίτι του τελευταίου. Ανάμεσα στους Βουλευτές που συμμετείχαν στη σύσκεψη ήταν και ο Εμμανουήλ Ρέπουλης³⁷. Ο Πελοποννήσιος πολιτικός επέδειξε διάθεση ομοψυχίας και ενότητας, καθώς παρότρυνε τους συναδέλφους του να αποβάλλουν τις ιδιοτελείς τους

³⁴ Ανυπόγραφο άρθρο, «Σύσκεψις του Θεοτοκικού Κόμματος εις την οικίαν του κ. Θεοτόκη - Δηλώσεις του πρώην πρωθυπουργού υποστήριξης της κυβερνήσεως», στο: *Σκριπ*, αρ. φ. 2244. 13.11.1901, σ. 2

³⁵ Ανυπόγραφο άρθρο, «Αι ανακρίσεις διά τας ταραχάς», στην: *Εμπρός*, αρ. φ. 1816. 16.11.1901, σ. 2

³⁶ Ε. Χουρμούζη, ό.π., στην: *ΙΕΕ*, τ. 14 (1977), σ. 177

³⁷ Ανυπόγραφο άρθρο, «Τα πολιτικά - Η χθεσινή σύσκεψις των θεοτοκικών - Δηλώσεις του κ. Θεοτόκη - Η κυβέρνησις θα υποστηριχθή», στο: *Σκριπ*, αρ. φ. 2311. 21.1.1902, σ. 2

επιδιώξεις και να υποστηρίξουν την Κυβέρνηση προς όφελος του λαού και του κράτους. Παράλληλα, ο Ρέπουλης ανανέωσε τη συμμετοχή του στο ψηφοδέλτιο της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας για την επιτροπή του κρατικού προϋπολογισμού³⁸.

Η απόφαση του Γεωργίου Θεοτόκη και σημαντικού αριθμού Βουλευτών του να υποστηρίξουν την Κυβέρνηση Ζαΐμη είχε προκαλέσει έντονες επικρίσεις εκ μέρους του Θεόδωρου Δηλιγιάννη. Ο Εμμανουήλ Ρέπουλης, ρήτορας εγνωσμένης αξίας, απέκρουσε τις κατηγορίες του Αρκά πολιτικού περί αντισυνταγματικότητας τονίζοντας ότι η απόφαση των Βουλευτών του Νεωτεριστικού Κόμματος ήταν σύμφωνη με το σύνταγμα³⁹.

Η νομική κατάρτιση του Εμμανουήλ Ρέπουλη τονίστηκε ιδιαίτερα ύστερα από την τοποθέτησή του στο Κοινοβούλιο σχετικά με τη διδασκαλία του Ευαγγελίου από μετάφραση στα σχολεία. Ο ρηξικέλευθος πολιτικός από το Κρανίδι υποστήριξε ότι η διδασκαλία περικοπών του Ευαγγελίου από μετάφραση στους μαθητές των σχολείων ήταν απόρροια σχετικού νόμου που είχε ψηφιστεί το 1892 από το Βουλευτικό Σώμα. Επομένως, η διδασκαλία των Ευαγγελίων από μετάφραση μπορούσε να καταργηθεί μόνο με την υπερψήφιση νέου νομοσχεδίου, το οποίο θα αντικαθιστούσε το προηγούμενο⁴⁰.

Η κοινοβουλευτική παρουσία του Εμμανουήλ Ρέπουλη κατά το έτος 1902 υπήρξε ιδιαίτερα αισθητή. Ο διαπρεπής πολιτικός έλαβε μέρος σε πολλές επιτροπές της Βουλής και οι τοποθετήσεις τους άνοιξαν νέους ορίζοντες στην πολιτική σκηνή. Η φιλολαϊκή του αντίληψη εκδηλώθηκε με την προτροπή του να συσταθεί επιτροπή, η οποία θα αποτελούνταν από Βουλευτές και πολίτες, για την αντικατάσταση του επαχθούς φόρου περί αροτριώντων κτηνών από νέο και πιο δίκαιο φορολογικό σύστημα⁴¹.

Κατά το Φεβρουάριο του 1902 ο Κρανιδιώτης πολιτικός τοποθετήθηκε επί σειράς ζητημάτων. Ανάμεσα σε αυτά ξεχωρίζουν οι αγορεύσεις του για την αξιοποίηση της δασικής περιουσίας, καθώς και για την τροποποίηση του νόμου που όριζε τις προϋποθέσεις για τους μηχανικούς των ελληνικών εμπορικών πλοίων, διότι ο νόμος

³⁸ Ανυπόγραφο άρθρο, «Το συμπέρασμα – Τι είπεν ο κ. Ρέπουλης», στην: *Εμπρός*, αρ. φ. 1880. 21.1.1902, σ. 2

³⁹ Ανυπόγραφο άρθρο, «Μετά την διακοπήν», στο: *Σκριπ*, αρ. φ. 2315. 25.1.1902, σ. 2

⁴⁰ Ανυπόγραφο άρθρο, «Το ζήτημα των μεταφράσεων του Ευαγγελίου – Η διδασκαλία εις τα σχολεία – Μακρά συζήτησις», στην: *Εμπρός*, αρ. φ. 1889. 30.1.1902, σ. 1

⁴¹ Ανυπόγραφο άρθρο, «Η επιτροπή του προϋπολογισμού – Ο φόρος των αροτριώντων – Ευχαί προς την βουλήν», στην: *Εμπρός*, αρ. φ. 1893. 5.2.1902, σ. 3

αυτός απέκλειε πολλούς υποψηφίους⁴². Αξίζει να αναφερθεί το γεγονός ότι ο Πελοποννήσιος Βουλευτής διέθετε εξειδικευμένες γνώσεις σε θέματα εμπορικής ναυτιλίας και νησιωτικής πολιτικής, αφού στη συνέχεια της παρούσας διατριβής θα παρουσιαστεί η δράση του στα πλαίσια του σπογγαλιευτικού προβλήματος.

Η πιο σημαντική υποχρέωση που ανέλαβε πάλι ο Εμμανουήλ Ρέπουλης ήταν η εισήγηση του κρατικού προϋπολογισμού. Ο ίδιος θα συνέτασσε την σχετική έκθεση και θα την υπέβαλλε ενώπιον της επιτροπής του προϋπολογισμού⁴³. Επρόκειτο για αναγνώριση προς τις αναμφισβήτητες πολιτικές αρετές που είχε επιδείξει κατά την κοινοβουλευτική του παρουσία. Η ανάγνωση της εκθέσεως του Κρανιδιώτη πολιτικού πραγματοποιήθηκε στις αρχές Μαρτίου του 1902. Εκεί κατέθεσε τις προτάσεις του για τη διαχείριση των κονδυλίων του προϋπολογισμού και εισηγήθηκε την ψήφισή της από το Σώμα των Βουλευτών. Ιδιαίτερης μνείας χρήζει η απόφαση του Ρέπουλη, ο οποίος ανήκε στην κοινοβουλευτική πλειοψηφία, να διαμορφώσει την έκθεσή του σύμφωνα με τις υποδείξεις βουλευτών τόσο της πλειοψηφίας όσο και της μειοψηφίας⁴⁴. Η προσπάθεια διαμόρφωσης κλίματος συναίνεσης και ομοφωνίας είναι εμφανής και προβάλλει γλαφυρά τα δημοκρατικά ιδεώδη του Ρέπουλη. Η υποβολή της εκθέσεως του Ρέπουλη ενώπιον της Βουλής πραγματοποιήθηκε στις 7 Μαρτίου 1902. Η προσπάθεια που κατέβαλε ο Εμμανουήλ Ρέπουλης ήταν εργώδης, όπως αποδεικνύεται από την λεπτομερέστατη και άκρως διεξοδική έκθεσή του⁴⁵.

Τεκμηριωμένη υπήρξε και η τοποθέτησή του από το βήμα της Βουλής σχετικά με τα οικονομικά πεπραγμένα της Κυβερνήσεως του Γεωργίου Θεοτόκη. Ο Ρέπουλης παρουσίασε αναλυτικά τον καταμερισμό των κονδυλίων και δικαιολόγησε όλες τις δαπάνες ως απαραίτητες για την ανόρθωση του κράτους και της οικονομίας⁴⁶. Αξιοσημείωτη ήταν η τοποθέτηση του Εμμανουήλ Ρέπουλη ενώπιον των Βουλευτών για τα πεπραγμένα της Εθνικής Εταιρείας και τις ευθύνες της για τον τραυματικό ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897. Η άποψη του Κρανιδιώτη αγορητή ήταν ότι οι

⁴² Ανυπόγραφο άρθρο, «Ευρεία συζήτησις περί δασών», στην: *Εμπρός*, αρ. φ. 1899. 9.2.1902, σ. 1 και Ανυπόγραφο άρθρο, «Οι μηχανικοί των εμπορικών ατμοπλοίων», στην: *Εμπρός*, αρ. φ. 1903. 13.2.1902, σ. 1

⁴³ Ανυπόγραφο άρθρο, «Η επιτροπή του προϋπολογισμού», στην: *Εμπρός*, αρ. φ. 1906. 16.2.1902, σ. 2

⁴⁴ Ανυπόγραφο άρθρο, «Η έκθεσις επί του προϋπολογισμού - Η χθεσινή συνεδρίασις της επιτροπής - Το σημείον της διαφωνίας», στην: *Εμπρός*, αρ. φ. 1919. 2.3.1902, σ. 3

⁴⁵ Ανυπόγραφο άρθρο, «Αι εκθέσεις του προϋπολογισμού - Α' - Η έκθεσις της πλειοψηφίας. Κρίσεις και συμπεράσματα. - Η διοίκησις. - Η δικαιοσύνη. - Ο στρατός. - Το ναυτικόν», στην: *Εμπρός*, αρ. φ. 1925. 8.3.1902, σ. 2

⁴⁶ Ανυπόγραφο άρθρο, «Ημερήσιαν διάταξιν. Ο προϋπολογισμός. - Ο λόγος του κ. Ρέπουλη», στην: *Εμπρός*, αρ. φ. 1931. 14.3.1902, σ. 2

ευθύνες βάρυναν την Κυβέρνηση που διαχειρίστηκε τον πόλεμο, καθώς δεν μπορούσε να επιβάλλει τις διαταγές της⁴⁷.

Η συμμετοχή του Ρέπουλη σε κοινοβουλευτικές επιτροπές κατά το 1902 περιελάμβανε μεταξύ άλλων τη νεοσυσταθείσα επιτροπή Σιγαροποιίας, η οποία είχε αναλάβει την σύνταξη σχετικής εκθέσεως⁴⁸. Ο Εμμανουήλ Ρέπουλης συμμετείχε στις συνεδριάσεις της επιτροπής και σε συνεργασία με άλλα μέλη της επιτροπής ζήτησε πληροφορίες για τις επιπτώσεις που θα είχε το νομοσχέδιο στους καπνοπαραγωγούς, ενώ τους κάλεσε να υποβάλλουν τις απαραίτητες τροποποιήσεις για την εξασφάλιση των δικαιωμάτων τους⁴⁹. Η σύμβαση κατατέθηκε προς επικύρωση στις αρχές Απριλίου και ο Ρέπουλης τάχθηκε υπέρ της υπερψηφίσεως αυτής⁵⁰.

Ο Μάιος του 1902 αποτέλεσε ορόσημο στην κοινοβουλευτική διαδρομή του Πελοποννησίου Πολιτικού. Το ζήτημα της σπογγαλιείας συνιστούσε μείζον θέμα της επικαιρότητας, ενώ οι επιπτώσεις του στα ελληνικά νησιά ήταν δραματικές. Αιτία του προβλήματος ήταν η απαγόρευση εκ μέρους της Οθωμανικής Κυβερνήσεως στα ελληνικά πλοία να αναπτύσσουν την σπογγαλιευτική τους δραστηριότητα στα παράλια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η συγκεκριμένη ενέργεια έπληττε ανεπανόρθωτα την οικονομία των ελληνικών νησιών, ιδιαίτερα της Ύδρας, των Σπετσών και της Αίγινας, ενώ προξενούσε σημαντικά προβλήματα στην Ερμιονίδα, δηλαδή την πατρίδα και εκλογική περιφέρεια του Ρέπουλη. Η ελληνική πλευρά αποφάσισε να επιλύσει το πρόβλημα μέσω διμερών επαφών με την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Έτσι αποφασίστηκε η αποστολή αντιπροσωπείας Ελλήνων Βουλευτών στην Κωνσταντινούπολη. Ανάμεσα στους Βουλευτές που παρακλήθηκαν να συμμετάσχουν στις επαφές ήταν και ο Εμμανουήλ Ρέπουλης⁵¹.

Ο Κρανιδιώτης Βουλευτής αποφάσισε τελικά να μην μεταβεί στην Κωνσταντινούπολη. Η απόφασή του Ρέπουλη ήταν απόρροια της εμπιστοσύνης του στις ικανότητες των συναδέλφων του. Ωστόσο, δεσμεύτηκε ότι θα προσερχόταν στις διαπραγματεύσεις, εάν η παρουσία του κρινόταν επιβεβλημένη από την ελληνική πλευρά. Επομένως το βάρος των διμερών επαφών στην Κωνσταντινούπολη ανέλαβαν

⁴⁷ Ανυπόγραφο άρθρο, «Τα πρακτικά των καταθέσεων», στην: *Εμπρός*, αρ. φ. 1939. 22.3.1902, σ. 4

⁴⁸ Ανυπόγραφο άρθρο, «Η σύμβασις της σιγαροποιίας – Η επιτροπή», στο: *Σκριπ*, αρ. φ. 2357. 9.3.1902, σ. 2

⁴⁹ Ανυπόγραφο άρθρο, «Η σύμβασις της σιγαροποιίας – Η χθεσινή συνεδρίασις της επιτροπής. – Τα επιχειρήματα των καπνοπαραγωγών Αγρινίου», στην: *Εμπρός*, αρ. φ. 1946. 29.3.1902, σ. 4

⁵⁰ Ανυπόγραφο άρθρο, «Η σύμβασις της σιγαροποιίας – Η χθεσινή συνεδρίασις της βουλής», στην: *Εμπρός*, αρ. φ. 1951. 3.4.1902, σ. 2

⁵¹ Ανυπόγραφο άρθρο, «Το ζήτημα της σπογγαλιείας – Αφίξις επιτροπής εξ Ύδρας – Αναμένεται και άλλη από την Αίγιαναν», στο: *Σκριπ*, αρ. φ. 2412. 5.5.1902, σ. 2

οι Βουλευτές Λεωνίδας και Κουντουριώτης εκπροσωπώντας τις Σπέτσες και την Ύδρα αντίστοιχα⁵².

Οι απόψεις του Εμμανουήλ Ρέπουλη για τις δυσμενείς επιπτώσεις που επέφερε η απαγόρευση της σπογγαλιείας στις ακτές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας εκφράστηκαν με ενάργεια μέσα από τη συνέντευξη που παραχώρησε στο «Σκριπ». Εκεί αναφέρθηκε στην απαγόρευση της σπογγαλιευτικής δραστηριότητας στα παράλια της Αιγύπτου, όπως και στην πρόθεση της Τυνησίας να προβεί σε αντίστοιχες απαγορεύσεις. Παράλληλα εισηγήθηκε την αποστολή πολεμικού πλοίου στα Οθωμανικά παράλια, το οποίο θα ήταν επιφορτισμένο με την συνοδεία των ελληνικών σπογγαλιευτικών πλοίων. Η αποστολή του θα ήταν σύμφωνη με τις πρόνοιες του Διεθνούς Δικαίου, ενώ η παρουσία του θα βοηθούσε τα ελληνικά πλοία να ασκούν την σπογγαλιευτική δραστηριότητα εντός των ελληνικών ζωνών⁵³.

Η πρώτη βουλευτική θητεία του Εμμανουήλ Ρέπουλη έληξε με τις εκλογές της 17^{ης} Νοεμβρίου 1902. Η συγκεκριμένη εκλογική αναμέτρηση ήταν απόρροια του κλονισμού που είχε υποστεί η Κυβέρνηση του Αλέξανδρου Ζαΐμη έπειτα από ένα σχεδόν χρόνο στην εξουσία. Η αδυναμία της οφειλόταν αφενός στη σφοδρή και εν πολλοίς δημοκοπική αντιπολίτευση που ασκούσε ο Θεόδωρος Δηλιγιάννης και αφετέρου στην ρήξη με το Νεωτεριστικό Κόμμα του Γεωργίου Θεοτόκη. Η διάσπαση της πολιτικής συμμαχίας μεταξύ του Θεοτόκη και του Ζαΐμη προέκυψε ύστερα από την άρνηση των κυβερνητικών βουλευτών να ικανοποιήσουν τα αιτήματα των βουλευτών του Νεωτεριστικού Κόμματος. Αυτή η άρνηση αποσκοπούσε στην ενίσχυση της δημοτικότητας των ζαϊμικών, καθώς αυτοί επιθυμούσαν να επωφεληθούν από τις πελατειακές συναλλαγές με τους ψηφοφόρους. Η στρατηγική τους εστιαζόταν στην επανεκλογή τους στις επικείμενες εκλογές, οι οποίες αποτελούσαν αναπόδραστο γεγονός. Κομβικό ρόλο στην αποδυνάμωση του Ζαΐμη έπαιξε η δυσαρέσκεια αυλικών αξιωματικών προς το πρόσωπό του. Επομένως ο Πρωθυπουργός εισηγήθηκε τη διάλυση της βουλής και την προκήρυξη εκλογών, οι οποίες προγραμματίστηκαν για τις 17 Νοεμβρίου⁵⁴.

⁵² Ανυπόγραφο άρθρο, «Το ζήτημα της σπογγαλιείας – Αναχώρησις βουλευτών», στο: *Σκριπ*, αρ. φ. 2417. 10.5.1902, σ. 2 και Ανυπόγραφο άρθρο, «Το ζήτημα της σπογγαλιείας – Αναχώρησις των δύο βουλευτών», στην: *Εμπρός*, αρ. φ. 1987. 10.5.1902, σ. 2

⁵³ Ανυπόγραφο άρθρο, «Η σπογγαλιεία – Αι εκ της απαγορεύσεως ζημίαι – Η καταστροφή της Ύδρας – Η ανάγκη της αποστολής πολεμικού πλοίου», στο: *Σκριπ*, αρ. φ. 2418. 11.5.1902, σ. 2

⁵⁴ Ε. Χουρμούζη, *ό. π.*, στην: *ΙΕΕ*, τ. 14 (1977), σ. 177

2.2.1. Η εκλογική ήττα του Ρέπουλη και η επάνοδός του στο δημόσιο βίο

Ο Εμμανουήλ Ρέπουλης έλαβε μέρος στις εκλογές του 1902 ως υποψήφιος Βουλευτής Ερμιονίδας. Παρότι η πρώτη βουλευτική θητεία του είχε στεφθεί από μεγάλες επιτυχίες και ο ίδιος, αν και νέος Βουλευτής, είχε αναλάβει κορυφαίες αρμοδιότητες, όπως η εισήγηση του κρατικού προϋπολογισμού, δεν κατάφερε να ανανεώσει την θητεία του. Στη θέση του Εμμανουήλ Ρέπουλη εξελέγη ο Σταμάτης Μήτσας, απόγονος ένδοξης οικογένειας από την Ερμιονίδα⁵⁵. Ο Σταμάτης Μήτσας είχε την εύνοια του Αλέξανδρου Ζαΐμη, καθώς ο πατέρας του, Αντώνης Μήτσας, ήταν στενός φίλος του Θρασύβουλου Ζαΐμη. Επομένως η εκλογική τους συνεργασία ήταν δεδομένη⁵⁶.

Η εκλογική αναμέτρηση της 17^{ης} Νοεμβρίου 1902 σηματοδότησε την προσωρινή απομάκρυνση του Εμμανουήλ Ρέπουλη από το Κοινοβούλιο. Όμως, οι ραγδαίες πολιτικές εξελίξεις βοήθησαν τον Κρανιδιώτη πολιτικό να επανέλθει δυναμικά στα δημόσια πράγματα. Οι εκλογές του 1902 δεν ανέδειξαν αδιαμφισβήτητο νικητή. Τα κυρίαρχα πολιτικά κόμματα, δηλαδή το Νεωτεριστικό Κόμμα του Γεωργίου Θεοτόκη και το Εθνικό Κόμμα του Θεόδωρου Δηλιγιάννη, εξέλεξαν ίσο αριθμό βουλευτών, ενώ το Κόμμα του Αλέξανδρου Ζαΐμη υπέστη σημαντική εκλογική ήττα, όμως αναδείχθηκε σε ρυθμιστή των πολιτικών εξελίξεων⁵⁷.

Οι εκλογές της 17^{ης} Νοεμβρίου 1902 χαρακτηρίστηκαν από τη συγκρότηση μικτών συνδυασμών, οι οποίοι είχαν σχηματιστεί για να διευκολύνουν την εκλογή των υποψηφίων πολιτικών προσώπων ανάλογα με τις ιδιορρυθμίες της κάθε εκλογικής περιφέρειας. Αυτή η επιλογή των υποψηφίων Βουλευτών διάβρωσε τον εδραιωμένο δικομματισμό και μετέβαλε την κυρίαρχη τακτική της συγκρότησης των συνδυασμών με κομματικά χαρακτηριστικά. Οι νεοεκλεγέντες Βουλευτές μπορούσαν να διαπραγματευτούν την ένταξή τους σε ένα από τα δύο μεγάλα κόμματα του Κοινοβουλίου, γεγονός που καθιστούσε δυσχερή την καταμέτρηση της κοινοβουλευτικής ισχύος των κομμάτων και το σχηματισμό Κυβέρνησης. Οι Βουλευτές που είχαν εκλεγεί με το Κόμμα του Αλέξανδρου Ζαΐμη αποτελούσαν το «μήλο της έριδος» για τα δύο μεγάλα κόμματα. Η συναλλαγή μεταξύ των εκλεγμένων

⁵⁵ Ανυπόγραφο άρθρο, «Πολιτικά παρασκήνια – Η σύγκρουσις Θεοτόκη – Ζαΐμη – Ο Βασιλεύς – Τα αίτια της ρήξεως», στο: *Σκριπ*, αρ. φ. 2453. 15.6.1902, σ. 2

⁵⁶ Ανυπόγραφο άρθρο, «Οριστικά αποτελέσματα των εκλεγέντων βουλευτών καθ' όλον το κράτος γνωστά μέχρι της 4^{ης} πρωινής», στο: *Σκριπ*, αρ. φ. 2609. 18.11.1902, σ. 3

⁵⁷ Ε. Χουρμούζη, *ό. π.*, στην: *ΙΕΕ*, τ. 14 (1977), σ. 177

Βουλευτών και των υποψηφίων Πρωθυπουργών αποτελούσε την πιο διαδεδομένη πρακτική για την τελική επικράτηση. Η προσπάθεια του Γεωργίου Α΄ να αντιμετωπίσει την πολιτική ανωμαλία μέσω του σχηματισμού υπηρεσιακής Κυβέρνησης δεν τελεσφόρησε⁵⁸.

Ο Θεόδωρος Δηλιγιάννης αξιοποιώντας στο έπακρο τις λαϊκίστικες υποσχέσεις του σε σημαντική μερίδα των Βουλευτών και ενισχυμένος από την οχλαγωγία και τη βία που μετέρχονταν οι οπαδοί του κατάφερε να επιβληθεί. Απότοκο της προσπάθειας του Δηλιγιάννη να πετύχει τον σκοπό του ήταν το ξέσπασμα των «Σανιδικών». Τα επεισόδια ονομάστηκαν έτσι, καθώς, κατά τη διάρκεια των συγκρούσεων που είχαν ξεσπάσει, διαδηλωτές ξήλωσαν τις σανίδες από σκαλωσιές που χρησιμοποιούνταν για την ανέγερση οικοδομών και προέβησαν σε αγριότητες⁵⁹.

Η Κυβέρνηση που σχημάτισε ο Θεόδωρος Δηλιγιάννης αποδείχθηκε βραχύβια, καθώς σχηματίστηκε στις 24 Νοεμβρίου 1902 και κατέρρευσε στις 13 Ιουνίου 1903. Οι δυσαρεστημένοι βουλευτές επικαλέστηκαν ανακολουθία της Κυβέρνησης στην υλοποίηση των προεκλογικών της δεσμεύσεων, καθώς και διαφωνίες σε θέματα εξωτερικής πολιτικής. Ωστόσο, η αιτία της ρήξης ήταν η αδυναμία του Δηλιγιάννη να ικανοποιήσει τα αυξανόμενα πελατειακά αιτήματα που έθεταν οι βουλευτές⁶⁰.

Η παραίτηση του Δηλιγιάννη έδωσε την ευκαιρία στον Γεώργιο Θεοτόκη να επανέλθει στον Πρωθυπουργικό θώκο. Όμως, ο Κερκυραίος πολιτικός δεν κατάφερε να συγκροτήσει ισχυρή Κυβέρνηση, διότι η σταφιδική κρίση στην Ηλεία έπληξε δραματικά την εικόνα του. Η Κυβέρνηση του Θεοτόκη παρέμεινε στην εξουσία για δύο εβδομάδες⁶¹. Ο Θεοτόκης προσπάθησε εξ αρχής να αξιοποιήσει έναν ικανό και έντιμο πολιτικό, όπως ο Εμμανουήλ Ρέπουλης. Αρχικά προτάθηκε στον Κρανιδιώτη δημοσιογράφο να αναλάβει τη θέση του Γενικού Διευθυντή των ταχυδρομείων και τηλεγράφων, όμως ο Ρέπουλης δήλωσε στον Γεώργιο Θεοτόκη ότι δεν επιθυμούσε να αναλάβει δημόσιο αξίωμα. Παράλληλα υπήρξαν σκέψεις για την τοποθέτησή του στη θέση του Γενικού Γραμματέως του Υπουργείου Οικονομικών, επίζηλο αξίωμα με σημαντικές αρμοδιότητες για τα φλέγοντα οικονομικά ζητήματα⁶². Τελικά, παρά τις

⁵⁸ Ε. Χουρμούζη, *ό. π.*, στην: *ΙΕΕ*, τ. 14 (1977), σ. 177

⁵⁹ Ε. Χουρμούζη, *ό. π.*, στην: *ΙΕΕ*, τ. 14 (1977), σ. 177-178

⁶⁰ Ε. Χουρμούζη, *ό. π.*, στην: *ΙΕΕ*, τ. 14 (1977), σ. 178

⁶¹ Ε. Χουρμούζη, *ό. π.*, στην: *ΙΕΕ*, τ. 14 (1977), σ. 178

⁶² Ανυπόγραφο άρθρο, «Ο γεν. διευθυντής των τηλεγράφων – Ο γεν. γραμματεύς των οικονομικών», στο: *Σκριπ*, αρ. φ. 7314. 15.6.1903, σ. 4

αρχικές του επιφυλάξεις για την ανάληψη δημόσιας θέσης, ο Εμμανουήλ Ρέπουλης διορίστηκε Γενικός Γραμματέας του Υπουργείου Οικονομικών⁶³.

Αναμφίβολα επρόκειτο για σπουδαία επιβράβευση της πρότερης κοινοβουλευτικής του διαδρομής και της άρτιας εισήγησης του κρατικού προϋπολογισμού εκ μέρους της πλειοψηφίας. Ο Πελοποννήσιος πολιτικός είχε αναδείξει τις αρετές του μέσα από την εργατικότητα, την ευσυνειδησία και την αφοσίωσή του στο καθήκον. Η επιτυχημένη παρουσία του Ρέπουλη στο Κοινοβούλιο ενισχύθηκε από τη διάθεση του ίδιου να αναλάβει ένα πιο απαιτητικό αξίωμα από τη θέση του Γενικού Διευθυντή ταχυδρομείων και τηλεγράφων, όπως ήταν αυτό του Γενικού Γραμματέως του Υπουργείου Οικονομικών. Αυτοί οι δύο παράγοντες επηρέασαν αποφασιστικά τον διορισμό του. Η ποιότητα και η αξία του Ρέπουλη καθίστανται εμφανείς μέσα από την απόφαση της Κυβερνήσεως να καταργήσει όλες τις θέσεις των Γενικών Γραμματέων των Υπουργείων, εκτός από τη θέση που κατείχε ο Κρανιδιώτης πολιτικός. Η διατήρηση της θέσης του αντανακλά τη σημασία του έργου του και την ακλόνητη εμπιστοσύνη στο πρόσωπό του⁶⁴.

Παρόλο που η θητεία του Ρέπουλη ήταν ιδιαίτερα σύντομη, ο ίδιος προσπάθησε να επιλύσει σημαντικά προβλήματα που άπτονταν των αρμοδιοτήτων του. Τέτοιο πρόβλημα ήταν η καθυστέρηση έκδοσης του δελτίου εμπορικής κίνησης για το έτος 1901. Η συγκεκριμένη χρονοτριβή οφειλόταν στην έλλειψη κατάλληλων στοιχείων στο Εθνικό Τυπογραφείο και ο Ρέπουλης φρόντισε να διευθετήσει το ζήτημα αυτό όσο το δυνατόν πιο σύντομα. Η ύπαρξη του δελτίου ήταν απαραίτητη, καθώς αυτό αποτελούσε αντικείμενο ελέγχου στα επιμέρους εμπορικά κέντρα και επιμελητήρια⁶⁵.

Η Κυβέρνηση του Γεωργίου Θεοτόκη αναγκάστηκε να παραιτηθεί στις 28 Ιουνίου 1903. Παράλληλα η διακυβέρνηση της Ελλάδας ανατέθηκε στον Δημήτριο Ράλλη, ο οποίος όρισε τους Υπουργούς της νέας Κυβέρνησης⁶⁶. Η παραμονή του Εμμανουήλ Ρέπουλη στο αξίωμά του δεν θα μπορούσε να συνεχιστεί ύστερα από την παραίτηση του Θεοτόκη και του Υπουργού Οικονομικών, θέση που κατείχε ο

⁶³ Ανυπόγραφο άρθρο, «Διορισμοί ανωτέρων υπαλλήλων», στο: *Σκριπ*, αρ. φ. 7316. 17.6.1903, σ. 2

⁶⁴ Ανυπόγραφο άρθρο, «Μία τιμή εις την δημοσιογραφίαν», στο: *Σκριπ*, αρ. φ. 7321. 22.6.1903, σ. 1

⁶⁵ Ανυπόγραφο άρθρο, «Η καθυστέρησης του εμπορικού δελτίου – Παρατήρησης του κ. Ρέπουλη», στο: *Σκριπ*, αρ. φ. 7323. 24.6.1903, σ. 3

⁶⁶ Νομοθετικό Διάταγμα «Περί αποδοχής της παραίτησεως του Προέδρου του Υπουργικού Συμβουλίου και Υπουργού επί των Εξωτερικών Κυρίου Γεωργίου Ν. Θεοτόκη και περί διορισμού Προέδρου του Υπουργικού Συμβουλίου και Υπουργού επί των Εξωτερικών, προσωρινώς δε επί των Οικονομικών, του Κυρίου Δημητρίου Ράλλη», στην: *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, τχ. Α', αρ. φ. 141, 28.6.1903, σ. 439 στο εξής βλ. *ΕτΚ*

Ανάργυρος Σιμόπουλος⁶⁷. Την θέση του παραιτηθέντος Ρέπουλη ανέλαβε ο Κ. Τσακωνόπουλος, τέως Διευθυντής του Γενικού Λογιστηρίου⁶⁸.

Ο βραχύς βίος της Κυβερνήσεως του Δημητρίου Ράλλη ολοκληρώθηκε στις 6 Δεκεμβρίου 1903 ως απόρροια της αδυναμίας του να εκπληρώσει τις πολιτικές του επιδιώξεις. Την ίδια ημέρα ο Γεώργιος Θεοτόκης ανέλαβε ξανά την θέση του Πρωθυπουργού και σχημάτισε την Κυβέρνησή του⁶⁹. Η επιστροφή του Εμμανουήλ Ρέπουλη στο αξίωμά που κατείχε στην προηγούμενη βραχύβια Κυβέρνηση του Κερκυραίου πολιτικού ήταν δεδομένη και επισημοποιήθηκε κατά τη διάρκεια της ίδιας ημέρας⁷⁰. Μεταξύ των πιο σημαντικών ζητημάτων που διευθέτησε ο Κρανιδιώτης πολιτικός ήταν αυτό της εγγραφής των Μακεδόνων φοιτητών στο Πανεπιστήμιο, καθώς η συγκεκριμένη διαδικασία προϋπέθετε την επιβεβαίωση της καταγωγής τους και τη λήψη σχετικού χαρτοσήμου⁷¹.

Ο Εμμανουήλ Ρέπουλης κατά το 1904 έλαβε μέρος μόνο στην επιτροπή του Υπουργείου Οικονομικών για την κατάρτιση του συνταξιοδοτικού νομοσχεδίου⁷². Η υπεύθυνη θέση που είχε αναλάβει ο Εμμανουήλ στο Υπουργείο Οικονομικών είχε ιδιαίτερη βαρύτητα λόγω των σημαντικών οικονομικών προβλημάτων που είχε να αντιμετωπίσει η Κυβέρνηση του Γεωργίου Θεοτόκη. Η έναρξη του Μακεδονικού Αγώνα και η χρηματοδοτική του ενίσχυση επηρέασε την δυσχερή οικονομική πραγματικότητα. Οι προσπάθειες του Θεοτόκη να τονώσει την εθνική οικονομία μέσω της επιβολής φόρων και της περιστολής των διοικητικών δαπανών προκάλεσαν την κατάρρευση της Κυβερνήσεώς του. Διάδοχος του Θεοτόκη υπήρξε ο Θεόδωρος Δηλιγιάννης, ο οποίος σχημάτισε την Κυβέρνησή του στις 17 Δεκεμβρίου 1904⁷³.

Η Βουλή διαλύθηκε στις 22 Δεκεμβρίου 1904 και η εκλογική αναμέτρηση που επρόκειτο να αναδείξει τη νέα της σύνθεση ορίστηκε στις 20 Φεβρουαρίου 1905. Η συγκεκριμένη εκλογική διαδικασία υπήρξε αρκετά μετριοπαθής χωρίς να σημειωθούν έντονες πολιτικές αντιπαράθεσεις. Ο Θεόδωρος Δηλιγιάννης επιβεβαίωσε τις προσδοκίες της κοινής γνώμης και επικράτησε με σχετική ευκολία έναντι των

⁶⁷ Νομοθετικό Διάταγμα «Περί αποδοχής της παραίτησεως του επί των Οικονομικών Υπουργού Κυρίου Αναργύρου Σιμόπουλου», στην: *ΕτΚ*, τχ. Α', αρ. φ. 141, 28.6.1903, σ. 440

⁶⁸ Ανυπόγραφο άρθρο, «Εφημ. κυβερνήσεως», στο: *Σκριπ*, αρ. φ. 7328. 29.6.1903, σ. 4

⁶⁹ Ε. Χουρμούζη, *ό. π.*, στην: *ΙΕΕ*, τ. 14 (1977), σ. 178

⁷⁰ Ανυπόγραφο άρθρο, «Μεταβολαί ανωτέρων υπαλλήλων – Το υπουργείον των οικονομικών», στο: *Σκριπ*, αρ. φ. 7617. 6.12.1903, σ. 3

⁷¹ Ανυπόγραφο άρθρο, «Μικρά νέα», στο: *Σκριπ*, αρ. φ. 7633. 23.12.1903, σ. 4

⁷² Ανυπόγραφο άρθρο, «Το νομοσχέδιον περί των συνταξιούχων», στο: *Σκριπ*, αρ. φ. 7647. 5.1.1904, σ.

4

⁷³ Ε. Χουρμούζη, *ό. π.*, στην: *ΙΕΕ*, τ. 14 (1977), σ. 178-179

αντιπάλων του⁷⁴. Όμως, η σαρωτική νίκη του Δηλιγιάννη στις εκλογές δεν θα έδινε λύση στο πρόβλημα της πολιτικής αστάθειας. Ο γηραιός Γορτύνιος πολιτικός έμελλε να σχηματίσει την τελευταία του Κυβέρνηση, καθώς στις 31 Μαΐου 1905 δολοφονήθηκε από τον μανιώδη χαρτοπαίκτη Κωστογερακάρη στην είσοδο της Βουλής. Αιτία της δολοφονίας του ήταν τα αυστηρά μέτρα που είχε εφαρμόσει η Κυβέρνησή του αναφορικά με τη λειτουργία των χαρτοπαικτικών λεσχών, γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα την παύση της λειτουργίας μεγάλου αριθμού εξ αυτών⁷⁵.

Η εκλογική αναμέτρηση της 20^{ης} Φεβρουαρίου 1905 επέτρεψε στον Εμμανουήλ Ρέπουλη να επανέλθει στο βουλευτικό αξίωμα. Ο διαπρεπής δημοσιογράφος και πολιτικός είχε προετοιμάσει μεθοδικά την επάνοδό του στο Κοινοβούλιο και συγκέντρωνε την ευρεία υποστήριξη των συμπολιτών του. Η άφιξή του στο Κρανίδι για την παρουσίαση του εκλογικού προγράμματός του και η ενθουσιώδης υποδοχή που έτυχε από τους ντόπιους υπήρξε σηματοωρός της εκλογικής του επιτυχίας⁷⁶. Η υποψηφιότητα του Εμμανουήλ Ρέπουλη στηρίχθηκε από τις εφημερίδες της εποχής, δείγμα της αναγνώρισης του δημοσιογραφικού και πολιτικού του έργου. Περίτρανη απόδειξη αποτελεί το δημοσίευμα του «Σκριπ», όπου παρουσιάστηκε ο πρότερος πολιτικός του βίος και η επανεκλογή του κρίθηκε απαραίτητη για την πολιτική ζωή της χώρας⁷⁷. Η επιστροφή του Κρανιδιώτη πολιτικού στο Κοινοβούλιο έγινε αντικείμενο εορτασμών από τους συναδέλφους του στην εφημερίδα «Άστυ», οι οποίοι του αφιέρωσαν καντάδα για την μεγάλη του επιτυχία⁷⁸.

Η δεύτερη βουλευτική θητεία του Εμμανουήλ Ρέπουλη ξεκίνησε με μία μνημειώδη αγόρευσή του για τη σύνταξη του Βασιλικού Λόγου κατά τον Απρίλιο του 1905. Ο Πελοποννήσιος πολιτικός επέκρινε την Κυβέρνηση του Δηλιγιάννη για τον αποκλεισμό των Βουλευτών της μειοψηφίας από τη διαδικασία συγγραφής του Βασιλικού Λόγου, ενώ έκανε λόγο για ασαφή σχέδια και προτάγματα εκ μέρους της Κυβερνήσεως. Κατόπιν ο Ρέπουλης τόνισε τη σημασία των αναγκαίων μεταρρυθμίσεων που χρειαζόταν η Δημόσια Διοίκηση, καθώς αυτές αποτελούσαν την απαραίτητη προϋπόθεση για τις επιμέρους μεταρρυθμίσεις στην οικονομία και τις ένοπλες δυνάμεις. Παράλληλα ο Ρέπουλης, όντας πιστός στις προσωπικές του αρχές

⁷⁴ Ν. Οικονόμου, «Εσωτερικές πολιτικές εξελίξεις 1905-1909», στην: *ΙΕΕ*, τ. 14 (1977), σ. 179-180

⁷⁵ Ν. Οικονόμου, ό.π., στην: *ΙΕΕ*, τ. 14 (1977), σ. 183

⁷⁶ Ανυπόγραφο άρθρο, «Εν Κρανιδίω», στην: *Εμπρός*, αρ. φ. 2986. 11.2.1905, σ. 3

⁷⁷ Ανυπόγραφο άρθρο, «Οι απαραίτητοι διά την βουλήν», στο: *Σκριπ*, αρ. φ. 9706. 18.2.1905, σ. 1

⁷⁸ Ανυπόγραφο άρθρο, «Μετά την θύελλαν», στο: *Σκριπ*, αρ. φ. 9710. 22.2.1905, σ. 1

και στον έντιμο πολιτικό του βίο, εστίασε στα θεμελιώδη ζητήματα της αξιοκρατίας και της συνέπειας των εκάστοτε Κυβερνήσεων ως προς τις δεσμεύσεις τους⁷⁹.

Η τοποθέτησή του για την ανάγκη ευόδωσης της αξιοκρατίας και της συνέπειας του κράτους μαρτυρούν την διαύγεια του πνεύματός του, αφού αυτές οι δύο κεφαλαιώδους σημασίας αρχές έμοιαζαν σχεδόν ξένες στον πολιτικό κόσμο της εποχής. Επιπροσθέτως ο Ρέπουλης, άριστος γνώστης της πολιτικής ιστορίας του σύγχρονου Ελληνικού Κράτους, ήταν σε θέση να γνωρίζει τις δυσμενείς επιπτώσεις που συνεπαγόταν η έλλειψή τους. Άλλωστε τόσο η αναξιοκρατία όσο και η κυβερνητική ανακολουθία εντάσσονται στις γενεσιουργούς αιτίες της «νεοελληνικής κακοδαιμονίας» και το αποτύπωμά τους κατά τον 19^ο αιώνα υπήρξε άκρως αρνητικό.

Ο Θεόδωρος Δηλιγιάννης επιχείρησε να αντικρούσει τις αιτιάσεις του Βουλευτή Ερμιονίδας και επεσήμανε ότι ο Βασιλικός Λόγος δεν χαρακτηρίζεται από ασάφεια και κενότητα, ενώ ισχυρίστηκε ότι οι ενέργειες για τα φλέγοντα ζητήματα που απασχολούσαν την κοινή γνώμη δεν έπρεπε να εξαγγελθούν δημοσίως στο Βασιλικό Λόγο⁸⁰.

Η κοινοβουλευτική δράση του Εμμανουήλ Ρέπουλη συνεχίστηκε με αμείωτη ένταση κατά τον Μάιο του 1905. Ο Κρανιδιώτης Βουλευτής, ιδιαίτερα καταρτισμένος σε θέματα αλιείας και ναυτιλίας, ζήτησε την λήψη αυστηρών μέτρων για τον δραστικό περιορισμό της αλιείας με δυναμίτη⁸¹. Ωστόσο, οι πιο αξιόλογες και νουνεχείς τοποθετήσεις του Ρέπουλη έλαβαν χώρα στις συζητήσεις σχετικά με το νομοσχέδιο που περιόριζε τον αριθμό των Βουλευτών. Ο Εμμανουήλ Ρέπουλης εισηγήθηκε την αναβολή της συζήτησεως του επίμαχου νομοσχεδίου, διότι έκρινε ότι η σημασία του ήταν πολύ μεγάλη και η διαδικασία της ψηφοφορίας όφειλε να είναι καρπός της ώριμης και εμπειριστατωμένης μελέτης του. Ο Ρέπουλης υποστήριξε ότι δεν ήταν κατ' αρχή αντίθετος με το νομοσχέδιο, όμως οι λόγοι που επέβαλλαν την ψήφισή του δεν ήταν ευκρινείς. Ο Θεόδωρος Δηλιγιάννης υπερασπίστηκε το νομοσχέδιο στη βάση της βελτιώσεως του Κοινοβουλευτικού έργου μέσω του περιορισμού των πολυάριθμων τμημάτων του Βουλευτικού Σώματος, γεγονός που προκάλεσε μία σύντομη λεκτική αψιμαχία μεταξύ του ιδίου και του Ρέπουλη⁸². Σε νέα συζήτηση που έλαβε χώρα

⁷⁹ Ανυπόγραφο άρθρο, «Η απάντησις εις τον βασιλικόν λόγον – Η σημασία του βασιλικού λόγου – Τα παράδοξα – Αι επαγγελίαι της κυβερνήσεως – Το σύστημα της διοικήσεως», στην: *Εμπρός*, αρ. φ. 3046. 13.4.1905, σ. 1-2

⁸⁰ Ανυπόγραφο άρθρο, «Η απάντησις του κ. Δηλιγιάννη», στην: *Εμπρός*, αρ. φ. 3046. 13.4.1905, σ. 2

⁸¹ Ανυπόγραφο άρθρο, «Η διά δυναμίτιδος αλιεία», στην: *Εμπρός*, αρ. φ. 3076. 14.5.1905, σ. 1

⁸² Ανυπόγραφο άρθρο, «Η ελάττωσις του αριθμού των βουλευτών», στην: *Εμπρός*, αρ. φ. 3076. 14.5.1905, σ. 2

ύστερα από λίγες ημέρες ο Κρανιδιώτης αγορητής εναντιώθηκε στην απόφαση της Κυβέρνησης να προχωρήσει στην ψήφιση του νομοσχεδίου. Η στάση αυτή οφειλόταν στην πίστη του ότι η Κυβέρνηση δεν είχε την επιθυμία να προβεί σε ουσιώδεις τομές και αναλωνόταν στη δημιουργία εντυπώσεων⁸³.

Εκτός από τα θέματα νομοπαρασκευαστικού χαρακτήρα ο Βουλευτής από την Ερμιονίδα συνέχισε να καταθέτει τις απόψεις του για τα ζητήματα οικονομικής φύσεως. Ανάμεσα σε αυτά περιλαμβάνεται το αίτημα του Ρέπουλη προς το Υπουργείο Οικονομικών για την καταβολή των οφειλομένων ποσών στους συνταξιούχους από το Ναυτικό Απομαχικό Ταμείο. Επιπλέον ο Πελοποννήσιος πολιτικός απηύθυνε παράκληση για ενημέρωση της Βουλής σχετικά με τη διαχείριση των χρηματικών πόρων του Ταμείου Αμύνης⁸⁴. Τέλος ο Ρέπουλης σε συνεδρίαση της Επιτροπής του Προϋπολογισμού εισηγήθηκε την θέσπιση νομοθετικού μέτρου για τον περιορισμό και τον έλεγχο της καλλιέργειας καπνού σε περιοχές, όπου αυτή γινόταν δοκιμαστικά, γιατί ο καπνός αυτός δεν υπόκειται σε φορολογία⁸⁵.

Η μαχητική και εποικοδομητική αντιπολίτευση που ασκούσε ο Ρέπουλης προς την Κυβέρνηση του Θεόδωρου Δηλιγιάννη και του διαδόχου του, Δημητρίου Ράλλη, ήταν πολυδιάστατη και διακρινόταν από την κατάθεση αξιόλογων προτάσεων σε κομβικά ζητήματα που απασχολούσαν την κοινή γνώμη. Χαρακτηριστικό στοιχείο της δεύτερης βουλευτικής θητείας του Ρέπουλη αποτελούσε το ευρύ φάσμα των αγορεύσεών του και η ανάδειξη των ρητορικών του χαρακτηρισμάτων μέσα από αυτές. Άρτια υπήρξε η αγόρευσή του σχετικά με το νομοσχέδιο για την δημοτική εκπαίδευση τον Ιούλιο του 1905. Ο ίδιος εξέφρασε την αντίρρησή του ως προς το συγκεκριμένο νομοσχέδιο, καθώς αυτό περιόριζε τον ρόλο της τοπικής αυτοδιοίκησης και το κράτος έπαυε να επιχορηγεί την δημόσια εκπαίδευση⁸⁶.

Ο Σεπτέμβριος του 1905 συνοδεύτηκε από μία δυσάρεστη είδηση για τον Εμμανουήλ Ρέπουλη, καθώς απεβίωσε η μητέρα του, Παρασκευή Ρέπουλη. Ο τύπος της εποχής εξέφρασε τα συλλυπητήρια του στον διακεκριμένο κοινοβουλευτικό άνδρα

⁸³ Ανυπόγραφο άρθρο, «Η μεταμεσονύκτιος συνεδρίασις της βουλής – (Συνέχεια εκ της β' σελίδος) », στην: *Εμπρός*, αρ. φ. 3088. 26.5.1905, σ. 4

⁸⁴ Ανυπόγραφο άρθρο, «Αι καθυστερήσεις του απομαχικού ταμείου», στην: *Εμπρός*, αρ. φ. 3081. 19.5.1905, σ. 1

⁸⁵ Ανυπόγραφο άρθρο, «Συνεδρίασις της επιτροπής του προϋπολογισμού - Έσοδον καπνού», στο: *Σκριπ*, αρ. φ. 9794. 19.5.1905, σ. 4

⁸⁶ Ανυπόγραφο άρθρο, «Ο κ. Στάης κατά των δημοδιδασκάλων», στο: *Σκριπ*, αρ. φ. 9842. 15.7.1905, σ. 2

και τον αδερφό του Κοσμά Ρέπουλη, επιφανή δικηγόρο των Αθηνών, καθώς αυτοί αποτελούσαν τους πιο γνωστούς εκπροσώπους της διαπρεπούς οικογενείας⁸⁷.

Η ισχυρή παρουσία του Εμμανουήλ Ρέπουλη στα κοινά παρέμεινε ακλόνητη κατά τους τελευταίους μήνες του 1905. Κατά τη διάρκεια του Νοεμβρίου ο Κρανιδιώτης πολιτικός υποστήριξε ένθερμα την υποψηφιότητα του Νικολάου Μπουφίδη για το αξίωμα του Προέδρου της Βουλής και η επιλογή του δικαιώθηκε⁸⁸. Ο Εμμανουήλ Ρέπουλης υποστήριξε προσωπικά το αίτημα πολλών Βουλευτών, καταξιωμένων δημοσιογράφων και πολιτών για τη διεξαγωγή συνταγματικής αναθεώρησης και υπέγραψε την σχετική έκκληση. Η πρωτοβουλία αυτή είχε καταφέρει να συνενώσει διαφορετικές κοινωνικές ομάδες και κατέδειξε την ομόνοια και την αταλάντευτη προσήλωση των δημιουργικών δυνάμεων του ελληνισμού σε ένα ευοίωνο μέλλον⁸⁹.

Οι δύο τελευταίοι μήνες του 1905 είχαν βαρύνουσα σημασία για την πολιτική ζωή της χώρας. Η Κυβέρνηση του Δημητρίου Ράλλη κλονίστηκε από τις ιδιοτελείς επιδιώξεις των Βουλευτών της, καθώς αυτοί επιζητούσαν την κατάληψη υπουργικών αξιωματών, γεγονός που οδήγησε σε αποσύνθεση και εσωστρέφεια την Κυβέρνηση. Η άρνηση του Κυριακούλη Μαυρομιχάλη, επιφανούς Βουλευτή από τη Λακωνία και κυβερνητικού συμμάχου του Ράλλη, να ικανοποιήσει τα αιτήματα των Βουλευτών ανάγκασε την Κυβέρνηση να παραιτηθεί. Η παραίτησή της έλαβε χώρα στις 30 Νοεμβρίου 1905⁹⁰.

Η εντολή σχηματισμού Κυβέρνησης ανατέθηκε στον Γεώργιο Θεοτόκη, ο οποίος συγκρότησε την τέταρτη κατά σειρά Κυβέρνησή του. Αυτή η Κυβέρνηση ήταν η τελευταία του Θεοτόκη, αλλά ήταν η μακροβιότερη από όλες τις προηγούμενες Κυβερνήσεις που είχε σχηματίσει ο έμπειρος πολιτικός. Η διάσπαση του άλλοτε κραταιού Εθνικού Κόμματος του Δηλιγιάννη είχε ως αποτέλεσμα της προσχώρηση μερίδας Βουλευτών στο Νεωτεριστικό Κόμμα. Οι συγκεκριμένοι Βουλευτές ανήκαν στην πτέρυγα του Αλέξανδρου Ρώμα, που αποτελούσε κορυφαίο στέλεχος του Δηλιγιαννικού Κόμματος. Ωστόσο, η παγιωμένη σύνθεση του Κοινοβουλίου δεν επέτρεπε τον σχηματισμό Κυβερνήσεως μακράς πνοής. Έτσι ο Πρωθυπουργός

⁸⁷ Ανυπόγραφο άρθρο, «Παρασκευή Ρέπουλη», στο: *Σκριπ*, αρ. φ. 9911. 24.9.1905, σ. 2

⁸⁸ Ανυπόγραφο άρθρο, «Ποίοι εμήφισαν τον κ. Μπουφίδη», στο: *Σκριπ*, αρ. φ. 9978. 29.11.1905, σ. 3

⁸⁹ Ανυπόγραφο άρθρο, «Η έκκλησις», στην: *Εμπρός*, αρ. φ. 3281. 7.12.1905, σ. 2

⁹⁰ Ν. Οικονόμου, ό.π., στην: *ΙΕΕ*, τ. 14 (1977), σ. 185

Γεώργιος Θεοτόκης επέλεξε να διαλύσει τη Βουλή, απόφαση που υλοποίησε στις 30 Ιανουαρίου 1906, και προκήρυξε εκλογές για τις 20 Μαρτίου 1906⁹¹.

Οι εκλογές αυτές είχαν ως αποτέλεσμα τον εκλογικό θρίαμβο της Κυβέρνησης. Ο Θεοτόκης κατάφερε να συγκεντρώσει ευρεία κοινοβουλευτική πλειοψηφία, αποτέλεσμα που δικαίωνε την απόφασή του για προσφυγή στις κάλπες και ευνοούσε το σχηματισμό ισχυρής Κυβέρνησης. Σε σύνολο 177 εδρών το Νεωτεριστικό Κόμμα κατέλαβε περίπου τις 110 έδρες⁹². Μεταξύ των Βουλευτών που κατόρθωσαν να επανεκλεγούν συγκαταλέγεται ο Εμμανουήλ Ρέπουλης, καθώς ο διαπρεπής Κρανιδιώτης πολιτικός εξακολούθησε να διαθέτει την υποστήριξη των συμπολιτών του⁹³. Μάλιστα η συγκεκριμένη εκλογική αναμέτρηση ευνοούσε την υποψηφιότητα του Ρέπουλη, διότι οι πολιτικοί του αντίπαλοι είχαν επιλέξει να αποχωρήσουν από τον πολιτικό στίβο⁹⁴.

Παρά το γεγονός ότι η εκλογική αναμέτρηση είχε αναδείξει ως αδιαφιλονίκητο θριαμβευτή τον Γεώργιο Θεοτόκη, δεν έλειψαν οι καταγγελίες για καλπονοθεία, οι οποίες μάλιστα έγιναν αντικείμενο συζητήσεων και ψηφοφοριών στο Κοινοβούλιο. Ο Εμμανουήλ Ρέπουλης, έντιμος και σχολαστικός πολιτικός, επέλεξε να χειριστεί αυτά τα ευαίσθητα ζητήματα με νηφαλιότητα και σύνεση. Ο Πελοποννήσιος πολιτικός ψήφισε μόνο υπέρ τους ακυρώσεως των αποτελεσμάτων στο Α΄ και το Β΄ Τμήμα Πειραιώς, ενώ παρέμεινε επιφυλακτικός τους υπόλοιπες ψηφοφορίες που αφορούσαν τα εκλογικά αποτελέσματα άλλων περιοχών⁹⁵.

Η νέα βουλευτική θητεία του Εμμανουήλ Ρέπουλη συνοδεύτηκε από τη συμμετοχή του σε Επιτροπές του Κοινοβουλίου με αντικείμενο θέματα διοικητικού και νομοπαρασκευαστικού χαρακτήρα. Ο εξέχων πολιτικός από την Αργολίδα είχε συμμετάσχει σε μεγάλο αριθμό Επιτροπών κατά τη διάρκεια των προηγούμενων ετών. Συνεπώς η εμπειρία και οι γνώσεις του πάνω σε θέματα νομικής και διοικητικής φύσεως ήταν πολύτιμες για το έργο των Επιτροπών. Η Επιτροπή των Προσόντων συγκροτήθηκε στα τέλη Μαΐου του 1906 και περιελάμβανε στη σύνθεσή τους τον Ρέπουλη. Αντικείμενό τους ήταν η επεξεργασία του σχετικού νομοσχεδίου, το οποίο

⁹¹ Ν. Οικονόμου, *ό. π.*, στην: *ΙΕΕ*, τ. 14 (1977), σ. 185-186

⁹² Ν. Οικονόμου, *ό. π.*, στην: *ΙΕΕ*, τ. 14 (1977), σ. 186

⁹³ Βουλή των Ελλήνων, *Μητρώο Πληρεξουσίων, Γερουσιαστών και Βουλευτών 1822-1935*, Αθήνα 1986

⁹⁴ Ανυπόγραφο άρθρο, «Η πολιτική κατάσταση – Οι καταρτισθέντες συνδυασμοί – Τα εν Αττική και ταις επαρχίαις – Η σημερινή σύσκεψις των θεοτοκικών Αττικαρχών – Η στάσις του κ. Δραγούμη – Εις την Ερμιονίδα», στην: *Εμπρός*, αρ. φ. 3347. 14.2.1906, σ. 3

⁹⁵ Ανυπόγραφο άρθρο, «Η χθεσινή συνεδρίασις της βουλής – Ορκωμοσία βουλευτών – Η ακύρωσις των εκλογών Πάλλης – Τήνου – Αι εργασίαι των τμημάτων», στην: *Εμπρός*, αρ. φ. 3421. 30.4.1906, σ. 2

καθόριζε τα προσόντα των δημοσίων υπαλλήλων των Υπουργείων Εσωτερικών, Παιδείας και Δικαιοσύνης, ενώ διευκρίνιζε τις περιπτώσεις όπου επιβαλλόταν η απόλυση ή η τιμωρία τους⁹⁶.

2.3. Η προσχώρηση του Εμμανουήλ Ρέπουλη στην «Ομάδα των Ιαπώνων»

Κομβικό σημείο στην πολιτική διαδρομή του Εμμανουήλ Ρέπουλη υπήρξε η απόσχιση του από το προσωποπαγές Θεοτοκικό Κόμμα και η μετέπειτα παρουσία του στα κοινά. Οι πρώτες ειδήσεις για επαφές του Κρανιδιώτη πολιτικού με το Τρίτο Κόμμα, το οποίο επρόκειτο να γίνει ευρέως γνωστό ως «Ομάδα των Ιαπώνων», ανάγονται στον Οκτώβριο του 1906. Ωστόσο, ο Εμμανουήλ Ρέπουλης επεδίωκε πρώτα να διαφυλάξει το κύρος του. Η ένταξή στη νέα πολιτική ομάδα προϋπέθετε την οικειοθελή παραίτηση του αδελφού του Κοσμά Ρέπουλη, Γραμματέως των Πρωτοδικών, από το αξίωμά του. Η ενέργεια αυτή ήταν αδήριτη, καθώς, σε αντίθετη περίπτωση, ο Εμμανουήλ Ρέπουλης θα αποτελούσε αντικείμενο κριτικής λόγω της επικείμενης ένταξής του σε έναν νέο πολιτικό σχηματισμό, ενώ ο αδελφός του παρέμενε στο συγκεκριμένο αξίωμα⁹⁷.

Ο νέος πολιτικός φορέας που θα εντασσόταν ο Ρέπουλης αποτελούσε ένα φιλόδοξο εγχείρημα. Η σύνθεση της κοινοβουλευτικής ομάδας αποτελούνταν από τους: Εμμανουήλ Ρέπουλη, Απόστολο Αλεξανδρή, Χαράλαμπο Βοζίκη, Ανδρέα Παναγιωτόπουλο, Πέτρο Πρωτοπαπαδάκη, Δημήτριο Γούναρη και Στέφανο Δραγούμη⁹⁸. Η ετερόκλητη προέλευση των Βουλευτών της δεν αποτελούσε εμπόδιο στην άσκηση τεκμηριωμένης και μαχητικής αντιπολίτευσης στα πεπραγμένα του Γεωργίου Θεοτόκη και της Κυβερνήσεώς του. Ο Δημήτριος Γούναρης και ο Πέτρος Πρωτοπαπαδάκης είχαν ευρείες γνώσεις σε ζητήματα οικονομικής φύσεως, ενώ ο Στέφανος Δραγούμης, έμπειρος πολιτικός άνδρας και άτυπος αρχηγός αυτού του κοινοβουλευτικού σχηματισμού, διέθετε αξιοσημείωτη κατάρτιση σε θέματα που αφορούσαν τον απόδημο ελληνισμό⁹⁹. Θα ήταν παράλειψη να μην αναφερθούν οι αξιόλογες νομικές και διοικητικές γνώσεις του Εμμανουήλ Ρέπουλη, καθώς και η

⁹⁶ Ανυπόγραφο άρθρο, «Το νομοσχέδιον περί προσόντων – Η επιτροπή των προσόντων», στην: *Εμπρός*, αρ. φ. 3446. 25.5.1906, σ. 2

⁹⁷ Ανυπόγραφο άρθρο, «Η πολιτική κατάσταση – Ο κ. Ρέπουλης εις την τρίτην ομάδα – Η χθεσινή συνεργασία Δραγούμη – Γούναρη – Πρωτοπαπαδάκη – Ο κ. Ρέπουλης», στην: *Εμπρός*, αρ. φ. 3597. 24.10.1906, σ. 4

⁹⁸ Γ. Βεντήρης, *Η Ελλάς του 1910-1920*, Αθήνα 1931, τ. Α', σ. 30-31

⁹⁹ Ν. Οικονόμου, *ό. π.*, στην: *ΙΕΕ*, τ. 14 (1977), σ. 186

εξειδίκευσή του σε ζητήματα αλιείας, ναυτιλίας και νησιωτικής πολιτικής. Επομένως η ολιγομελής σύνθεση της Κοινοβουλευτικής ομάδας αναπληρωνόταν από την εξαιρετική κατάρτιση των μελών της, την εμπειρία τους στον πολιτικό στίβο, καθώς και την παροιμιώδη μαχητικότητά τους.

Η μαχητικότητα των Βουλευτών της ομάδας ήταν το στοιχείο που καθόρισε το όνομά της. Ο Βλάσης Γαβριηλίδης, ο πατέρας της ελληνικής δημοσιογραφίας και πιστός φίλος και συνάδελφος του Εμμανουήλ Ρέπουλη, ονόμασε τον νεοπαγή πολιτικό σχηματισμό «Ομάδα των Ιαπώνων». Ο χαρακτηρισμός αυτός οφειλόταν στον παραλληλισμό της αγωνιστικότητας των Βουλευτών με την γενναιότητα και το ακμαίο μαχητικό πνεύμα των Ιαπώνων κατά τη διάρκεια του πρόσφατου Ρωσοϊαπωνικού Πολέμου¹⁰⁰.

Ο Εμμανουήλ Ρέπουλης παρουσίασε σύντομα τις πολιτικές κατευθύνσεις και τις ανανεωτικές ιδέες που πρόσβευε. Ενδεικτική των προθέσεων του υπήρξε η τοποθέτησή του για τις εργασίες της Επιτροπής των Προσόντων. Ο Βουλευτής Ερμιονίδας υπεραμύνθηκε του έργου της και τόνισε ότι οι χρονικοί περιορισμοί δεν επέτρεπαν την ολοκλήρωση του συνόλου των εργασιών της, καθώς η Επιτροπή των Προσόντων είχε αναλάβει τη διεύθυνση πολλών και χρονοβόρων διαδικασιών. Επιπλέον ο Ρέπουλης επέκρινε τους κομματικούς αρχηγούς για τις ευθύνες τους ως προς τις δυσλειτουργίες της Βουλής¹⁰¹. Αναμφίβολα επρόκειτο περί αιχμηρού πολιτικού λόγου που αντικατόπτριζε τις χρόνιες παθογένειες του πολιτικού συστήματος και των θεσμικών οργάνων.

Η κοινοβουλευτική παρουσία του Εμμανουήλ Ρέπουλη κατά το έτος 1907 παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς ο έμπειρος πολιτικός έστρεψε το ενδιαφέρον και την απaráμιλλη δημοσιονομική του κατάρτιση σε θέματα οικονομικής φύσεως. Ξεχωρίζει η περίπτωση των υπαλλήλων των Σιδηροδρόμων Πειραιώς – Αθηνών – Πελοποννήσου (ΣΠΑΠ), καθώς η σύνταξή τους αποτελούσε αντικείμενο Επιτροπής της Βουλής με συμμετέχοντα τον Ρέπουλη. Μάλιστα η διεύθυνση του συγκεκριμένου ζητήματος από την αρμόδια Επιτροπή της Βουλής είχε προκαλέσει την αγωνία των σιδηροδρομικών υπαλλήλων¹⁰².

Το έργο της Επιτροπής ολοκληρώθηκε μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα,

¹⁰⁰ Ν. Οικονόμου, *ό. π.*, στην: *ΙΕΕ*, τ. 14 (1977), σ. 186

¹⁰¹ Ανυπόγραφο άρθρο, «Παρατηρήσεις βουλευτών», στην: *Εμπρός*, αρ. φ. 3627. 23.11.1906, σ. 2

¹⁰² Ανυπόγραφο άρθρο, «Οι υπάλληλοι του ΣΠΑΠ εν αγωνία», στην: *Εμπρός*, αρ. φ. 3698. 4.2.1907, σ. 4

κατά τους πρώτους μήνες του 1907, και ευνοούσε τη σύσταση ταμειευτηρίου για τους σιδηροδρομικούς υπαλλήλους¹⁰³. Το ενδιαφέρον του Εμμανουήλ Ρέπουλη για την διευθέτηση του ζητήματος των συντάξεων των σιδηροδρομικών υπαλλήλων και την εξασφάλιση των ναυτικών μέσα από το νομοσχέδιο για το Ναυτικό Απομαχικό Ταμείο καταδεικνύεται μέσα από τη συναίνεσή του στην πρόταση των παραπάνω νομοσχεδίων¹⁰⁴.

Η πολιτική δράση του Ρέπουλη ύστερα από την ένταξή του στην κοινοβουλευτική «Ομάδα των Ιαπώνων» δεν περιορίστηκε μόνο σε νομοπαρασκευαστικό ρόλο. Πιστός στις αρχές που τον συντρόφευαν από τα πρώτα του βήματα στον πολιτικό στίβο ο Εμμανουήλ Ρέπουλης συνέχισε να μάχεται για την βελτίωση των θεσμικών οργάνων που παρουσίαζαν έντονες παθογένειες. Τέτοιοι θεσμοί ήταν το Γενικό Λογιστήριο του Κράτους και το Ελεγκτικό Συνέδριο, διότι η λειτουργία τους χαρακτηριζόταν από πρωτοφανή βραδύτητα. Προς την κατεύθυνση της επιλύσεως των προβλημάτων τους και του εν γένει εκσυγχρονισμού τους εντάσσεται η πρόταση του Ρέπουλη για συγκρότηση ειδικής Επιτροπής, η οποία θα ήταν επιφορτισμένη με την εξέταση της καταστάσεως στην οποία βρίσκονταν τα θεσμικά όργανα του Κράτους και την λήψη των απαραίτητων μέτρων¹⁰⁵.

Ο Εμμανουήλ Ρέπουλης διαχειρίστηκε κατά τους δύο τελευταίους μήνες του 1907 το ζήτημα της Εταιρείας των Αυτοκινήτων. Το συγκεκριμένο ζήτημα είχε ιδιαίτερη σημασία για τον Ρέπουλη, καθώς ο Υπουργός Οικονομικών, Ανάργυρος Σιμόπουλος, είχε εμπλακεί στην εν λόγω εταιρεία ως ιδρυτικό της μέλος. Το ζήτημα αυτό είχε και ηθικές προεκτάσεις, διότι η συγκεκριμένη εταιρεία ασκούσε δραστηριότητες κερδοσκοπικού χαρακτήρα, πράξη που δεν άρμοζε σε ένα πολιτικό πρόσωπο που κατείχε ένα τόσο σημαντικό δημόσιο αξίωμα. Προς αυτή την κατεύθυνση κινήθηκε η σχετική αγόρευση εκ μέρους του Εμμανουήλ Ρέπουλη, καθώς ο Κρασιδιώτης πολιτικός πίστευε ότι η κατάχρηση εξουσίας από τα πολιτικά πρόσωπα τραυμάτιζε τη σχέση Κράτους – Πολίτη και προξενούσε δυσπιστία και απογοήτευση στην κοινή γνώμη ως προς τις προθέσεις της εκάστοτε εξουσίας¹⁰⁶. Στοιχείο που καταδεικνύει την μεθοδικότητα και την αφοσίωση του Ρέπουλη στον έλεγχο της

¹⁰³ Ανυπόγραφο άρθρο, «Άλλαι επερωτήσεις», στην: *Εμπρός*, αρ. φ. 3705. 11.2.1907, σ. 4

¹⁰⁴ Ανυπόγραφο άρθρο, «Άλλαι συστάσεις», στην: *Εμπρός*, αρ. φ. 3741. 20.3.1907, σ. 3

¹⁰⁵ Ανυπόγραφο άρθρο, «Αι λογιστικάι υπηρεσίαι», στην: *Εμπρός*, αρ. φ. 3714. 20.2.1907, σ. 2

¹⁰⁶ Θεόδωρος Σπ. Μαριολόπουλος, «Ανεξάρτητοι γνώμαι – Ολέθριον δόγμα – Πολιτευταί επιχειρηματαί – Α'», στο: *Σκριπ*, αρ. φ. 10670. 2.12.1907, σ. 2

εξουσίας αποτελεί η κατάθεση επερωτήσεων σχετικά με το θέμα της Εταιρείας των Αυτοκινήτων, χωρίς ωστόσο να λάβει απαντήσεις¹⁰⁷.

Οι δημόσιες τοποθετήσεις του Εμμανουήλ Ρέπουλη κατά το έτος 1908 διακρίνονται από την προοδευτικότητά τους, καθώς και από τις σφοδρές επικρίσεις του Κρανιδιώτη πολιτικού προς την Κυβέρνηση για την καταστρατήγηση των θεσμών. Ιδιαίτερα ρηξικέλευθη υπήρξε η άποψη του Ρέπουλη ότι ο στρατός διέθετε πλεονάζοντες αξιωματικούς, τοποθέτηση που προσέκρουσε στις διαφωνίες των εφημερίδων της εποχής, που υιοθετούσαν την αντίληψη ότι ο αριθμός των αξιωματικών του στρατεύματος ήταν ανεπαρκής¹⁰⁸. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί η άποψη ότι ο λόγος του Εμμανουήλ Ρέπουλη υπήρξε προδορικός, αφού το συγκεκριμένο θέμα ήρθε στην επιφάνεια με την εκδήλωση του Στρατιωτικού Κινήματος στο Γουδί.

Ο διαπρεπής Πελοποννήσιος πολιτικός τοποθετήθηκε απέναντι στον θεσμό της μονομαχίας και τον χαρακτήρισε ξενικό. Οι σχετικές αγορεύσεις του κατά τον Μάρτιο του 1908 προκάλεσαν την αντίδραση μερίδας του πολιτικού κόσμου, όμως ο Ρέπουλης είχε κατορθώσει αφενός να κλονίσει αυτό το βάρβαρο έθιμο αφετέρου είχε καταδείξει την αντίθεση της μονομαχίας με το λαϊκό φρόνημα και τις ελληνικές παραδόσεις¹⁰⁹.

Ο Ρέπουλης παρουσιάστηκε άκρως δηκτικός ως προς τους κυβερνητικούς χειρισμούς σχετικά με το θέμα των Μεταλλείων Ερμιονίδας κατά τον ίδιο μήνα. Η οξύτητά του ήταν αναμενόμενη λόγω του πολιτικού αντικτύπου που είχε η συγκεκριμένη υπόθεση στην εκλογική του περιφέρεια. Ο Βουλευτής επέκρινε με δριμύτητα την ανάμειξη του Υπουργού Δικαιοσύνης στην υπόθεση, ο οποίος είχε καταστρατηγήσει τους δικαστικούς θεσμούς με τη δράση του. Παράλληλα ο Ρέπουλης κατηγόρησε την Κυβέρνηση για πρόκληση οικονομικής ζημίας στην Εταιρεία των Μεταλλείων Ερμιονίδας, ενώ τόνισε ότι οι ατυχείς κυβερνητικοί χειρισμοί αμαύρωσαν την εικόνα της Ελλάδας στο εξωτερικό¹¹⁰. Ο Εμμανουήλ Ρέπουλης κατέθεσε πρόταση μομφής για τους Υπουργούς της Κυβερνήσεως, αλλά η πρότασή του απορρίφθηκε ύστερα από ονομαστική ψηφοφορία¹¹¹.

¹⁰⁷ Ανυπόγραφο άρθρο, «Τα αυτοκίνητα», στο: *Σκριπ*, αρ. φ. 10678. 21.11.1907, σ. 2

¹⁰⁸ Ανυπόγραφο άρθρο, «Ο αριθμός των αξιωματικών είναι ανεπαρκής», στο: *Σκριπ*, αρ. φ. 10656. 26.2.1908, σ. 2

¹⁰⁹ Ανυπόγραφο άρθρο, «Η γνώμη του κ. Ρέπουλη», στο: *Σκριπ*, αρ. φ. 16066. 7.3.1908, σ. 2

¹¹⁰ Ανυπόγραφο άρθρο, «Ο Υπουργός ξυλοσχίστης», στην: *Εμπρός*, αρ. φ. 4109. 27.3.1908, σ. 2

¹¹¹ Ανυπόγραφο άρθρο, «Πολιτική κατάσταση – Η χθεσινή ψήφος εμπιστοσύνης εις την βουλήν», στο: *Σκριπ*, αρ. φ. 16086. 27.3.1908, σ. 4

Η εξέλιξη των πραγμάτων επρόκειτο να δικαιώσει τις ενέργειες του Ρέπουλη, καθώς το ζήτημα των Μεταλλείων Ερμιονίδας εξελίχθηκε σε μείζον πολιτικό ζήτημα, ενώ αποκαλύφθηκαν σκάνδαλα που αφορούσαν τις παρεμβάσεις του Υπουργού Δικαιοσύνης Βοκοτόπουλου στις αποφάσεις των δικαστικών λειτουργιών. Ο μαχητικός Βουλευτής από το Κρανίδι είχε συμβάλει καθοριστικά στην αποκάλυψη αυτών των εξωθεσμικών παρεμβάσεων που παραβίαζαν καταφανώς το σύνταγμα και την αρχή της διάκρισης των εξουσιών. Μάλιστα ο Ρέπουλης είχε ζητήσει την αρωγή του Γεωργίου Α΄ στη διευθέτηση του δικαστικού αγώνα που αφορούσε την υπόθεση των Μεταλλείων Ερμιονίδας. Η εικόνα της Κυβερνήσεως του Θεοτόκη επλήγη, ενώ ο Βοκοτόπουλος αναγκάστηκε να παραιτηθεί υπό το βάρος των αποκαλύψεων¹¹².

Η πολιτική κρίση που προέκυψε είχε δυσμενές αντίκτυπο στην «Ομάδα των Ιαπώνων». Συγκεκριμένα ο Γεώργιος Θεοτόκης προέβη σε ανασχηματισμό στις 21 Ιουνίου 1908 προκειμένου να ενισχύσει το κύρος της Κυβερνήσεώς του και να αμβλύνει τις έντονες αντιδράσεις. Ανάμεσα στα πρόσωπα που υπουργοποιήθηκαν ξεχώριζε ο Δημήτριος Γούναρης που ανέλαβε το Υπουργείο Οικονομικών. Η θητεία του Αχαιού πολιτικού στο εν λόγω αξίωμα αποδείχτηκε σύντομη, γιατί ο Γούναρης αναγκάστηκε να παραιτηθεί τον Φεβρουάριο του 1909 ύστερα από την σφοδρή κριτική που δέχτηκε από τους πρώην συναδέλφους του αναφορικά με τους χειρισμούς του¹¹³. Η απόφαση του Δημητρίου Γούναρη να επανέλθει στις τάξεις ενός παραδοσιακού κόμματος εξουσίας σηματοδότησε τη σταδιακή μεταστροφή του σε ολοένα και πιο αντιδραστικές απόψεις. Αυτή η αλλαγή έγινε ιδιαίτερα εμφανής με την έλευση του Ελευθερίου Βενιζέλου στην κεντρική πολιτική σκηνή. Ο φέρελπις Πατρινός πολιτικός έμελλε να αφήσει το αρνητικό του αποτύπωμα κατά τα επόμενα κρίσιμα έτη και να εκτελεσθεί ως υπαίτιος για την Μικρασιατική Τραγωδία.

Η συμμετοχή του Εμμανουήλ Ρέπουλη στα κοινά δεν επηρεάστηκε από την σταδιακή αποδυνάμωση της «Ομάδας των Ιαπώνων». Ο διαπρεπής πολιτικός από την Ερμιονίδα συνέχισε να αναπτύσσει αξιόλογη δράση στα δημόσια πράγματα, ενώ κατά το επόμενο έτος επρόκειτο να εντείνει την κριτική του στην Κυβέρνηση για τους χειρισμούς της σε μία σειρά από ζητήματα που απασχολούσαν την κοινή γνώμη. Ο Εμμανουήλ Ρέπουλης, απαράμιλλος γνώστης των ναυτικών και αλιευτικών θεμάτων, εξελέγη Πρόεδρος του Συνδέσμου των Εμποροπλοιάρχων κατά τον Οκτώβριο του

¹¹² Ανυπόγραφο άρθρο, «Η παραίτηση του κ. Βοκοτόπουλου», στο: *Σκριπ*, αρ. φ. 16136. 6.6.1908, σ. 5

¹¹³ Ν. Οικονόμου, ό.π., στην: *ΙΕΕ*, τ. 14 (1977), σ. 185-186

1908¹¹⁴. Ο Ρέπουλης, αφού ευχαρίστησε τα μέλη του Συνδέσμου των Εμποροπλοιάρχων για την υποστήριξή τους προς το πρόσωπό του, δεσμεύτηκε να υποβάλλει τις μεταρρυθμιστικές του προτάσεις, όταν ο αρμόδιος Υπουργός κατέθετε τα αντίστοιχα νομοσχέδια¹¹⁵.

Ο Κρανιδιώτης Βουλευτής εξακολούθησε κατά τη διάρκεια του 1908 να συμμετέχει ενεργά σε κοινοβουλευτικές επιτροπές. Μεταξύ αυτών ξεχωρίζει η τοποθέτησή του στην Επιτροπή Προϋπολογισμού μαζί με στελέχη της «Ομάδας των Ιαπώνων» και Βουλευτές του Ραλλικού Κόμματος¹¹⁶. Ιδιαίτερα παραγωγική ήταν η συμμετοχή του Εμμανουήλ Ρέπουλη στην Επιτροπή κρίσεως των οίνων. Το έργο της Επιτροπής συνάντησε δυσχέρειες, γεγονός που συνετέλεσε στην αποπεράτωση των εργασιών της κατά τις αρχές του 1909. Το θέμα των οίνων απασχολούσε διακαώς την κοινή γνώμη, καθώς οι καλλιέργειες αμπελιών αποτελούσαν προσοδοφόρα αγροτική δραστηριότητα με ισχυρή εξαγωγική δυναμική. Ωστόσο ο Ρέπουλης, εισηγητής της αντίστοιχης Επιτροπής του Κοινοβουλίου, αντιμετώπισε προβλήματα κατά την προετοιμασία της εισηγήσεώς του. Αυτό οφειλόταν στην περιορισμένη ανταπόκριση των δημοτικών αρχών στη συλλογή των απαραίτητων στοιχείων για τη σύνθεση του πορίσματος¹¹⁷.

Η ανάγνωση του εν λόγω πορίσματος και των προτεινόμενων μέτρων για την επίλυση της κρίσεως των οίνων πραγματοποιήθηκε στα τέλη Φεβρουαρίου. Δείγμα της αξιοπρόσεκτης συνεισφοράς του Ρέπουλη στο έργο της Επιτροπής αποτελεί το εμβριθές και κατατοπιστικό πλαίσιο μέτρων που εισηγήθηκε η επιτροπή για την προστασία του ελληνικού οίνου από τον εξωτερικό ανταγωνισμό. Παράλληλα τα στοιχεία που συγκεντρώθηκαν από τις δημοτικές αρχές, αν και περιορισμένα λόγω της μικρής ανταπόκρισης των δημοτικών αρχών στην πρόσκληση της Επιτροπής, έδωσαν μία ευκρινή εικόνα σχετικά με την εγχώρια οινοπαραγωγή¹¹⁸.

Παρότι το πόρισμα της Επιτροπής των οίνων είχε αναγνωστεί ανάμεσα στους συμμετέχοντες, η επίσημη παρουσίασή του ενώπιον του Βουλευτικού Σώματος έλαβε

¹¹⁴ Ανυπόγραφο άρθρο, «Αι αρχαιρεσίαι του συνδέσμου των εμποροπλοιάρχων», στην: *Εμπρός*, αρ. φ. 4320. 27.10.1908, σ. 3

¹¹⁵ Ανυπόγραφο άρθρο, «Η σύσκεψις των εμποροπλοιάρχων – Τα ναυτικά νομοσχέδια», στο: *Σκριπ*, αρ. φ. 16228. 25.11.1908, σ. 5

¹¹⁶ Ανυπόγραφο άρθρο, «Η ραλλική επιτροπή», στο: *Σκριπ*, αρ. φ. 16216. 13.11.1908, σ. 4

¹¹⁷ Ανυπόγραφο άρθρο, «Η χθεσινή συνεδρίασις της οινολογικής επιτροπής», στο: *Σκριπ*, αρ. φ. 16350. 31.1.1909, σ. 4

¹¹⁸ Ανυπόγραφο άρθρο, «Η προστασία των κρασιών – Η συνεδρίασις της επιτροπής – Πώς έχει η εισήγησις – Ποία τα νομοσχέδια – Προτάσεις διά το οινόπνευμα – Αίτησις διευθυντών εστιατορίων», στο: *Σκριπ*, αρ. φ. 16376. 28.2.1909, σ. 4

χώρε κατά τις πρώτες ημέρες του Μαΐου. Η συστηματική και εργώδης προσπάθεια που είχε καταβάλλει ο Ρέπουλης αναγνωρίστηκε από τον πολιτικό και δημοσιογραφικό κόσμο της εποχής, διότι συνιστούσε μεγάλο επίτευγμα η διεξοδική πραγμάτευση ενός τόσο σημαντικού θέματος με ποικίλες προεκτάσεις στην εμπορική και οικονομική δραστηριότητα¹¹⁹.

Εκτός από τη σημαντική συμβολή του Πελοποννησίου πολιτικού στο έργο της παραπάνω Επιτροπής, το πολυσχιδές βουλευτικό του έργο περιελάμβανε τον συστηματικό έλεγχο της εξουσίας. Η νεωτεριστική αντίληψη του Εμμανουήλ Ρέπουλη αναφορικά με τη λειτουργία του πολιτικού συστήματος και τη διαχείριση των οικονομικών πόρων του Κράτους σκιαγραφείται μέσα από τις αγορεύσεις του στο Κοινοβούλιο. Ο έντονα επικριτικός τόνος του Ρέπουλη, παρόλο που μοιάζει ασύμβατος με τον πραιο χαρακτήρα του, αποτυπώνει ανάγλυφα την αταλάντευτη προσήλωσή του στην εξυπηρέτηση του δημοσίου συμφέροντος και την μαχητικότητα με την οποία αντιμετώπιζε τα απεχθή κατάλοιπα του παλαιοκομματισμού και της ψηφοθηρίας¹²⁰.

Η κατασπατάληση των δημοσίων πόρων σε αργομισθίες αποτελούσε αναμφισβήτητα χρόνια παθογένεια της πολιτικής ζωής στην Ελλάδα. Αποτελεί κοινό τόπο το γεγονός ότι η κομματική συναλλαγή ήταν ο πιο προσφιλής τρόπος εκλογής των δημοσίων προσώπων. Ο Ρέπουλης, όντας συνεπής στις δημοσιογραφικές και πολιτικές του περγαμινές, παρέμεινε καθ' όλη τη διάρκεια της σταδιοδρομίας του στη δημόσια σφαίρα διαπρύσιος επικριτής και σφοδρός πολέμιος αυτών των αναχρονιστικών πρακτικών.

¹¹⁹ Ανυπόγραφο άρθρο, «Η έκθεσις περί των οίνων», στο: *Σκριπ*, αρ. φ. 16381. 5.3.1909, σ. 1

¹²⁰ Ανυπόγραφο άρθρο, «Η αγόρευσις του βουλευτού κ. Ρέπουλη περί παρανόμων πιστώσεων δι' αργομισθους εκ των εστενογραφημένων πρακτικών», στο: *Σκριπ*, αρ. φ. 16350. 31.1.1909, σ. 3

Γ' Κεφάλαιο

Το Κίνημα στο Γουδί και η έλευση του Ελευθερίου Βενιζέλου στην κεντρική πολιτική σκηνή

3.1. Ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος και η εκδήλωση του Επαναστατικού Κινήματος

Η εμφάνιση του Επαναστατικού Κινήματος στο Γουδί τον Αύγουστο του 1909 αποτέλεσε κορυφαίο γεγονός της νεότερης ελληνικής ιστορίας. Παράλληλα το Κίνημα λειτούργησε ως θρυαλίδα ραγδαίων πολιτικών εξελίξεων, οι οποίες άλλαξαν ριζικά την εικόνα του πολιτικού σκηνικού και ώθησαν την Ελλάδα στην πλέον ένδοξη δεκαετία της ιστορίας της. Το Κίνημα στο Γουδί προέκυψε από τους κατώτερους αξιωματικούς του Στρατού και του Ναυτικού, καθώς οι συγκεκριμένοι στρατιωτικοί είχαν πρωτοστατήσει στη συγκρότηση του Στρατιωτικού Συνδέσμου. Ο τελευταίος ανέλαβε το έργο της εκπροσώπησης του συνόλου των ενόπλων δυνάμεων ύστερα από την εκδήλωση του Κινήματος στο Γουδί κατά τις 15 Αυγούστου 1909¹²¹.

Ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος υποστήριζε την ανατροπή του απεχθούς παλαιοκομματισμού, ο οποίος ήταν υπεύθυνος για τη δεινή θέση της Ελλάδας και την αδυναμία ανόρθωσης του κράτους και των μηχανισμών του. Βασικά προτάγματα του προγράμματος που κατήρτισε ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος ήταν η εμπέδωση της αξιοκρατίας στο στράτευμα μέσα από τις προτεινόμενες αλλαγές στη διοίκηση του Στρατού, καθώς και η απομάκρυνση των βασιλοπαίδων από τις ένοπλες δυνάμεις¹²². Τα παραπάνω αιτήματα συνοδεύονταν από την εισήγηση ευρύτερων μεταρρυθμίσεων που αφορούσαν τον λαό¹²³. Η βασική κατεύθυνση του Στρατιωτικού Συνδέσμου ήταν ο αστικός εκσυγχρονισμός του ελληνικού κράτους, καθώς και η προώθηση σημαντικών αλλαγών στην κοινωνία και την οικονομία¹²⁴.

Οι προτάσεις του Στρατιωτικού Συνδέσμου βρήκαν ανταπόκριση από τους πολίτες λόγω των σημαντικών οικονομικών προβλημάτων εξαιτίας της γεωργικής κρίσης και των υψηλών φόρων που μάζιζαν την Ελλάδα. Επιπροσθέτως η συντριβή της Ελλάδας κατά τον πόλεμο του 1897 είχε επιφέρει πλήγματα στην εικόνα των Γλύξμπουργκ και είχε προκαλέσει δυσαρέσκεια στους κύκλους των στρατιωτικών¹²⁵.

¹²¹ Γ. Ρούσσο, *Νεώτερη Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα 1975, τ. 5, σ. 87

¹²² Α. Βερέμης, «Το Στρατιωτικό Κίνημα Του 1909», στην: *ΙΕΕ*, τ. 14 (1977), σ. 258-259

¹²³ Γ. Ρούσσο, *ό. π.*, τ. 5, σ. 87

¹²⁴ Τ. Βουρνάς, *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας. Από την έλευση του Βενιζέλου στην Ελλάδα (1909) ως την έκρηξη του Ελληνοϊταλικού πολέμου*, Αθήνα 2005, τ. 2, σ. 7

¹²⁵ Α. Βερέμης, *ό. π.*, στην: *ΙΕΕ*, τ. 14 (1977), σ. 259

Ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος και το Κίνημα στο Γουδί εμπνεύστηκαν από την εμφάνιση του Κινήματος των Νεότουρκων κατά το 1908 στα ευρωπαϊκά εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Πυρήνας της σκέψης τους υπήρξε η ιδέα ότι ο στρατός οφείλει να αναλαμβάνει ενεργό ρόλο στην πολιτική ζωή της χώρας, όταν τα πολιτικά κόμματα αδυνατούν να συμβάλλουν στην απαραίτητη μεταρρυθμιστική πορεία¹²⁶.

Παρόλο που ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος πέτυχε τον αρχικό στόχο του, δηλαδή την παραίτηση του Γεωργίου Θεοτόκη, η οποία πραγματοποιήθηκε στις 4 Ιουλίου 1909, η απογοήτευση των μελών του Συνδέσμου από τα πολιτικά πρόσωπα συνεχίστηκε. Ο Δημήτριος Ράλλης διαδέχτηκε τον Θεοτόκη, όμως η μεταστροφή του σε υποστηρικτή των Ανακτόρων, καθώς και η κατευναστική πολιτική που ακολουθούσε έναντι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, προκάλεσαν αρνητική εντύπωση στα στελέχη του Στρατιωτικού Συνδέσμου. Μάλιστα ο Ράλλης προέβη σε διώξεις μελών του Συνδέσμου, γεγονός που προκάλεσε τριβές στις σχέσεις της Κυβερνήσεως με τον Στρατιωτικό Σύνδεσμο. Αν και αρχηγός του Συνδέσμου είχε αναλάβει ο Νικόλαος Ζορμπάς, συνετός στρατιωτικός με αξιόλογη σταδιοδρομία ως συνταγματάρχης του Πυροβολικού και κατόπιν Διοικητής της Σχολής Ευελπίδων, οι επαφές μεταξύ της Κυβερνήσεως και του Στρατιωτικού Συνδέσμου δεν τελεσφόρησαν¹²⁷.

Η παραίτηση της Κυβερνήσεως του Δημητρίου Ράλλη δεν άργησε να συμβεί. Αιτία αυτής της απόφασης στάθηκε η αδυναμία ευρέσεως κοινού τόπου μεταξύ των στρατιωτικών και των πολιτικών. Ακολούθησε η ανάθεση της εντολής σχηματισμού Κυβερνήσεως στον Κυριακούλη Μαυρομιχάλη, κραταιό στέλεχος του παλαιού Δηλιγιαννικού Κόμματος. Ο Μαυρομιχάλης επέλεξε να ακολουθήσει πολιτική σύγκλησης με τις μεταρρυθμίσεις που είχε εισηγηθεί ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος¹²⁸.

Οι κινηματίες της 15^{ης} Αυγούστου είχαν εκδηλώσει τη διάθεσή τους να σεβαστούν το ρόλο του Κοινοβουλίου και να μην προχωρήσουν σε επιβολή στρατιωτικού καθεστώτος. Προτεραιότητά τους ήταν ο εκσυγχρονισμός του κράτους, της οικονομίας και των ενόπλων δυνάμεων, καθώς και οι μεταβολές σε κοινωνικό επίπεδο. Προς επίρρωση των προθέσεων του Στρατιωτικού Συνδέσμου αξίζει να αναφερθεί η διοργάνωση του μεγαλειώδους συλλαλητηρίου της 14^{ης} Σεπτεμβρίου 1909. Ουσιαστικά η ηγεσία του Στρατιωτικού Συνδέσμου είχε εμπνεύσει τη διεξαγωγή

¹²⁶ Γ. Ρούσσο, *ό. π.*, τ. 5, σ. 94

¹²⁷ Α. Βερέμης, *ό. π.*, στην: *ΙΕΕ*, τ. 14 (1977), σ. 260

¹²⁸ Α. Βερέμης, *ό. π.*, στην: *ΙΕΕ*, τ. 14 (1977), σ. 262

του συλλαλητηρίου σε αγαστή συνεργασία με τις συντεχνίες των Αθηνών. Ήταν η αφετηρία του αστικού μετασχηματισμού της ελληνικής κοινωνίας και της πολιτικής σκηνής¹²⁹.

Ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος εμπνεόταν από νεωτεριστικές ιδέες, όμως η εφαρμογή τους σε ποικίλες πτυχές της δημόσιας ζωής αποδείχτηκε εξαιρετικά δυσχερές. Η κατανόηση αυτών των δυσκολιών μπορεί να αποτυπωθεί μέσα από την σκιαγράφηση της περιρρέουσας ατμόσφαιρας. Στη βάση των προβλημάτων δέσποζε η έλλειψη ομοφωνίας και συναίνεσης στους κόλπους του Συνδέσμου. Η επικρατούσα αντίληψη, που υιοθετήθηκε τελικά από τα μέλη του Στρατιωτικού Συνδέσμου, προέβλεπε τη διατήρηση του κοινοβουλευτισμού και την προώθηση των αναγκαίων μεταρρυθμίσεων μέσα από αντίστοιχες διαδικασίες. Ωστόσο, αυτή η πεποίθηση συνυπήρχε με την αντίληψη αξιολογής αριθμητικά μερίδας των κινηματιών, η οποία υποστήριζε την προώθηση των σκοπών του Συνδέσμου μέσω της επιβολής στρατιωτικής δικτατορίας. Παρότι το ναυτικό Κίνημα του Τυπάλδου απέτυχε, η εκδήλωσή του αποδείκνυε πρόδηλα τη διάσταση απόψεων ανάμεσα στα μέλη του Στρατιωτικού Συνδέσμου¹³⁰.

Η προσπάθεια του Στρατιωτικού Συνδέσμου να επιβάλλει τα ιδεολογικά του προτάγματα συναντούσε δυσκολίες λόγω των έντονων κοινωνικών αντιδράσεων. Τα μέλη του Κινήματος προσπαθούσαν να διατηρούν καλές σχέσεις με ομάδες συμφερόντων και επαγγελματικές ενώσεις. Άλλωστε αυτή η αμοιβαία υποστήριξη μεταξύ της ηγεσίας του Κινήματος και των Συντεχνιών είχε εκδηλωθεί έμπρακτα κατά το μεγαλειώδες συλλαλητήριο της 14^{ης} Σεπτεμβρίου 1909. Έτσι η προσπάθεια των στρατιωτικών να επιβάλλουν αλλαγές που έπλητταν τις οργανωμένες επαγγελματικές ενώσεις συνάντησε έντονες αντιδράσεις. Παράλληλα η ευόδωση των μεταρρυθμίσεων που είχε εισηγηθεί ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος προϋπέθετε την αύξηση της φορολογίας για την εξασφάλιση των απαραίτητων πόρων, απόφαση που προκαλούσε δυσαρέσκεια στην κοινωνία. Επιπροσθέτως η εξυγίανση του δημοσίου τομέα και η εμπέδωση της αξιοκρατίας με την σχετική εισήγηση για απολύσεις όσων υπαλλήλων δεν ανταποκρίνονταν στα καθήκοντά τους προξένησε αρνητικές κριτικές σε βάρος των στρατιωτικών¹³¹.

Από τα πιο σημαντικά προβλήματα που είχε να αντιμετωπίσει ο

¹²⁹ Α. Βερέμης, *ό. π.*, στην: *ΙΕΕ*, τ. 14 (1977), σ. 261 και Γ. Ρούσσο, *ό. π.*, σ. 100

¹³⁰ Α. Βερέμης, *ό. π.*, στην: *ΙΕΕ*, τ. 14 (1977), σ. 262

¹³¹ Α. Βερέμης, *ό. π.*, στην: *ΙΕΕ*, τ. 14 (1977), σ. 262

Στρατιωτικός Σύνδεσμος μετά από την εκδήλωση του Κινήματος στο Γουδί ήταν οι σχέσεις του με τα πολιτικά πρόσωπα. Εάν ο Νοέμβριος του 1909 είχε καταδείξει τη διάσταση απόψεων μεταξύ των στρατιωτικών και της κοινωνίας σχετικά με τις μεταρρυθμιστικές και ανορθωτικές προθέσεις του Στρατιωτικού Συνδέσμου, ο Δεκέμβριος επρόκειτο να παρουσιάσει ανάγλυφα το χάσμα ανάμεσα στους πολιτικούς και τους στρατιωτικούς.

Η θυελλώδης συνεδρίαση του Κοινοβουλίου στις 7 Δεκεμβρίου 1909 αποτέλεσε σημείο καμπής στις σχέσεις του Στρατιωτικού Συνδέσμου με την πολιτική ηγεσία του τόπου. Ο Υπουργός Στρατιωτικών Λαπαθιώτης, εκπρόσωπος του Στρατιωτικού Συνδέσμου στην Κυβέρνηση, κατηγόρησε τα παλαιά κόμματα για τη δεινή θέση στην οποία είχε περιέλθει η Ελλάδα. Ο Λαπαθιώτης αποδοκίμασε την απόφαση των Βουλευτών να αποχωρήσουν από τη συνεδρίαση έπειτα από τις αιχμηρές αναφορές του στα πολιτικά τους πεπραγμένα. Μάλιστα τόνισε ότι η απόφασή τους δεν τον απασχολούσε, καθώς η Κυβέρνηση αντλούσε τη νομιμοποίησή της από το λαό¹³². Η στάση των πολιτικών ανδρών, ιδίως του Γεωργίου Θεοτόκη, υπήρξε σκληρή, διότι θεωρούσαν ότι ο Λαπαθιώτης υιοθετούσε αντικοινοβουλευτική συμπεριφορά. Μάλιστα ο Θεοτόκης απαίτησε την παραίτηση του Λαπαθιώτη προκειμένου να επανέλθει στα πολιτικά του καθήκοντα¹³³.

Οι τεταμένες σχέσεις ανάμεσα στους πολιτικούς και τους Κινηματίες εξομαλύνθηκαν προσωρινά ύστερα από την παραίτηση του Λαπαθιώτη. Ο τελευταίος αναγκάστηκε να παραιτηθεί έπειτα από τον προβιβασμό μελών του Στρατιωτικού Συνδέσμου σε ανώτερα αξιώματα. Αυτή η ενέργεια έπληξε το κύρος του Επαναστατικού Κινήματος, καθώς οι συμμετέχοντες στρατιωτικοί αντιμετώπισαν επικρίσεις για ωφελμιστική και καιροσκοπική προσχώρηση στους κόλπους του Στρατιωτικού Συνδέσμου¹³⁴.

Το Στρατιωτικό Κίνημα είχε να αντιμετωπίσει τις προσπάθειες της Αυλής να τρώσει το ηθικό κύρος του Ζορμπά μέσα από τις συνεχείς προαγωγές του τελευταίου εν αγνοία του. Έτσι η κοινή γνώμη και τα μέλη του Κινήματος του Γουδί θα κατηγορούσαν τον επικεφαλής του Συνδέσμου για συναλλαγή με το Παλάτι. Ο στόχος του Γεωργίου Α΄ ήταν να φέρει στο προσκήνιο τις εσωτερικές αντιπαραθέσεις που

¹³² Γ. Ρούσσος, *ό. π.*, τ. 5, σ. 154, 156

¹³³ Γ. Ρούσσος, *ό. π.*, τ. 5, σ. 156, 158

¹³⁴ Α. Βερέμης, *ό. π.*, στην: *ΙΕΕ*, τ. 14 (1977), σ. 263-264

υπέβροσκαν στους κόλπους του Στρατιωτικού Συνδέσμου και να διχάσει τους συμμετέχοντες αξιωματικούς¹³⁵. Οι ενέργειες του Παλατιού αποσκοπούσαν στην αποδυνάμωση του ρόλου που είχε αποκτήσει ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος, αφού τα μέλη του επεδίωκαν να επηρεάσουν την εξωτερική πολιτική και τις διεθνείς σχέσεις της χώρας. Ο Γεώργιος Α΄ ήταν αποφασισμένος να μην επιτρέψει στους αξιωματικούς να καθορίσουν την εξωτερική πολιτική της χώρας, αρμοδιότητα που παραδοσιακά είχε ο ίδιος¹³⁶.

Εκτός από την καχυποψία των παλαιοκομματικών δυνάμεων και της Αυλής ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος είχε να αντιμετωπίσει τη δυσπιστία των ξένων δυνάμεων. Η στάση των τελευταίων απέναντι στο Κίνημα του Γουδί ήταν αρνητική, καθώς θεωρούσαν ότι αυτό αποτελούσε κακέκτυπο του Κινήματος των Νεότουρκων. Επιπροσθέτως κυριαρχούσε ο φόβος στους ξένους πιστωτές ότι οι Κινηματίες δεν θα εκπλήρωναν τις ανειλημμένες οικονομικές υποχρεώσεις της Ελλάδας προς αυτούς, γεγονός που ενίσχυε τις πιέσεις προς τις κυβερνήσεις των Μεγάλων Δυνάμεων. Τέλος η Οθωμανική Αυτοκρατορία αντιμετώπιζε με εχθρότητα τα ρηξικέλευθα αιτήματα του Στρατιωτικού Συνδέσμου για την ανόρθωση των ενόπλων δυνάμεων και την εν γένει πολεμική προετοιμασία της Ελλάδας¹³⁷.

Η κατάσταση που είχε διαμορφωθεί είχε προξενήσει έντονες δυσχέρειες στη δράση του Στρατιωτικού Συνδέσμου. Η αδυναμία των στρατιωτικών να υλοποιήσουν τα φιλόδοξα και μεταρρυθμιστικά τους αιτήματα, καθώς και η σταδιακή απογοήτευση της κοινής γνώμης κατέστησαν επιτακτική την αναζήτηση ικανού και άφθαρτου ηγέτη, ο οποίος θα αναλάμβανε να προωθήσει τα ανανεωτικά αιτήματα και το μετασχηματισμό της κοινωνίας. Αμέσως το ενδιαφέρον των μελών του Στρατιωτικού Συνδέσμου και των πιο δυναμικών τμημάτων της ελληνικής κοινωνίας επικεντρώθηκε στο πρόσωπο του Ελευθερίου Βενιζέλου.

Ο εξέχων πολιτικός από την Κρήτη είχε διακριθεί για τις καινοτόμες και προοδευτικές θέσεις του. Επιπροσθέτως το αγωνιστικό φρόνημα που είχε επιδείξει στους αγώνες για την ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα, όπως και οι συγκρούσεις του με τον Πρίγκιπα Γεώργιο για την επίλυση του Κρητικού ζητήματος, είχαν αναδείξει τις αρετές του. Ο Βενιζέλος αποτελούσε τον «εκλεκτό» του Στρατιωτικού Συνδέσμου και

¹³⁵ Γ. Ρούσσος, *ό. π.*, τ. 5, σ. 158, 160

¹³⁶ Α. Βερέμης, *ό. π.*, στην: *ΙΕΕ*, τ. 14 (1977), σ. 264

¹³⁷ Α. Βερέμης, *ό. π.*, στην: *ΙΕΕ*, τ. 14 (1977), σ. 260

του λαού για την διακυβέρνηση της χώρας έπειτα από την πολιτική τομή που είχε συντελεστεί με την εκδήλωση του Επαναστατικού Κινήματος¹³⁸.

3.2. Η έλευση του Ελευθερίου Βενιζέλου στην Αθήνα και ο κομβικός ρόλος του Ε. Ρέπουλη στο αναμορφωτικό του έργο

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος κλήθηκε αρχικά ως πολιτικός σύμβουλος του Στρατιωτικού Συνδέσμου έπειτα από τη σφοδρή επιθυμία των κατώτερων αξιωματικών του Κινήματος, καθώς οι ανώτεροι αξιωματικοί επεδίωκαν να δοθεί η πρωθυπουργία σε πολιτικούς, όπως ο Αλέξανδρος Ζαΐμης ή ο Στέφανος Σκουλούδης. Η επαναστατικότητα του Βενιζέλου προβλημάτιζε τους ανώτερους στρατιωτικούς, διότι αυτοί διαπνέονταν από πιο συντηρητικές απόψεις. Τελικά, κατά την κρίσιμη συνεδρίαση του Στρατιωτικού Συνδέσμου στις 16 Δεκεμβρίου 1909, επικράτησε η άποψη των κατώτερων αξιωματικών λόγω του άφθαρτου πολιτικού παρελθόντος που παρουσίαζε ο Ελευθέριος Βενιζέλος¹³⁹.

Ο Κρητικός ηγέτης έφτασε στον Πειραιά στις 28 Δεκεμβρίου 1909 και συμμετείχε σε επαφές με μέλη του Στρατιωτικού Συνδέσμου. Παρόλο που οι Κινηματίες προσπάθησαν να πείσουν τον Βενιζέλο να αναλάβει άμεσα την πρωθυπουργία, ο ίδιος αρνήθηκε και προέκρινε τη συγκρότηση Αναθεωρητικής Βουλής με αντικείμενο τη διευθέτηση του πολιτειακού ζητήματος. Το συμβούλιο του Στρατιωτικού Συνδέσμου κλήθηκε να ορίσει τον πρωθυπουργό που θα αναλάμβανε τη μετάβαση στο νέο πολιτικό καθεστώς ύστερα από τη διάλυση του Στρατιωτικού Συνδέσμου. Ο Στέφανος Δραγούμης επωμίστηκε την ευθύνη να φέρει εις πέρας το σπουδαίο έργο που του είχε ανατεθεί με την εκλογή του στο πρωθυπουργικό αξίωμα¹⁴⁰.

Οι εκλογές της 8^{ης} Αυγούστου 1910 (Α΄ Αναθεωρητική Βουλή) έφεραν στο προσκήνιο τα ανανεωτικά αιτήματα, όπως είχαν αποκρυσταλλωθεί έπειτα από την Επανάσταση του 1909. Παρότι τα παλαιά κόμματα διατήρησαν την κοινοβουλευτική τους πλειοψηφία, ο Βενιζέλος κατάφερε να ξεπεράσει σε ψήφους τους πιο σημαντικούς πολιτικούς αντιπάλους του στην περιφέρεια Αττικο-Βοιωτίας κατόπιν υποψηφιότητας του που είχαν θέσει πολιτικοί του φίλοι¹⁴¹. Ανάμεσα στους επιτυγχόντες των εκλογών

¹³⁸ Γ. Ρούσσο, *ό. π.*, τ. 5, σ. 174

¹³⁹ Γ. Ρούσσο, *ό. π.*, τ. 5, σ. 179-180

¹⁴⁰ Κ. Σβολόπουλος, «Η είσοδος του Ελευθερίου Βενιζέλου στην πολιτική ζωή της Ελλάδος και οι εσωτερικές εξελίξεις από το τέλος του 1909 ως το 1912», στην: *ΙΕΕ*, τ. 14 (1977), σ. 267-268

¹⁴¹ Κ. Σβολόπουλος, *ό. π.*, στην: *ΙΕΕ*, τ. 14 (1977), σ. 268-269

βρισκόταν ο Εμμανουήλ Ρέπουλης, ο οποίος εξελέγη για πολλοστή φορά βουλευτής. Ο διαπρεπής πολιτικός από το Κρανίδι επανεξελέγη στις εκλογές της 28^{ης} Νοεμβρίου 1910 (Β΄ Αναθεωρητική Βουλή), καθώς και στις εκλογές της 11^{ης} Μαρτίου 1912 και της 31^{ης} Μαΐου 1915¹⁴². Ο Ρέπουλης είχε αναμειχθεί στις διεργασίες για την αναθεώρηση του συντάγματος και είχε εκφράσει τη συναίνεσή του στο ζήτημα αυτό ήδη από τον Μάρτιο του 1910¹⁴³.

Ο Βενιζέλος επέστρεψε στην Αθήνα στις 5 Σεπτεμβρίου 1910 και τάχθηκε υπέρ της Αναθεωρητικής Βουλής. Η παραίτηση του Δραγούμη, οι έντονες διαφωνίες των Θεοτόκη – Ράλλη και η αυξανόμενη δημοτικότητα του Βενιζέλου αποτελούσαν τους βασικούς παράγοντες που ώθησαν τον Γεώργιο Α΄ να αναθέσει την πρωθυπουργία στον Βενιζέλο. Αν και ο Γεώργιος αντιμετώπιζε με επιφυλακτικότητα τον Κρητικό πολιτικό, ο φόβος μίας ενδεχόμενης ακυβερνησίας τον οδήγησε στην τολμηρή απόφαση να προκρίνει τον Ελευθέριο Βενιζέλο για Πρωθυπουργό¹⁴⁴.

Η κυβέρνηση του Ελευθερίου Βενιζέλου σχηματίστηκε στις 6 Οκτωβρίου 1910. Το νεοπαγές Κόμμα των Φιλελευθέρων αναλάμβανε για πρώτη φορά τη διακυβέρνηση της χώρας. Ο Εμμανουήλ Ρέπουλης, έχοντας κερδίσει την εμπιστοσύνη του Βενιζέλου, καθώς και την πίστη του ως προς τις πολιτικές ικανότητες και την εντιμότητά του, ανέλαβε τη θέση του Υπουργού Εσωτερικών¹⁴⁵. Το υπουργικό αξίωμα αποτελούσε αναγνώριση προς το πρόσωπο του Κρανιδιώτη πολιτικού για την συνεπή και διαρκή προάσπιση των μεταρρυθμιστικών προταγμάτων μέσα από την βουλευτική του ιδιότητα. Ο έμπειρος πολιτικός από την Ερμιονίδα έμελλε να δικαιώσει τις υψηλές προσδοκίες του Ελευθερίου Βενιζέλου μέσα από το πολυσχιδές έργο που παρουσίασε.

Ο Εμμανουήλ Ρέπουλης ως Υπουργός Εσωτερικών είχε αναλάβει την αναμόρφωση της Υγειονομικής Υπηρεσίας του Κράτους. Το έργο του είχε ιδιαίτερη σημασία, καθώς οι μολυσματικές ασθένειες, όπως η χολέρα, η πανώλη και ο τύφος, απειλούσαν μεγάλο τμήμα του πληθυσμού. Επιπλέον η ύπαρξη οργανωμένης και αποτελεσματικής Υγειονομικής Υπηρεσίας ενίσχυε αποφασιστικά την μαχητική ικανότητα του στρατού, αφού οι επαχθείς συνθήκες και η έλλειψη υγιεινής που

¹⁴² Βουλή των Ελλήνων, *Μητρώο Πληρεξουσίων, Γερουσιαστών και Βουλευτών 1822-1935*, Αθήνα 1986

¹⁴³ Γ. Ασπρέας, *Πολιτική Ιστορία Της Νεωτέρας Ελλάδος 1821-1928*, Αθήνα 1930, τ. Γ΄, σ. 154-155

¹⁴⁴ Ν. Ε. Παπαδάκης, «1910: Η εμφάνιση του Ελευθερίου Βενιζέλου στην Αθήνα ανατρέπει το πολιτικό σκηνικό», στην ιστοσελίδα: [haniotika-nea.gr](https://www.haniotika-nea.gr), 27.4.2012, διαθέσιμο στο: <https://www.haniotika-nea.gr/95584-1910-i-emfanisi-tou-eleutheriou-benizelou-stin-athina-anatrepei-to-politiko-skiniko/>,

ημερομηνία προσπέλασης 8.5.2021

¹⁴⁵ Τ. Βουρνάς, *ό. π.*, σ. 45

επικρατούσαν κατά τη διάρκεια των εκστρατειών ευνοούσαν τη μετάδοση των ασθενειών. Το ξέσπασμα μίας τέτοιας επιδημίας ή μολυσματικής ασθένειας σε περίοδο συγκρούσεων μπορούσε να πλήξει ανεπανόρθωτα την μαχητικότητα των ενόπλων δυνάμεων και ως εκ τούτου να προκαλέσει ανυπολόγιστες καταστροφές¹⁴⁶.

Ο Εμμανουήλ Ρέπουλης συνέχισε να μεριμνά για τη βελτίωση των δημοσίων υποδομών και την δημιουργία νέων, οι οποίες θα ανταποκρίνονταν στις αυξημένες ανάγκες που είχαν δημιουργηθεί ιδίως στα αστικά κέντρα. Ανάμεσα στα σημαντικά θέματα που είχε να διαχειριστεί ο Εμμανουήλ Ρέπουλης ως Υπουργός Εσωτερικών ξεχώριζε η υδροδότηση της Αττικής. Αναμφίβολα η αύξηση του πληθυσμού της Αττικής είχε καταστήσει επιτακτική ανάγκη την εξεύρεση λύσης ικανής να ανταποκριθεί στα νέα δεδομένα που είχαν προκύψει. Η δημόσια υγεία βρισκόταν σε άμεση συνάρτηση με την ποιότητα του νερού, ενώ η πρόσβαση σε πόσιμο και υγιεινό νερό αποτελούσε αναγκαιότητα για τον ολοένα αυξανόμενο πληθυσμό που συγκεντρωνόταν περίξ της πρωτεύουσας¹⁴⁷.

Ο Πελοποννήσιος πολιτικός ασχολήθηκε επισταμένως με αυτό το φλέγον θέμα ήδη από το φθινόπωρο του 1911 και ανέθεσε στον Αυστριακό μηχανικό Karl Kinzer, ο οποίος είχε καταθέσει σχετική μελέτη για την υδροδότηση των Αθηνών, να εξετάσει όλες τις τεχνικές μελέτες που είχαν υποβληθεί για την αποπεράτωση του έργου. Ο Ρέπουλης επεδίωκε μέσα από την λεπτομερειακή εξέταση των υποβληθέντων σχεδίων να παρθεί η βέλτιστη απόφαση για την ολοκλήρωση αυτού του μείζονος τεχνικού έργου¹⁴⁸.

Παρά τις διαφωνίες που εξέφρασε ο Kinzer, ο Ρέπουλης πέρασε νομοσχέδιο που έδινε την δυνατότητα στην κυβέρνηση να επιλέξει η ίδια το τεχνικό σχέδιο που θα υλοποιούνταν. Ισχυρές πιθανότητες επιτυχίας συγκέντρωναν η πρόταση για την αξιοποίηση της Στυμφαλίας, η οποία ήταν υποδειγματική ως προς την τεκμηρίωσή της, αλλά και η πρόταση για αξιοποίηση του Μέλανος Ποταμού ή Μαυροπόταμου, αν και επρόκειτο για λιγότερο μελετημένη πρόταση. Ο Kinzer είχε μελετήσει εμβριθώς το ζήτημα και είχε αποφανθεί υπέρ της Στυμφαλίας για την κάλυψη των αναγκών ύδρευσης της πρωτεύουσας και των γύρω περιοχών. Η αντίδρασή του υπήρξε σφοδρή,

¹⁴⁶ Ι. Γ. Λουκάς, *ό. π.*, σ. 42

¹⁴⁷ Ε. Χεκίμογλου, *Υδάτινη Ιστοριογραφία: Χρονικό της διαχείρισης του νερού στην Αττική*, Αθήνα 2014, σ. 132

¹⁴⁸ Ε. Χεκίμογλου, *ό. π.*, σ. 134

όμως η κήρυξη του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου τον ίδιο μήνα, δηλαδή τον Οκτώβριο του 1912, συνετέλεσε ώστε το ζήτημα αυτό να περάσει σε δεύτερη μοίρα. Οι μεγαλειώδεις νίκες του Ελληνικού Στρατού είχαν επισκιάσει όλες τις εξελίξεις στο εσωτερικό της χώρας¹⁴⁹.

Παρότι η εμπόλεμη κατάσταση της Ελλάδας μονοπωλούσε το ενδιαφέρον όλων των πολιτών, ο Εμμανουήλ Ρέπουλης είχε θέσει τα θεμέλια για την υδροδότηση των Αθηνών και είχε συμβάλλει αποφασιστικά στην επίλυση ενός πολύ σημαντικού ζητήματος που έπαιζε κυρίαρχο ρόλο στην καθημερινότητα των πολιτών. Ο νόμος 283/1914 αποτελούσε τροποποίηση του νομοσχεδίου που είχε περάσει ο Ρέπουλης το 1912 από τη Βουλή. Μολονότι το νομοσχέδιο, που παρουσιάστηκε στη Βουλή τον Μάιο του 1914, συνάντησε αντιδράσεις οι χειρισμοί του Ρέπουλη και η εισαγωγή τροποποιήσεων σε αυτό άμβλυναν τις αντιθέσεις που είχαν προκύψει. Το τελικό νομοσχέδιο προέβλεπε μεταξύ άλλων την υποχρεωτική υδροληψία όλων των κατοικιών, ακόμα και των πιο φτωχών, με συγκεκριμένη ποσότητα ύδατος που θα τους παρέχόταν δωρεάν¹⁵⁰. Η συγκεκριμένη διάταξη διακρινόταν για τον προωθημένο της χαρακτήρα, καθώς εξασφάλιζε ισότιμη πρόσβαση στην ύδρευση για όλους τους κατοίκους των Αθηνών.

Μεταξύ των διαχρονικών παθογενειών που προσπάθησε να αντιμετωπίσει ο Ρέπουλης ως Υπουργός Εσωτερικών ήταν η παντοδυναμία των τοπαρχών πολιτικών. Όπως έχει παρουσιαστεί μέσα από τα προηγούμενα κεφάλαια της παρούσας Διατριβής, ο Εμμανουήλ Ρέπουλης είχε ψέξει επί σειρά ετών τον κομματισμό και τις πελατειακές σχέσεις μεταξύ των πολιτικών και των πολιτών, οι οποίες κυριαρχούσαν στην δημόσια ζωή. Συνεπώς στις ιδέες που είχε υπηρετήσει μέσα από την πολιτική και δημοσιογραφική του ιδιότητα εκπόνησε το νομοσχέδιο «Περί τοπικής αυτοδιοικήσεως», το οποίο αποσκοπούσε στον περιορισμό των εξουσιών που συγκέντρωναν στα χέρια τους οι κομματάρχες. Το νομοσχέδιο εκπονήθηκε το 1911 και συνιστούσε σπουδαίο εγχείρημα στην προσπάθεια αναμορφώσεως και εξυγιάνσεως της πολιτικής ζωής¹⁵¹.

Άλλωστε η απουσία συναφούς νομοθετικής προβλέψεως αποτελούσε σοβαρή στρέβλωση στη λειτουργία του πολιτεύματος και υπονόμευε σε μεγάλο βαθμό τις εκλογικές αναμετρήσεις και την ποιότητα του δημοσίου βίου, αφού ο λαϊκισμός

¹⁴⁹ Ε. Χεκίμογλου, *ό. π.*, σ. 134

¹⁵⁰ Ε. Χεκίμογλου, *ό. π.*, σ. 135-137

¹⁵¹ Ι. Γ. Λουκάς, *ό. π.*, σ. 42

καθόριζε τόσο την πολιτική συμπεριφορά των αιρετών όσο και τις αποφάσεις των εκλογέων.

Ο περιορισμός των αρμοδιοτήτων και της συνεπαγόμενης πολιτικής ισχύος των τοπικών κομματαρχών αποτελούσε πάγιο αίτημα των μεταρρυθμιστικών δυνάμεων του τόπου. Ο Χαρίλαος Τρικούπης, ο πιο σπουδαίος Έλληνας πολιτικός κατά το δεύτερο ήμισυ του 19^{ου} αιώνας, είχε προσπαθήσει να περιορίσει την εξουσία που ασκούσαν οι τοπικοί κομματάρχες με την εφαρμογή της ευρείας εκλογικής περιφέρειας έναντι της στενής. Όμως, οι μεταρρυθμιστικές προτάσεις του Τρικούπη συχνά ανατρέπονταν από τους πολιτικούς του αντιπάλους, ιδιαίτερα από τον Θεόδωρο Δηλιγιάννη¹⁵².

Η νομοθετική δράση του Εμμανουήλ Ρέπουλη συνεχίστηκε με αμείωτη ένταση, καθώς οι εκκρεμότητες που είχε να διευθετήσει απλώνονταν σε ένα ευρύ φάσμα ζητημάτων. Ανάμεσα στο πολυσχιδές έργο που παρουσίασε ο διαπρεπής νομομαθής πολιτικός συγκαταλέγεται η σχολαστική μελέτη που πραγματοποίησε σχετικά με την μετανάστευση των Ελλήνων. Αξίζει να αναφερθεί ότι τα πολυάριθμα μεταναστευτικά ρεύματα που παρατηρήθηκαν κατά την δεκαετία του 1910 οφείλονταν στις επιπτώσεις της σταφιδικής κρίσης, η οποία είχε πλήξει δραματικά τον αγροτικό πληθυσμό που διαβιούσε στην επαρχία. Η μελέτη του Ρέπουλη συγκροτήθηκε το 1912 και πραγματευόταν το μεταναστευτικό φαινόμενο στη βάση του μέσα από την ανάλυση των αιτιών που είχαν οδηγήσει σημαντικό τμήμα του παραγωγικού δυναμικού της χώρας στην υπερπόντια μετανάστευση. Η μελέτη του Κρανιδιώτη πολιτικού συνοδευόταν από σχετικό νομοσχέδιο. Πρώτιστο μέλημα του Ρέπουλη ήταν η προστασία του απόδημου ελληνισμού, όμως το ξέσπασμα του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου κατά το ίδιο έτος ματαίωσε τα σχέδια του¹⁵³.

Η μετανάστευση των Ελλήνων ιδίως στις Ηνωμένες Πολιτείες είχε ποικίλες προεκτάσεις. Παρότι η εθνική οικονομία ενισχυόταν σημαντικά από τα εξωτερικά εμβάσματα και εκτονώνονταν οι επιμέρους κοινωνικές αντιθέσεις, ελλόχευαν έντονοι κίνδυνοι από την αθρόα μετανάστευση. Ο πιο σημαντικός από αυτούς ήταν ο περιορισμός του αριθμού των στρατευσίμων σε μία εποχή όπου οι επερχόμενες πολεμικές αναμετρήσεις έμοιαζαν αναπόφευκτες. Από τη στιγμή που η μετανάστευση

¹⁵² Σ. Τζόκας, *Ο Χαρίλαος Τρικούπης και η συγκρότηση Του Νεοελληνικού Κράτους. Οδοιπορικό στον 19^ο αιώνα*, Αθήνα 1999, σ. 208

¹⁵³ Ι. Γ. Λουκάς, *ό. π.*, σ. 42

αφορούσε κατά κύριο λόγο νέους άνδρες το πρόβλημα έπαιρνε μεγάλες διαστάσεις. Παράλληλα η απώλεια ανθρώπων σε παραγωγική ηλικία λόγω της μετανάστευσης φαλκίδευε τις αναπτυξιακές και ανορθωτικές προοπτικές της χώρας, καθώς ένα σημαντικό μέρος του παραγωγικού της δυναμικού είχε επιλέξει να μεταναστεύσει προς αναζήτηση καλύτερων συνθηκών διαβίωσης. Τέλος ήταν ορατός ο κίνδυνος της πολιτισμικής αλλοτριώσεως των μεταναστών και της απομακρύνσεως τους από τις ελληνικές αξίες. Συνεπώς το έργο του Ρέπουλη στον συγκεκριμένο τομέα είχε ιδιαίτερη βαρύτητα για την πορεία του ελληνισμού στο άμεσο μέλλον.

3.3. Το ξέσπασμα των Βαλκανικών Πολέμων και η δράση του Κρανιδιώτη πολιτικού

Η είσοδος της Ελλάδας στον Α΄ Βαλκανικό Πόλεμο πραγματοποιήθηκε στις 5 Οκτωβρίου 1912. Η συμμετοχή της Ελλάδας στην πολεμική αναμέτρηση υπαγορευόταν από τις συνθήκες αμοιβαίας συμμαχίας που είχε συνολογήσει με τη Σερβία και τη Βουλγαρία¹⁵⁴. Η Ελλάδα ήταν σύμμαχος των χριστιανικών κρατών της βαλκανικής χερσονήσου, δηλαδή της Σερβίας, της Βουλγαρίας και του Μαυροβουνίου. Αντίπαλος του χριστιανικού συνασπισμού ήταν η Οθωμανική Αυτοκρατορία¹⁵⁵. Αυτή ήταν η απαρχή μίας εμπόλεμης δεκαετίας για την Ελλάδα, η οποία επρόκειτο να την οδηγήσει στην απελευθέρωση πολλών αλύτρωτων εδαφών, αλλά και στην κατάρρευση της «Μεγάλης Ιδέας» έπειτα από την Μικρασιατική Καταστροφή.

Οι στρατιωτικές επιτυχίες των χριστιανικών κρατών απέναντι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία υπήρξαν σαρωτικές. Η προέλαση του ελληνικού στρατού συνεχίστηκε με εντυπωσιακές νίκες που οδήγησαν στην απελευθέρωση μεγάλου τμήματος των αλύτρωτων εδαφών, όπου διαβιούσε συμπαγής ελληνικός πληθυσμός. Ο Εμμανουήλ Ρέπουλης, ως Υπουργός Εσωτερικών, ανέλαβε να δώσει οδηγίες στους διοικητικούς επιτρόπους των απελευθερωμένων Μακεδονικών εδαφών σχετικά με τη στάση που όφειλαν να ακολουθήσουν απέναντι στους κατοίκους αυτών των περιοχών. Ο Κρανιδιώτης Υπουργός εισηγήθηκε σειρά μέτρων που διευθετούσαν αποτελεσματικά το συγκεκριμένο ζήτημα. Συγκεκριμένα ο Ρέπουλης προέτρεψε τους επιτρόπους να εγγυηθούν την ασφάλεια όλων των κατοίκων και να επιδείξουν σεβασμό προς αυτούς ανεξαρτήτως θρησκευματος. Παράλληλα δεσμεύτηκε για τη διατήρηση

¹⁵⁴ Τ. Βουρνάς, *ό.π.*, σ. 124-125, 128

¹⁵⁵ Ν. Οικονόμου, «Ο Α΄ Βαλκανικός Πόλεμος», στην: *ΙΕΕ*, τ. 14 (1977), σ. 289

των διοικητικών δομών τους, όπως τα ιεροδικεία. Οι διοικητικοί επίτροποι θα υπάγονταν στην εξουσία του διαδόχου Κωνσταντίνου¹⁵⁶.

Κατά τον Μάρτιο του 1913 συνέβη ένα μοιραίο γεγονός που στιγματίσει την περίοδο των Βαλκανικών Πολέμων και την εποποιία των ελληνικών στρατευμάτων. Ο Βασιλεύς Γεώργιος Α΄ δολοφονήθηκε στις 5/18 Μαρτίου 1913 στη Θεσσαλονίκη από τον Αλέξανδρο Σχινά. Τα κίνητρα της δολοφονίας παραμένουν ασαφή μέχρι σήμερα¹⁵⁷. Αυτή η δολοφονία επρόκειτο να ανοίξει έναν κύκλο ολέθριου διχασμού που είχε καταστροφικές συνέπειες στα εθνικά ζητήματα που κλήθηκε να διαχειριστεί η Ελλάδα.

Η δολοφονία του Γεωργίου Α΄ προκάλεσε ιδιαίτερη συγκίνηση και θλίψη στον ελληνικό λαό λόγω της ισχυρής δημοτικότητας που διέθετε ο Μονάρχης. Επομένως η μεγαλοπρεπής κηδεία του αποτελούσε μείζον θέμα της επικαιρότητας. Ο Εμμανουήλ Ρέπουλης ανέλαβε να κανονίσει τις λεπτομέρειες της κηδείας του δολοφονημένου Βασιλιά και συνεργάστηκε με αξιωματικούς του στρατού και τον βασιλικό Αυλάρχη¹⁵⁸. Ο Ρέπουλης μάλιστα κατέθεσε στεφάνι εκ μέρους της κυβερνήσεως κατά τη διάρκεια της κηδείας¹⁵⁹.

Οι συντριπτικές ήττες που είχε υποστεί η Οθωμανική Αυτοκρατορία από το συνασπισμό των βαλκανικών κρατών και η απώλεια των ευρωπαϊκών της κτήσεις ανάγκασαν την Οθωμανική κυβέρνηση να ζητήσει ανακωχή. Οι διαπραγματεύσεις μεταξύ των νικητών του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου και της ηττημένης Οθωμανικής Αυτοκρατορίας έλαβαν χώρα στο Λονδίνο κατά τον Μάιο του 1913. Η δυσμενής θέση στην οποία είχε περιέλθει η Οθωμανική Αυτοκρατορία δεν της έδινε πολλά περιθώρια διαπραγματεύσεων. Η Συνθήκη ειρήνης του Λονδίνου υπογράφηκε στις 17/30 Μαΐου 1913 και τερμάτιζε τον Α΄ Βαλκανικό Πόλεμο. Παρότι η Συνθήκη ειρήνης αποσκοπούσε στον τερματισμό των πολεμικών συρράξεων, χαρακτηριζόταν από έντονη ασάφεια σχετικά με τον διαμοιρασμό των ευρωπαϊκών εδαφών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι διαφωνίες μεταξύ των συμμάχων και τα εθνικά συμφέροντα της κάθε νικήτριας χώρας κλόνισαν ανεπανόρθωτα την ετερόκλητη συμμαχία που είχε καταικήσει τους Οθωμανούς στα πεδία των μαχών¹⁶⁰.

¹⁵⁶ Ανυπόγραφο Άρθρο, «Η διοικήσεις των απελευθερωθέντων μερών – Η αποστολή προ του κ. Βενιζέλου», στην: *Εμπρός*, αρ. φ. 5748. 20.10.1912, σ. 2

¹⁵⁷ Γ. Ρούσσο, *ό. π.*, τ. 5, σ. 377-378

¹⁵⁸ Ανυπόγραφο άρθρο, «Το πρόγραμμα της κηδείας», στην: *Εμπρός*, αρ. φ. 5983. 17.3.1913, σ. 2

¹⁵⁹ Κ. Καλαμαράς, «Επί του πιεστηρίου», στην: *Μακεδονία*, αρ. φ. 503. 20.3.1913, σ. 3

¹⁶⁰ Τ. Βουρνάς, *ό. π.*, σ. 137-138

Η Ελλάδα στην προσπάθειά της να διαφυλάξει τα εδαφικά κέρδη του πρόσφατου πολέμου απέναντι στις επεκτατικές βλέψεις της Βουλγαρίας συνομολόγησε Συνθήκη με την Σερβία, η οποία αντιμετώπιζε εξίσου έντονα τον βουλγαρικό κίνδυνο. Η Ελληνοσερβική Συνθήκη υπογράφηκε στη Θεσσαλονίκη στις 19 Μαΐου/ 1 Ιουνίου 1913 και εξασφάλιζε την αμοιβαία προστασία ανάμεσα στα δύο κράτη¹⁶¹.

Οι διπλωματικές επαφές μεταξύ της Ελλάδας και της Σερβίας, καθώς και η σύναψη της Ελληνοσερβικής Συνθήκης, αποτέλεσαν διορατικές κινήσεις εκ μέρους των πολιτικών τους ηγεσιών. Οι ανησυχίες των δύο κρατών επιβεβαιώθηκαν, όταν η Βουλγαρία εκδήλωσε αιφνιδιαστική επίθεση εναντίον των ελληνικών και σερβικών στρατευμάτων στη Μακεδονία στις 17/30 Ιουνίου 1913¹⁶². Ο Εμμανουήλ Ρέπουλης, δεξιοτέχνης τόσο του γραπτού όσο και του προφορικού λόγου, συνέταξε το διάγγελμα του Βασιλέως Κωνσταντίνου Α΄ με το οποίο κάλεσε τους Έλληνες να πολεμήσουν απέναντι στη Βουλγαρία¹⁶³. Είναι αξιοπρόσεκτη ιστορική ειρωνεία το γεγονός ότι η έναρξη του πολυαίμακτου Β΄ Βαλκανικού Πολέμου συμπίπτει με την ημερομηνία υπογραφής της Συνθήκης του Λονδίνου πρίν από ένα μήνα!

Αν και η Βουλγαρία διέθετε στρατιωτική υπεροπλία έναντι της Ελλάδας και της Σερβίας, όπως και το πλεονέκτημα του αιφνιδιασμού, οι δύο σύμμαχοι κατάφεραν να αποκρούσουν τις βουλγαρικές επιθέσεις και να σημειώσουν λαμπρές νίκες απέναντι στον επεκτατικό πρώην σύμμαχό τους. Οι ελληνικές δυνάμεις κατόρθωσαν να απελευθερώσουν τμήμα της Θράκης, καθώς και τα εδάφη της Μακεδονίας¹⁶⁴. Τα ελληνικά όπλα, παρόλο που υπέστησαν αρκετές απώλειες, υπερίσχυσαν σε κομβικές μάχες, όπως αυτές της Δοϊράνης, του Κιλκίς - Λαχανά και του Ντεμίρ - Ισάρ. Η δυσμενής θέση της Βουλγαρίας έπειτα από τις νίκες των εχθρών της επιδεινώθηκε λόγω της εμπλοκής της Ρουμανίας στον πόλεμο. Η τελευταία συμμάχησε με την Ελλάδα και τη Σερβία και κήρυξε τον πόλεμο στη Βουλγαρία στις 27 Ιουλίου 1913. Η Τουρκία εκμεταλλεύτηκε τις συνεχείς ήττες της Βουλγαρίας και ανακατέλαβε την Αδριανούπολη δύο ημέρες αργότερα¹⁶⁵.

Ο Β΄ Βαλκανικός Πόλεμος έληξε με συντριπτική ήττα της Βουλγαρίας ύστερα από διάρκεια τριάντα ημερών. Η σύσκεψη του Βουκουρεστίου ολοκληρώθηκε με την υπογραφή της ομώνυμης Συνθήκης στις 28 Ιουλίου/10 Αυγούστου 1913, η οποία

¹⁶¹ Κ. Σβολόπουλος, «Ο Β΄ Βαλκανικός Πόλεμος», στην: *ΙΕΕ*, τ. 14 (1977), σ. 338

¹⁶² Κ. Σβολόπουλος, *ό. π.*, στην: *ΙΕΕ*, τ. 14 (1977), σ. 339

¹⁶³ Ι. Γ. Λουκάς, *ό. π.*, σ. 42

¹⁶⁴ Τ. Βουρνάς, *ό. π.*, σ. 145-146

¹⁶⁵ Τ. Βουρνάς, *ό. π.*, σ. 146-147

τερμάτιζε τον Β΄ Βαλκανικό Πόλεμο¹⁶⁶. Εντυπωσιακό είναι το γεγονός ότι η υπογραφή της συνθήκης του Βουκουρεστίου συμπίπτει με την ημερομηνία συνομολόγησης της Συνθήκης των Σεβρών ύστερα από επτά έτη!

3.4. Η Ελλάδα κατά την παραμονή του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου

Η λήξη των Βαλκανικών Πολέμων και οι θριαμβευτικές νίκες της Ελλάδας στους δύο πολέμους μετέβαλαν άρδην την εικόνα της χώρας σε όλα τα επίπεδα. Τα δεδομένα που παραθέτει ο σπουδαίος δημοσιογράφος και ιστορικός Γεώργιος Βεντήρης καταδεικνύουν τις θεμελιώδεις μεταβολές που είχαν συντελεστεί. Συγκεκριμένα η έκταση του ελληνικού κράτους άγγιζε πλέον τα 120.000 τετραγωνικά χιλιόμετρα, ενώ πριν την εποποιία των Βαλκανικών Πολέμων ήταν 64.000 τετραγωνικά χιλιόμετρα. Αλματώδη αύξηση σημείωσε ο πληθυσμός του ελληνικού κράτους. Πριν από την «Μεγάλη Εξόρμηση» οι κάτοικοι του Ελληνικού Βασιλείου ανέρχονταν σε 2.800.000, ενώ μετά την νικηφόρα έκβαση των πολέμων ο πληθυσμός αυξήθηκε σε 5.000.000 κατοίκους¹⁶⁷.

Οι υποδομές της Ελλάδας ενισχύθηκαν σημαντικά μέσα από την προσθήκη 2.000 χιλιομέτρων αμαξιτών δρόμων και 500 χιλιομέτρων σιδηροδρομικών γραμμών. Η βιομηχανική παραγωγή αυξήθηκε κατακόρυφα, καθώς ξεπέρασε τα έσοδα των 200.000.000 χρυσών δραχμών. Αξιοσημείωτη πορεία παρουσίασε η ελληνική γεωργία λόγω της ενσωμάτωσης μεγάλων και εύφορων περιοχών. Σημαντική άνοδο σημείωσαν τα δημόσια έσοδα που αυξήθηκαν κατά 100.000.000 χρυσές δραχμές. Επιπροσθέτως η δύναμη του εμπορικού στόλου αυξήθηκε εντυπωσιακά. Τέλος οι μονάδες του στρατού πολλαπλασιάστηκαν για να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις που συνεπαγόταν η γεωγραφική διεύρυνση της Ελλάδας¹⁶⁸.

¹⁶⁶ Τ. Βουρνάς, *ό. π.*, σ. 147

¹⁶⁷ Γ. Βεντήρης, *Η Ελλάδα του 1910-1920*, Αθήνα 1931, τ. 1, σ. 180

¹⁶⁸ Γ. Βεντήρης, *ό. π.*, τ. 1, σ. 180

Δ' Κεφάλαιο

Η Ελλάδα στη δίνη του «Μεγάλου Πολέμου» και ο Εθνικός Διχασμός

4.1. Η έναρξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου και η θέση της Ελλάδας ανάμεσα στα αντίπαλα στρατόπεδα

Ο τερματισμός των Βαλκανικών πολέμων επέτρεψε στην βενιζελική Κυβέρνηση να αφοσιωθεί στα εσωτερικά ζητήματα που απασχολούσαν την Ελλάδα. Ωστόσο, τα κέρδη των Βαλκανικών Πολέμων δεν ήταν εξασφαλισμένα. Το πιο σημαντικό πρόβλημα που αντιμετώπιζε η ελληνική πολιτική ηγεσία ήταν η αναγνώριση της ελληνικής κυριαρχίας στα νησιά του Αιγαίου που είχαν ενσωματωθεί στον εθνικό κορμό μετά τη νικηφόρα έκβαση του Α' Βαλκανικού Πολέμου. Οι Νεότουρκοι δεν αναγνώριζαν την ελληνική κυριαρχία στο Αιγαίο και επεδίωκαν να ανατρέψουν τα εις βάρος τους δεδομένα. Η Γερμανία ενίσχυε την οθωμανική πλευρά, καθώς θεωρούσε ότι τα νησιά που βρίσκονταν πλέον υπό ελληνική κυριαρχία απειλούσαν ευθέως την τουρκική ενδοχώρα. Αναμφίβολα η φιλοτουρκική στάση της Γερμανίας υπαγορευόταν από ευρύτερους διπλωματικούς σχεδιασμούς που αποσκοπούσαν στην προάσπιση των συμφερόντων της στα πλαίσια του διεθνούς ανταγωνισμού¹⁶⁹. Ταυτόχρονα η ελληνική πλευρά αγωνιούσε για το Βορειοηπειρωτικό ζήτημα, καθώς η διευθέτησή του αποτελούσε αρμοδιότητα των Μεγάλων Δυνάμεων που έριζαν για την διασφάλιση των επιμέρους συμφερόντων τους¹⁷⁰.

Οι εκπεφρασμένοι και λανθάνοντες ανταγωνισμοί μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων της Ευρώπης ήρθαν στην επιφάνεια εξαιτίας ενός γεγονότος που έμελλε να αλλάξει τον ρου της Ευρωπαϊκής ιστορίας. Επρόκειτο για τη δολοφονία του Αρχιδούκα της Αυστρίας Φραγκίσκου Φερδινάνδου και της συζύγου του Σοφίας στο Σεράγεβο της Βοσνίας στις 28 Ιουνίου 1914. Δράστης της δολοφονίας ήταν ο Σέρβος φοιτητής Γαβριήλ Πρίνσιπ. Η συγκεκριμένη δολοφονία είχε απρόβλεπτες εξελίξεις που οδήγησαν στην έκρηξη του «Μεγάλου Πολέμου», όπως έμελλε να γίνει γνωστός ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος.

Ο πόλεμος ξέσπασε τελικά στις 28 Ιουλίου 1914, όταν η Αυστρία κήρυξε τον πόλεμο στη Σερβία. Η Ελλάδα αποφάσισε να κρατήσει στάση ευμενούς ουδετερότητας υπέρ της συμμάχου Σερβίας και να επέμβει μόνο εάν η Βουλγαρία εκδήλωνε επίθεση

¹⁶⁹ Τ. Βουρνάς, *ό. π.*, σ. 148-149

¹⁷⁰ Γ. Λεονταρίτης, «Η διεθνής θέση της Ελλάδος στις παραμονές του Α' Παγκοσμίου Πολέμου», στην: *ΙΕΕ*, τ. 15 (1978), σ. 12-13

εναντίον της Σερβίας. Ωστόσο, η απόφαση της Ελλάδας να κρατήσει ουδέτερη στάση στον πόλεμο μεταξύ της Αυστρίας και της Σερβίας προσέκρουε στην Ελληνοσερβική Συνθήκη του 1913. Γρήγορα οι ελληνικές προσδοκίες για διατήρηση ουδετερότητας στον πόλεμο διαψεύστηκαν. Η ανάμιξη όλων των Μεγάλων Δυνάμεων της εποχής στον πόλεμο κατέστησε εμφανές σε όλους ότι η Ελλάδα δεν ήταν σε θέση να εφαρμόσει πολιτική ανεξάρτητη από τις βλέψεις των ισχυρών κρατών¹⁷¹.

Αναφορικά με τη στάση που όφειλε να κρατήσει η Ελλάδα απέναντι στον γενικευμένο πόλεμο αναπτύχθηκαν δύο αντιθετικές θεωρήσεις. Σύμφωνα με την άποψη του Ελευθερίου Βενιζέλου και των υποστηρικτών του, η Ελλάδα όφειλε να προσανατολιστεί προς τις Δυνάμεις της Entente, δηλαδή της Μεγάλης Βρετανίας, της Γαλλίας και της Ρωσίας. Ο Βενιζέλος ήταν θαυμαστής των δυτικών δημοκρατιών και πίστευε ακλόνητα ότι ο πόλεμος θα έληγε με νίκη των Δυνάμεων της Entente. Από την άλλη πλευρά, ο Κωνσταντίνος ήταν ένθερμος θιασώτης της Γερμανικής Αυτοκρατορίας και του πανίσχυρου στρατού της. Έτσι εμφανιζόταν πεπεισμένος για τη νίκη των Κεντρικών Δυνάμεων, δηλαδή της Αυστροουγγαρίας και της Γερμανικής Αυτοκρατορίας, στις πολεμικές συγκρούσεις. Η άποψη του Κωνσταντίνου ήταν ότι η Ελλάδα όφειλε να διατηρήσει διαρκή ουδετερότητα, στρατηγική που ευνοούσε τους σχεδιασμούς των Κεντρικών Δυνάμεων, και συγκέντρωνε την ευρεία αποδοχή των στελεχών του Γενικού Επιτελείου.¹⁷²

Οι διαφορετικές προσεγγίσεις σχετικά με την πορεία της Ελλάδας δεν άργησαν να εκδηλωθούν. Ήδη από τα πρώτα υπουργικά συμβούλια μετά την κήρυξη του πολέμου σημειώνονταν διαφωνίες. Ο Εμμανουήλ Ρέπουλης υποστήριζε εμφανώς τη Σερβία και τους συμμάχους της. Βασικός αντίπαλος των ιδεών του Κρανιδιώτη πολιτικού ήταν ο Γεώργιος Στρέιτ, Υπουργός Εξωτερικών της Κυβερνήσεως, ο οποίος συνδεόταν με μακρά φιλία με τον Κωνσταντίνο και έτρεφε φιλογερμανικά αισθήματα. Ο Στρέιτ ήταν φανατικός υπέρμαχος της ελληνικής ουδετερότητας κατά τον πόλεμο. Μάλιστα διατηρούσε επαφές με τον Κωνσταντίνο χωρίς να ενημερώνει σχετικά την Κυβέρνηση¹⁷³. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος βρισκόταν πιο κοντά στην άποψη του Εμμανουήλ Ρέπουλη που δήλωνε ότι η Ελλάδα έπρεπε να μην μείνει απαθής μπροστά

¹⁷¹ Γ. Λεονταρίτης, *ό. π.*, στην: *ΙΕΕ*, τ. 15 (1978), σ. 15-16

¹⁷² Γ. Ρούσσο, *ό. π.*, τ. 5, σ. 458-459

¹⁷³ Γ. Βεντήρης, *ό. π.*, τ. 1, σ. 218

στις εξελίξεις, αλλά να εκμαιεύσει τη συμμετοχή της στον πόλεμο μέσα από τη δράση της υπέρ της Entente¹⁷⁴.

Ο Ρέπουλης πρότεινε στη συνεδρίαση της 5^{ης}/18^{ης} Αυγούστου 1914 την αξιοποίηση μέρους του Ελληνικού Στρατού, εάν το επέτρεπαν οι συνθήκες, για την προστασία της Διώρυγας του Σουέζ από τους Τούρκους. Ουσιαστικά ένα τμήμα του Στρατού θα συνεργαζόταν με τις βρετανικές δυνάμεις δίνοντας στην Ελλάδα την πολυπόθητη ευκαιρία να λάβει μέρος στον Παγκόσμιο Πόλεμο¹⁷⁵.

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος προσπάθησε να πείσει τους Συμμάχους για την ανάγκη εμπλοκής της Ελλάδας στον πόλεμο. Πρωταρχικό μέλημα της Ελλάδας ήταν η εξασφάλιση των κεκτημένων των πρόσφατων Βαλκανικών Πολέμων έναντι της οθωμανικής και της βουλγαρικής επιβουλής. Η στάση της Entente απέναντι στο ελληνικό αίτημα ήταν αρνητική. Οι Σύμμαχοι επεδίωκαν να προσεταιριστούν πρωτίστως την Οθωμανική Αυτοκρατορία και τη Βουλγαρία, άρα η συμμετοχή της Ελλάδας στον πόλεμο τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή δεν ήταν επιθυμητή. Η στρατηγική που ακολουθούσε ο Βενιζέλος προκάλεσε την παραίτηση του γερμανόφιλου Στρέιτ, καθώς και την ρήξη στις σχέσεις της Κυβέρνησης με το Παλάτι¹⁷⁶.

Κατά τον Αύγουστο του 1914 σημειώθηκε η πρώτη σημαντική ρήξη μεταξύ του Βενιζέλου και του Κωνσταντίνου. Αιτία της διαφωνίας στάθηκε η πρόταση της βρετανικής πλευράς για έναρξη επιτελικών συνομιλιών μεταξύ της Ελλάδας και της Βρετανίας που αποσκοπούσαν σε ενδεχόμενη συμμετοχή της Ελλάδας σε πολεμικές επιχειρήσεις εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ο Βενιζέλος τάχθηκε αναφανδόν υπέρ αυτών των επαφών, όμως ο Κωνσταντίνος παρέμεινε διστακτικός. Παρόλο που ο Βασιλιάς δεν εξέφρασε την άρνησή του στην βρετανική πρόταση, ο Βενιζέλος έκρινε ότι η διάσταση απόψεων σχετικά με την εξωτερική πολιτική της χώρας καθιστούσε επιβεβλημένη την παραίτησή του¹⁷⁷.

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος υπέβαλε την παραίτησή του στις 25 Αυγούστου, αλλά ο Βασιλιάς Κωνσταντίνος δεν την αποδέχτηκε. Επέλεξε να χειριστεί το θέμα αυτό με μετριοπάθεια και νηφαλιότητα, διότι δεν επιθυμούσε να συγκρουστεί προσωπικά με τον λαοφιλή Βενιζέλο. Παράλληλα εκτιμούσε ότι η ουδετερότητα της Βουλγαρίας

¹⁷⁴ Γ. Βεντήρης, *ό. π.*, τ. 1, σ. 222

¹⁷⁵ Γ. Βεντήρης, *ό. π.*, τ. 1, σ. 235

¹⁷⁶ Γ. Λεονταρίτης, *ό. π.*, στην: *ΙΕΕ*, τ. 15 (1978), σ. 16-17

¹⁷⁷ Γ. Λεονταρίτης, *ό. π.*, στην: *ΙΕΕ*, τ. 15 (1978), σ. 18

έδινε χρόνο στην Ελλάδα ώστε αυτή να σχεδιάσει μεθοδικά τις κινήσεις της. Επομένως θεωρούσε ότι η εμπλοκή της Ελλάδας στον πόλεμο, εάν αποτύγχανε η στρατηγική της ουδετερότητας, θα καθυστερούσε σημαντικά¹⁷⁸.

Η εμπλοκή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο στο πλευρό των Κεντρικών Δυνάμεων πραγματοποιήθηκε στις 16 Οκτωβρίου 1914¹⁷⁹. Η εξέλιξη αυτή επηρέασε αποφασιστικά την ελληνική πλευρά. Από τη στιγμή που η Οθωμανική Αυτοκρατορία επέλεξε να συνταχθεί με τις Κεντρικές Δυνάμεις το ενδιαφέρον της Entente επικεντρώθηκε στον προσεταιρισμό της Βουλγαρίας, της Ρουμανίας και της Ελλάδας. Οι Δυτικοί Σύμμαχοι ενδιαφέρονταν πρωτίστως να εξασφαλίσουν την υποστήριξη ή την ουδετερότητα της Βουλγαρίας, ακόμα και με εδαφικές παραχωρήσεις εις βάρος των γειτόνων της. Η νέα κατάσταση που καλείτο να διαχειριστεί η ελληνική Κυβέρνηση προμήνυε μεγάλες ευκαιρίες, αλλά και πολλούς κινδύνους. Ο πιο σημαντικός από αυτούς ήταν η πιθανή ικανοποίηση των βουλγαρικών αιτημάτων με την παραχώρηση τμημάτων της ελληνικής επικράτειας ή εδαφών που βρίσκονταν στο επίκεντρο των εθνικών οραμάτων¹⁸⁰.

Η ελληνική κυβέρνηση βρήκε την πολυπόθητη ευκαιρία να συμμετάσχει ενεργά στον πόλεμο ύστερα από πρόταση της Entente στις 11/24 Ιανουαρίου 1915. Οι Σύμμαχοι υπόσχονταν εδαφικές παραχωρήσεις στην Μικρά Ασία, εάν η Ελλάδα δεχόταν να συνδράμει τη Σερβία. Παράλληλα, η Μεγάλη Βρετανία ενέκρινε την πρόταση του Βενιζέλου για συμμετοχή της Ελλάδας στις ναυτικές επιχειρήσεις των Δαρδανελίων¹⁸¹. Ο Κρητικός ηγέτης θεώρησε ότι είχε έρθει το πλήρωμα του χρόνου για την εδαφική επέκταση στη Μικρά Ασία. Άλλωστε ο Ελευθέριος Βενιζέλος είχε δηλώσει προς τον Εμμανουήλ Ρέπουλη, έπειτα από την υπογραφή της Συνθήκης του Βουκουρεστίου, ότι το βλέμμα της Ελλάδας έπρεπε να στραφεί πλέον στην Ανατολή¹⁸².

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος προσέφερε ένα σώμα στρατού στην Entente για τις επιχειρήσεις στα Στενά. Είχε προηγηθεί ο επιτυχής βομβαρδισμός των Στενών στις 6/19 Φεβρουαρίου 1915 από τους Συμμάχους. Ο Βενιζέλος διείδε την ευκαιρία συμμετοχής της Ελλάδας στον πόλεμο λόγω και της γεωγραφικής εγγύτητας με το θέατρο των πολεμικών επιχειρήσεων. Μάλιστα κατάφερε να εξασφαλίσει τη

¹⁷⁸ Γ. Λεονταρίτης, *ό. π.*, στην: *ΙΕΕ*, τ. 15 (1978), σ. 18

¹⁷⁹ Γ. Ρούσσο, *ό. π.*, τ. 5, σ. 469

¹⁸⁰ Γ. Ρούσσο, *ό. π.*, τ. 5, σ. 470

¹⁸¹ Γ. Λεονταρίτης, *ό. π.*, στην: *ΙΕΕ*, τ. 15 (1978), σ. 20

¹⁸² Γ. Βεντήρης, *ό. π.*, τ. 1, σ. 261

συναίνεση του Κωνσταντίνου σχετικά με τη συμμετοχή της Ελλάδας στον «Μεγάλο Πόλεμο». Όμως, ο Βενιζέλος δεν είχε εκτιμήσει τη μεγάλη επιρροή που ασκούσαν στον Κωνσταντίνο οι γερμανόφιλοι συνεργάτες του, καθώς και οι στρατιωτικοί του Γενικού Επιτελείου. Έντονη επιρροή ασκούσε στον Κωνσταντίνο ο Ιωάννης Μεταξάς, επικεφαλής του Γενικού Επιτελείου και ακραιφνής υποστηρικτής της Γερμανίας¹⁸³.

Οι νέες εξελίξεις κατέστησαν επιτακτική τη σύγκληση του Συμβουλίου του Στέμματος. Στη συνεδρίαση της 18^{ης} Φεβρουαρίου 1915 συμμετείχαν οι επικεφαλής των πολιτικών κομμάτων και οι πρώην Πρωθυπουργοί της χώρας. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος παρουσίασε το σχέδιό του σχετικά με τη στρατηγική που όφειλε να ακολουθήσει η Ελλάδα. Μόνο ο Γεώργιος Θεοτόκης εξέφρασε αρνητική άποψη για το σχέδιο του Βενιζέλου. Ο καθορισμός των στρατιωτικών θεμάτων που προέκυπταν από την επικείμενη εμπλοκή της Ελλάδας στον πόλεμο αποτέλεσαν το αντικείμενο νέας συνεδρίασης στις 20 Φεβρουαρίου. Ο Κωνσταντίνος είχε βρεθεί σε δύσκολη θέση, καθώς οι πολεμικές εξελίξεις επέβαλαν την λήψη αποφάσεων σχετικά με την πορεία που θα ακολουθούσε η Ελλάδα. Παράλληλα ο Κωνσταντίνος πιεζόταν έντονα από την υποστήριξη των υπολοίπων πολιτικών αρχηγών στο σχέδιο που είχε καταρτίσει ο Βενιζέλος¹⁸⁴.

Η συνεδρίαση της 20^{ης} Φεβρουαρίου κατέδειξε την ομοφωνία όλων των πολιτικών αρχηγών στο τροποποιημένο σχέδιο που παρουσίασε ο Βενιζέλος. Ο Γεώργιος Θεοτόκης, ο οποίος είχε εκφράσει την διαφωνία του κατά την πρώτη συνεδρίαση, έδωσε τη συγκατάθεσή του. Η επιδοκιμασία της πολιτικής του Βενιζέλου δεν είχε τον αναμενόμενο αντίκτυπο στον Κωνσταντίνο. Ο Μονάρχης ακολουθώντας τις υποδείξεις του Γενικού Επιτελείου αρνήθηκε να συναινέσει στην πολεμική εμπλοκή της Ελλάδας. Η συνάντηση του Βενιζέλου με τον Κωνσταντίνο στις 21 Φεβρουαρίου ολοκληρώθηκε με την άρνηση του Κωνσταντίνου και την παραίτηση του Βενιζέλου. Η πορεία προς την κορύφωση του Εθνικού Διχασμού μόλις είχε ξεκινήσει¹⁸⁵.

¹⁸³ Γ. Ρούσσο, *ό. π.*, τ. 5, σ. 477, 479-485

¹⁸⁴ Γ. Λεονταρίτης, *ό. π.*, στην: *ΙΕΕ*, τ. 15 (1978), σ. 22

¹⁸⁵ Γ. Λεονταρίτης, *ό. π.*, στην: *ΙΕΕ*, τ. 15 (1978), σ. 22

4.2. Η εκδήλωση του Εθνικού Διχασμού και το Κίνημα της Εθνικής Αμύνης. Ο ρόλος του Εμμανουήλ Ρέπουλη

Η παραίτηση του Ελευθερίου Βενιζέλου από τον Πρωθυπουργικό θώκο άνοιξε τον κύκλο της πολιτικής αστάθειας. Οι Κυβερνήσεις που επρόκειτο να διαδεχθούν τον Βενιζέλο αποδείχτηκαν βραχύβιες. Ο Δημήτριος Γούναρης διαδέχτηκε τον Βενιζέλο και σχημάτισε κυβέρνηση στις 25 Φεβρουαρίου 1915¹⁸⁶. Ωστόσο ο Γούναρης είχε απομακρυνθεί από τις πολιτικές πεποιθήσεις που εξέφραζε, όταν πρωτοστατούσε στην «Ομάδα των Ιαπόνων», και είχε μεταβληθεί σε πειθήνιο όργανο του παλαιοκομματισμού. Ο Πατρινός πολιτικός υποστήριζε πλέον ιδιαίτερα αντιδραστικές θέσεις και είχε αναδειχθεί σε κυρίαρχο ηγέτη του αντιβενιζελικού χώρου¹⁸⁷.

Ήδη από τον Μάρτιο του 1915 η νέα Κυβέρνηση εκδήλωσε τις προθέσεις της σχετικά με την εξωτερική πολιτική της χώρας. Οι Σύμμαχοι μετά την παραίτηση του Βενιζέλου έβλεπαν με δυσπιστία τις πολιτικές εξελίξεις στη χώρα. Ο βασικός φόβος τους είχε να κάνει με το γεγονός ότι η νέα Κυβέρνηση και τα στελέχη της είχαν φιλογερμανικό προσανατολισμό. Η κυβέρνηση του Γούναρη είχε εκφράσει την πρόθεσή της να τηρήσει τις δεσμεύσεις των προκατόχων της ως προς τους Συμμάχους. Ωστόσο, η στάση που ακολουθούσε η Κυβέρνηση ήταν προσχηματική, αφού επεδίωκε μέσα από τις ανεδαφικές προτάσεις που είχε υποβάλλει στην Entente να καθυστερήσει τις διαπραγματεύσεις και να επωφεληθεί προσωπικά ο Δημήτριος Γούναρης. Η επικείμενη εκλογική αναμέτρηση βρισκόταν στο μυαλό του πρωθυπουργού. Μάλιστα κατηγορήσε τον Βενιζέλο για εθνική μειοδοσία λόγω της πρότασης του τελευταίου να παραχωρηθεί η Καβάλα στη Βουλγαρία. Ο Γούναρης, όμως, απέκρυπτε σκόπιμα την πλήρη πρόταση που είχε καταθέσει ο Βενιζέλος στον Βασιλιά, δηλαδή την παραχώρηση της Καβάλας έναντι εδαφικών ανταλλαγμάτων στην Ιωνία¹⁸⁸.

Ο Απρίλιος του 1915 υπήρξε ιδιαίτερα κρίσιμος μήνας στις σχέσεις της Ελλάδας με τους Συμμάχους. Ο Υπουργός Εξωτερικών Ζωγράφος πρότεινε την άνευ όρων συμμετοχή της Ελλάδας στον πόλεμο. Η κυβέρνηση του Γούναρη είχε αποφασίσει να ακολουθήσει την εξωτερική πολιτική που είχε εισηγηθεί ο Βενιζέλος. Παρότι η επιλογή του Γούναρη δεν τον έφερε αντιμέτωπο με τους υποστηρικτές του, ο Κωνσταντίνος δεν ήταν διατεθειμένος να ακολουθήσει την κυβερνητική

¹⁸⁶ Γ. Ρούσσο, *ό. π.*, τ. 5, σ. 490

¹⁸⁷ Τ. Βουρνάς, *ό. π.*, σ. 148-149

¹⁸⁸ Γ. Λεονταρίτης, *ό. π.*, στην: *ΙΕΕ*, τ. 15 (1978), σ. 23

μεταστροφή. Έτσι διαχώρισε τη θέση του από αυτή της κυβέρνησης και παρέμεινε προσηλωμένος στο δόγμα της ουδετερότητας¹⁸⁹.

Κατά τον Απρίλιο του 1915 ο Κωνσταντίνος αρρώστησε σοβαρά από φυματιώδη υγρά πλευρίτιδα, γεγονός που είχε άμεσο αντίκτυπο στις πολιτικές εξελίξεις. Οι Κεντρικές Αυτοκρατορίες, δηλαδή η Γερμανία και η Αυστροουγγαρία, έβλεπαν με αγωνία την κατάσταση της υγείας του Κωνσταντίνου και φρόντιζαν συνεχώς να ενημερώνονται για την εξέλιξη της ασθένειας του¹⁹⁰. Αυτή η εξέλιξη δυσχέρανε το έργο της κυβέρνησης ενόψει των εκλογών του Μαΐου. Ο Κωνσταντίνος ήταν ιδιαίτερα λαοφιλής Βασιλιάς, συνεπώς η υποστήριξη της Κυβέρνησης εκ μέρους του της προσέδιδε μεγάλο κύρος. Από τη στιγμή που ο Κωνσταντίνος δεν ήταν σε θέση να ενισχύσει την Κυβέρνηση, η τελευταία αποφάσισε να αξιοποιήσει την ασθένεια του Βασιλιά για ψηφοθηρικούς λόγους. Έτσι προσπάθησε να εκμεταλλευτεί την έντονη θρησκοληψία που επικρατούσε στην κοινωνία προς όφελος της¹⁹¹.

Οι εκλογές της 31^{ης} Μαΐου 1915 κατέληξαν στον εκλογικό θρίαμβο των Φιλελευθέρων. Ο Εμμανουήλ Ρέπουλης, ο οποίος είχε αναλάβει πρωταγωνιστικό ρόλο στον εκλογικό αγώνα, οδήγησε τους Φιλελεύθερους σε μεγαλειώδη νίκη. Αυτή αποκτά μεγαλύτερη σημασία, εάν αναλογιστεί κανείς την ισχύ της συνασπισμένης αντιπολίτευσης, καθώς και τα δημαγωγικά τεχνάσματα που χρησιμοποιούσε για να επιτύχει τους σκοπούς της¹⁹².

Η επάνοδος του Βενιζέλου στην εξουσία ύστερα από την επιβλητική νίκη στις εκλογές του Μαΐου πραγματοποιήθηκε στις 17 Αυγούστου 1915¹⁹³. Ο Εμμανουήλ Ρέπουλης έγινε Υπουργός Οικονομικών στη νέα Κυβέρνηση του Ελευθερίου Βενιζέλου¹⁹⁴. Ήταν η επιβράβευση ενός πιστού συνεργάτη, ο οποίος είχε παρουσιάσει σπουδαία έργο ως Υπουργός Εσωτερικών στην προηγούμενη βενιζελική Κυβέρνηση. Δεν θα πρέπει να παραγνωρίζεται η εμπειρία που είχε ο Εμμανουήλ Ρέπουλης, καθώς στο παρελθόν είχε διατελέσει Γενικός Γραμματέας του Υπουργείου Οικονομικών.

Η μεγάλη χρονοτριβή που παρατηρήθηκε στην ανάληψη των καθηκόντων της νέας Κυβέρνησης οφείλεται στην προσπάθεια της Αυλής να ελέγξει την πολιτική ζωή. Ήδη είχε ξεκινήσει η συγκρότηση του βασιλικού παρακράτους, το οποίο έκανε την

¹⁸⁹ Γ. Ρούσσο, *ό. π.*, τ. 5, σ. 492

¹⁹⁰ Τ. Βουρνάς, *ό. π.*, σ. 170

¹⁹¹ Γ. Ρούσσο, *ό. π.*, τ. 5, σ. 494

¹⁹² Ι. Γ. Λουκάς, *ό. π.*, σ. 42

¹⁹³ Γ. Ρούσσο, *ό. π.*, τ. 5, σ. 496

¹⁹⁴ Γ. Βεντήρης, *ό. π.*, τ. 1, σ. 340

εμφάνισή του κατά την κορύφωση του Εθνικού Διχασμού. Παράλληλα, κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού, η Γερμανία προσπάθησε με δυναμικό τρόπο να εξασφαλίσει την ελληνική ουδετερότητα. Ο Βαρόνος Σένκ ανέλαβε να εξαγοράσει τα δημοφιλή έντυπα της εποχής και πλήρωσε πολλές σημαίνουσες προσωπικότητες ώστε να τοποθετούνται υπέρ της γερμανικής υπεροχής και της ελληνικής ουδετερότητας. Η Γερμανία επεδίωκε με κάθε μέσο να αποτρέψει την ελληνική συμμετοχή στον πόλεμο, ενώ προσπαθούσε να πείσει την κοινή γνώμη για την ματαιότητα της εφαρμογής του Ελληνοσερβικού Συμφώνου. Οι ενέργειες της Γερμανίας ήταν άρρηκτα συνδεδεμένες με τις διπλωματικές κινήσεις που σχεδίαζε¹⁹⁵.

Τα γερμανικά συμφέροντα εκδηλώθηκαν τελικά κατά τον Αύγουστο του 1915. Απώτερος σκοπός των Γερμανών ήταν ο προσεταιρισμός της Βουλγαρίας με εδαφικά ανταλλάγματα εις βάρος της Ελλάδας. Η Βουλγαρία δέχτηκε να συμμαχήσει με την Γερμανία εναντίον της Σερβίας και των Συμμάχων της. Όταν η Βουλγαρία κήρυξε γενική επιστράτευση κατά τις πρώτες ημέρες του Σεπτεμβρίου, η Ελλάδα βρέθηκε μπροστά στο κρίσιμο δίλημμα. Ή θα βοηθούσε την Σερβία ή θα επέλεγε την ουδετερότητα. Ο Βενιζέλος υποστήριζε σθεναρά την παροχή βοήθειας στη Σύμμαχο Σερβία και εισηγήθηκε στην Entente την αποστολή ισχυρού στρατιωτικού σώματος στην Ελλάδα για να συνδράμει τη Σερβία. Από την άλλη πλευρά, ο Κωνσταντίνος δεν ήταν διατεθειμένος να στραφεί ενάντια στη Γερμανία προς υπεράσπιση της Σερβίας. Η αποδοχή του αιτήματος του Βενιζέλου από τους Συμμάχους στάθηκε η αφορμή να εκδηλωθεί η οριστική ρήξη στις σχέσεις του με τον Κωνσταντίνο. Η συνεδρίαση της Βουλής το βράδυ της 21^{ης} προς την 22^α Σεπτεμβρίου ολοκληρώθηκε με την επικράτηση, κατόπιν ψηφοφορίας, της πρότασης του Βενιζέλου για παροχή βοήθειας προς την Σερβία. Ο Ρέπουλης συνόδευσε τον Βενιζέλο στην επίσκεψη του τελευταίου στον Κωνσταντίνο και του πρότεινε να μην κάνει γενική επιστράτευση χωρίς τη σύμφωνη γνώμη του Βασιλιά. Ο Κωνσταντίνος δεν πτοήθηκε από την επικράτηση του Βενιζέλου στη βουλή και αρνήθηκε να εφαρμόσει την πολιτική που του πρότεινε ο Πρωθυπουργός. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος αναγκάστηκε πάλι να παραιτηθεί¹⁹⁶.

Η νέα παραίτηση του Βενιζέλου και η ανάληψη της εξουσίας από τον Αλέξανδρο Ζαΐμη συνέπεσε με τις καταγιστικές εξελίξεις που έλαβαν χώρα στα

¹⁹⁵ Τ. Βουρνάς, *ό. π.*, σ. 165-166

¹⁹⁶ Γ. Λεονταρίτης, *ό. π.*, στην: *ΙΕΕ*, τ. 15 (1978), σ. 28-29 και Γ. Βεντήρης, *Η Ελλάδα του 1910-1920*, Αθήνα 1931, τ. 2, σ. 17

Βαλκάνια. Την ημέρα που ο Βενιζέλος υπέβαλε την παραίτησή του (22 Σεπτεμβρίου), τα πρώτα Συμμαχικά στρατεύματα αποβιβάζονταν στη Θεσσαλονίκη. Η συνασπισμένη επίθεση των Κεντρικών Αυτοκρατοριών και της Βουλγαρίας εναντίον της Σερβίας ξεκίνησε ύστερα από λίγες ημέρες. Υπό το βάρος αυτών των γεγονότων η νέα Κυβέρνηση συνασπισμού υπό την ηγεσία του Ζαΐμη βρέθηκε ενώπιον κρίσιμων αποφάσεων¹⁹⁷.

Η Βρετανία δεν μπορούσε να παραμείνει αδρανής μπροστά στην πολιτική ουδετερότητα που ακολουθούσε η κυβέρνηση Ζαΐμη. Αποφάσισε λοιπόν να υποσχεθεί την παραχώρηση της Κύπρου στην Ελλάδα, εάν η τελευταία εμπλεκόταν ενεργά στον πόλεμο υπέρ της Entente. Ο φόβος των συμμάχων για την εξέλιξη του πολέμου στο βαλκανικό μέτωπο τους είχε αναγκάσει να στραφούν στην Ελλάδα προσδοκώντας ότι η ανάμειξή της στον πόλεμο θα ενίσχυε αποφασιστικά τη θέση της Entente¹⁹⁸.

Η βενιζελική κοινοβουλευτική πλειοψηφία είχε επιδείξει ανοχή στη νέα Κυβέρνηση, χωρίς ωστόσο να είναι σύμφωνη με τις επιλογές της. Οι Φιλελεύθεροι δεν επιθυμούσαν να οδηγήσουν τη χώρα σε εκλογές, καθώς η έξαρση των πολιτικών παθών και ο γερμανόφιλος μηχανισμός που είχε δημιουργηθεί, δεν μπορούσαν να εγγυηθούν τη νίκη τους. Παράλληλα το ξέσπασμα του πολέμου στα Βαλκάνια δεν επέτρεπε την ακυβερνησία στην Ελλάδα. Η διάσταση απόψεων ανάμεσα στην πλειοψηφική βενιζελική πλευρά και την μειοψηφική κυβερνητική παράταξη εκδηλώθηκε στη συνεδρίαση της Βουλής στις 22 Οκτωβρίου. Η καταψήφιση της κυβέρνησης Ζαΐμη ανάγκασε τον γηραιό πολιτικό να διαλύσει την Βουλή. Οι εκλογές ορίστηκαν για τις 6 Δεκεμβρίου 1915¹⁹⁹.

Ο Κωνσταντίνος επωφελήθηκε από τις εξελίξεις και ανέθεσε στον υπέργηρο τραπεζίτη Στέφανο Σκουλούδη τον σχηματισμό Κυβέρνησης. Η νέα κυβέρνηση ανέλαβε καθήκοντα στις 25 Οκτωβρίου, όμως διέλυσε τη βουλή ύστερα από τέσσερις ημέρες²⁰⁰. Το ενδιαφέρον όλων επικεντρώθηκε στην επικείμενη εκλογική αναμέτρηση. Η διεξαγωγή των εκλογών δεν επισκιάστηκε από δυσάρεστα γεγονότα. Ωστόσο, αυτή η πρωτοφανής νηφαλιότητα σχετιζόταν άμεσα με την απόφαση των Φιλελευθέρων να απέχουν από την εκλογική διαδικασία. Έτσι θα απονομιμοποιούσαν την Κυβέρνηση

¹⁹⁷ Γ. Ρούσσο, *Νεώτερη Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα 1975, τ. 6, σ. 7

¹⁹⁸ Γ. Λεονταρίτης, *ό. π.*, στην: *ΙΕΕ*, τ. 15 (1978), σ. 30

¹⁹⁹ Γ. Λεονταρίτης, *ό. π.*, στην: *ΙΕΕ*, τ. 15 (1978), σ. 30

²⁰⁰ Γ. Ρούσσο, *ό. π.*, τ. 6, σ. 10

και τη Βουλή και θα έκαναν λόγο για αντισυνταγματική διακυβέρνηση της χώρας. Η επακόλουθη νίκη των αντιβενιζελικών δυνάμεων δεν εξομάλυνε την πολιτική κατάσταση. Η Κυβέρνηση Σκουλούδη επανήλθε στα καθήκοντά της τον Ιανουάριο του 1916, όμως βρέθηκε αντιμέτωπη με τις πολεμικές εξελίξεις. Η διατήρηση της ουδετερότητας προϋπέθετε τον αφοπλισμό των Συμμαχικών δυνάμεων που βρίσκονταν στην Ελλάδα και την εκδίωξη των Κεντρικών Δυνάμεων που θα εισέρχονταν σε εθνικό έδαφος καταδιώκοντας τις δυνάμεις της Entente²⁰¹.

Κατά τους πρώτους μήνες του νέου έτους ήταν διάχυτος ο φόβος της προώθησης των Γερμανοβουλγαρικών στρατευμάτων εντός των ελληνικών συνόρων. Τελικά οι Κεντρικές Δυνάμεις αποφάσισαν να εισέλθουν στα ελληνικά εδάφη και να καταλάβουν στρατηγικά σημεία. Ο Κωνσταντίνος και το επιτελείο του δέχτηκαν την προώθηση των Γερμανοβουλγαρικών δυνάμεων, αφού έθεσαν ως όρο την εδαφική ακεραιότητα της Ελλάδας²⁰². Οι Φιλελεύθεροι αγωνιούσαν για την τύχη της χώρας ύστερα από τις αποφάσεις του Κωνσταντίνου και των συμμάχων του. Ο Εμμανουήλ Ρέπουλης, γνωστός για την ρητορική του δεινότητα, ανέλαβε μαζί με άλλα κορυφαία στελέχη του κόμματος, όπως ο Ανδρέας Μιχαλακόπουλος και ο Θεμιστοκλής Σοφούλης, να τονίσει την ανάγκη άμυνας απέναντι στις επιθέσεις του εχθρού και την καταστροφική πολιτική για τα εθνικά συμφέροντα της χώρας που ακολουθούσε η Αυλή και η φιλοβασιλική Κυβέρνηση²⁰³.

Η υπόληψη της αδύναμης Κυβέρνησης Σκουλούδη καταβαρυνώθηκε έπειτα από την αμαχητί παράδοση του οχυρού Ρούπελ στους Γερμανοβουλγάρους στις 13 Μαΐου 1916. Οι αιχμάλωτοι του Ρούπελ μεταφέρθηκαν στην πόλη Γκαίρλιτς της Γερμανίας και παρέμειναν εκεί μέχρι την ολοκλήρωση του «Μεγάλου Πολέμου». Παράλληλα η κοινή γνώμη παρακολουθούσε με απογοήτευση την κατάληψη μεγάλων πόλεων της Μακεδονίας από τη Βουλγαρία. Η οργή εναντίον των υπαιτίων ήταν τεράστια και ο διχασμός που καταδυνάστευε την ελληνική κοινωνία είχε εξελιχθεί σε ακήρυκτο πόλεμο μεταξύ των υποστηρικτών του Βενιζέλου και των βασιλοφρόνων²⁰⁴.

Η Entente είχε αναλάβει δράση για την προάσπιση των συμφερόντων της ήδη από τον Ιανουάριο του 1916, χωρίς να λάβει την έγκριση της ελληνικής πλευράς για τις ενέργειές της. Ανάμεσα σε αυτές δεσπάζουν η κατάληψη της Κέρκυρας για την

²⁰¹ Γ. Ρούσσο, *ό. π.*, τ. 6, σ. 11

²⁰² Γ. Λεονταρίτης, *ό. π.*, στην: ΙΕΕ, τ. 15 (1978), σ. 35

²⁰³ Γ. Βεντήρης, *ό. π.*, τ. 2, σ. 105

²⁰⁴ Γ. Ρούσσο, *ό. π.*, τ. 6, σ. 14-17 και Τ. Βουρνάς, *ό. π.*, σ. 179

περίθαλψη των υπολειμμάτων του ηττημένου σερβικού στρατού και η αποστολή γαλλικής ναυτικής μοίρας στον Πειραιά²⁰⁵. Από τις παραπάνω εξελίξεις καθίσταται εμφανής η ρήξη στις σχέσεις της Ελλάδας με τις Δυνάμεις της Entente.

Η αντίδραση της Entente απέναντι στις δυσάρεστες εξελίξεις ήταν οξύτατη και σηματοδότησε την αποκάλυπτη εμπλοκή της στα εσωτερικά ζητήματα της Ελλάδας. Οι Σύμμαχοι απαίτησαν την αποπομπή του Σκουλούδη από το Πρωθυπουργικό αξίωμα και ο γηραιός πολιτικός αναγκάστηκε να υποβάλλει την παραίτησή του. Ο Αλέξανδρος Ζαΐμης σχημάτισε εκ νέου Κυβέρνηση στις 9/22 Ιουνίου 1916. Κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού σχηματίστηκαν οι Σύνδεσμοι των Επιστράτων ύστερα από την ικανοποίηση του Συμμαχικού αιτήματος για αποστράτευση του ελληνικού στρατού. Το φιλοβασιλικό κατεστημένο είχε αναγκαστεί να αποδεχτεί αυτή τη Συμμαχική αξίωση, όμως ήταν αποφασισμένο να μην παραδώσει την εξουσία στα χέρια των βενιζελικών. Ο Ιωάννης Μεταξάς ανέλαβε τη συγκρότηση των Επιστράτων που είχαν ως αποστολή την επικράτηση του Κωνσταντίνου. Τα μέλη του Σύνδεσμου των Επιστράτων δεν δίσταζαν να χρησιμοποιήσουν ωμή βία για να εξασφαλίσουν την κυριαρχία του Κωνσταντίνου²⁰⁶.

Από την άλλη πλευρά, ο Ελευθέριος Βενιζέλος και οι συνεργάτες του προσανατολίζονταν στη συγκρότηση προσωρινής Κυβέρνησης στη Θεσσαλονίκη, η οποία θα δημιουργούσε στρατιωτικό σώμα για να πολεμήσει υπέρ της Entente. Άλλωστε οι επεκτατικές ενέργειες της Βουλγαρίας εις βάρος της Ελλάδας καθιστούσαν επιτακτική ανάγκη την αντίσταση και την προστασία των εθνικών εδαφών. Οι Σύμμαχοι δεν ενέκριναν τότε την πρόταση του Κρητικού ηγέτη, όμως οι εξελίξεις που ακολούθησαν τους ανάγκασαν να συναινέσουν²⁰⁷.

Οι Δυνάμεις της Entente αντιμετώπισαν νέα δεδομένα τον Αύγουστο του 1916. Η Ρουμανία αποφάσισε να εγκαταλείψει την ουδετερότητα που ακολουθούσε μέχρι εκείνη τη στιγμή και να εμπλακεί ενεργά στον πόλεμο με το μέρος της Entente. Η ανάμειξη της Ρουμανίας στον πόλεμο δημιουργούσε νέα δεδομένα στο Συμμαχικό στρατόπεδο. Οι Κεντρικές Δυνάμεις επιχείρησαν να προλάβουν την συνδυασμένη επίθεση που σχεδίαζε ο Γάλλος στρατηγός Sarrail με τη συμμετοχή και της Ρουμανίας και επιχείρησαν ολοκληρωτική επίθεση στο Μακεδονικό Μέτωπο. Ο κίνδυνος απώλειας ελληνικών εδαφών έμοιαζε πιο ορατός από ποτέ. Η φιλοσυμμαχική ομάδα

²⁰⁵ Τ. Βουρνάς, *ό. π.*, σ. 180

²⁰⁶ Γ. Λεονταρίτης, *ό. π.*, στην: *ΙΕΕ*, τ. 15 (1978), σ. 36

²⁰⁷ Γ. Λεονταρίτης, *ό. π.*, στην: *ΙΕΕ*, τ. 15 (1978), σ. 36

του Βενιζέλου που είχε εγκατασταθεί στη Θεσσαλονίκη ανησυχούσε έντονα για το μέλλον της Θεσσαλονίκης. Ο Sarrail είχε απογοητευθεί σφόδρα από τη διάχυτη γερμανοφιλία της Αυλής και των υποστηρικτών της. Έτσι προέκρινε την παράδοση της διοίκησης της Θεσσαλονίκης στη Σερβία, απόφαση που θα εφαρμοζόταν και μετά το τέλος του πολέμου. Η Θεσσαλονίκη, σπουδαίο αστικό κέντρο που είχε ενσωματωθεί στον εθνικό κορμό κατά τη διάρκεια του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου, κινδύνευε να αποσχιστεί από την υπόλοιπη Ελλάδα²⁰⁸.

Οι δυσμενείς συνθήκες που αντιμετώπιζε η Ελλάδα ύστερα από τις εξελίξεις του Μαρτίου κινητοποίησαν τους υποστηρικτές του Βενιζέλου. Το Κίνημα της Εθνικής Άμυνας εκδηλώθηκε στις 16/29 Αυγούστου 1916, αν και ο Βενιζέλος θεωρούσε ότι μία τέτοια κίνηση ήταν βεβιασμένη. Ο ίδιος επιθυμούσε να εξασφαλίσει πρώτα την υποστήριξη της Μεγάλης Βρετανίας στο εγχείρημά του. Ο Κρητικός πολιτικός ανέλαβε την ηγεσία της προσωρινής επαναστατικής Κυβέρνησης παραπάνω από τρεις εβδομάδες μετά την εκδήλωση του Κινήματος. Οι δραματικές εξελίξεις στη Μακεδονία και η προέλαση των Γερμανοβουλγάρων δεν του άφηναν άλλη επιλογή. Παρότι ο Βενιζέλος επιθυμούσε την μαζική προσχώρηση στρατιωτών και αξιωματικών στο Κίνημα της Εθνικής Άμυνας, οι ελπίδες του διαφεύστηκαν. Ήταν μία απόδειξη της αυξημένης δημοτικότητας που απολάμβανε ο Κωνσταντίνος στους στρατιωτικούς κύκλους²⁰⁹.

Το Κίνημα της Εθνικής Άμυνας και η συγκρότηση επαναστατικής Κυβέρνησης στη Θεσσαλονίκη ήταν το αποκορύφωμα του Εθνικού Διχασμού. Η Ελλάδα πλέον διέθετε δύο κυβερνήσεις. Η Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης υπό την ηγεσία της τριανδρίας Βενιζέλου, Κουντουριώτη και Δαγκλή είχε φιλοσυμμαχικό προσανατολισμό, ενώ η Κυβέρνηση της Αθήνας με ουσιαστικό αρχηγό τον Κωνσταντίνο διακρινόταν από έντονο φιλογερμανισμό²¹⁰.

Ο Αλέξανδρος Ζαΐμης παρακολουθώντας στενά τις εξελίξεις είχε αποφασίσει να προτείνει στους συμμάχους την έξοδο της Ελλάδας στον πόλεμο. Όμως, η κατάληψη της Καβάλας από τους Βουλγάρους και η αιχμαλωσία του Δ΄ Σώματος Στρατού είχαν σημάνει το τέλος της Κυβέρνησης Ζαΐμη. Η τραγική πραγματικότητα ανάγκασε τον Ζαΐμη να παραιτηθεί στις 29 Αυγούστου/11 Σεπτεμβρίου 1916. Ο Νικόλαος

²⁰⁸ Γ. Ρούσσο, *ό. π.*, τ. 6, σ. 28

²⁰⁹ Γ. Λεονταρίτης, *ό. π.*, στην: *ΙΕΕ*, τ. 15 (1978), σ. 37

²¹⁰ Τ. Βουρνάς, *ό. π.*, σ. 192

Καλογερόπουλος ήταν ο πολιτικός άνδρας που επρόκειτο να σχηματίσει την επόμενη ανίσχυρη κυβέρνηση στις 3/16 Σεπτεμβρίου. Ο Καλογερόπουλος προσανατολιζόταν σε συμμαχία της Ελλάδας με τα μέλη της Entente, αλλά ο Κωνσταντίνος παρέμενε ανένδοτος. Το μέλλον της Κυβέρνησης διαφαινόταν δυσσώονο. Η άρνηση του Κωνσταντίνου να δώσει τη συγκατάθεσή του στον Καλογερόπουλο ανάγκασε τον τελευταίο να παραιτηθεί στις 27 Σεπτεμβρίου/10 Οκτωβρίου. Το πολιτικό κενό που δημιουργήθηκε με την παραίτηση του Καλογερόπουλου κλήθηκε να καλύψει ο διαπρεπής ιστορικός Σπυρίδων Λάμπρος που ορκίστηκε πρωθυπουργός κατά την ίδια ημέρα ²¹¹.

Η γαλλική Κυβέρνηση προσπάθησε να εξομαλύνει την τεταμένη κατάσταση ανάμεσα στο κράτος των Αθηνών και αυτό της Θεσσαλονίκης κατά τη διάρκεια του Οκτωβρίου. Ο Γάλλος βουλευτής Μπεναζέ είχε επαφές με τον Κωνσταντίνο για την επίλυση των διαφορών. Οι δύο άνδρες κατέληξαν σε συμφωνία που προέβλεπε τον δραστικό αποπλισμό του φιλοβασιλικού στρατεύματος με την προϋπόθεση ότι οι σύμμαχοι θα του παρείχαν εγγυήσεις για τον θρόνο του. Ενώ ο Κωνσταντίνος επέδειξε μετριοπάθεια στις συνομιλίες με τον Μπεναζέ, το γερμανόφιλο κατεστημένο των Αθηνών σύντομα τον ανάγκασε να αλλάξει τη στάση του. Ο Κωνσταντίνος αποσύρθηκε από τη συμφωνία και η πορεία προς τις αιτιωτικές συγκρούσεις του Νοεμβρίου ήταν προδιαγεγραμμένη²¹².

Τα Νοεμβριανά, όπως ονομάστηκαν από το μήνα κατά τον οποίο συνέβησαν τα γεγονότα, εκδηλώθηκαν στις 18 Νοεμβρίου 1916. Η συμμαχική αποβατική δύναμη κατευθύνθηκε στην Αθήνα προκειμένου να αναγκάσει τον Κωνσταντίνο να αποδεχτεί την παράδοση του κύριου όγκου των ελληνικών όπλων. Ωστόσο οι υποστηρικτές του Κωνσταντίνου και οι Επίστρατοι άνοιξαν πυρ εναντίον των Συμμαχικών αγημάτων προξενώντας τους ισχυρές απώλειες. Η στάση των Συμμάχων απέναντι στον Κωνσταντίνο θα ήταν αμείλικτη. Η προσωρινή Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης έπαυσε να αναγνωρίζει την εξουσία του Κωνσταντίνου και τον κήρυξε έκπτωτο. Η αντίδραση του κράτους των Αθηνών ήταν οργισμένη. Οι επιθέσεις σε βάρος βενιζελικών παραγόντων εντάθηκαν. Στις 12 Δεκεμβρίου 1916 έλαβαν χώρα στην Αθήνα εκδηλώσεις ακραίου μίσους εναντίον των Συμμάχων και του Βενιζέλου. Το

²¹¹ Γ. Λεονταρίτης, *ό. π.*, στην: *ΙΕΕ*, τ. 15 (1978), σ. 39-40

²¹² Γ. Ρούσσο, *ό. π.*, τ. 6, σ. 41-42

αποκορύφωμα τους ήταν το περιβόητο «ανάθεμα» εναντίον του Βενιζέλου, απαράδεκτη τελετή που ενορχηστρώθηκε από τον Αρχιεπίσκοπο Αθηνών Θεόκλητο²¹³.

Ο Εμμανουήλ Ρέπουλης από το Δεκέμβριο του 1916 έως το Μάρτιο του 1917 εκφώνησε μνημειώδεις λόγους για τα επαίσχυντα Νοεμβριανά και τη στάση του κράτους των Αθηνών. Ο Κρανιδιώτης ρήτορας δεν παρέλειψε να εκφωνήσει τον επικήδειο λόγο του στρατηγού Φικιώρη που είχε πρωτοστατήσει στη δημιουργία του Κινήματος της Εθνικής Άμυνας. Ο Ρέπουλης είχε ήδη διαδραματίσει ενεργό ρόλο στη συγκρότηση του στρατού της Εθνικής Άμυνας στη Θεσσαλονίκη μαζί με την τριανδρία Βενιζέλου, Κουντουριώτη και Δαγκλή²¹⁴.

Η Entente ύστερα από τα αιματηρά γεγονότα των Νοεμβριανών αποφάσισε να υιοθετήσει ιδιαίτερα σκληρή στάση εναντίον του κράτους των Αθηνών. Έτσι επέβαλε ναυτικό αποκλεισμό στην Παλαιά Ελλάδα από τις 25 Νοεμβρίου/8 Δεκεμβρίου 1916. Ο Κωνσταντίνος αναγκάστηκε να υποκύψει στις απαιτήσεις των Συμμάχων. Η πορεία προς την εκθρόνιση του Κωνσταντίνου είχε ξεκινήσει. Κατά τον Μάρτιο του 1917 σημειώθηκαν δύο εξελίξεις που ώθησαν τους συμμάχους στην έξωση του Κωνσταντίνου. Η Ρωσική Επανάσταση σήμανε το τέλος του Τσάρου Νικολάου, ο οποίος στεκόταν αρνητικά απέναντι στο ενδεχόμενο εκθρόνισης του Κωνσταντίνου. Επιπροσθέτως η πτώση του Γάλλου πρωθυπουργού Briand, υπέρμαχου της μετριοπαθούς πολιτικής των συμμάχων έναντι της Ελλάδας, άνοιξε το δρόμο για την εφαρμογή πιο σκληρής πολιτικής απέναντι στον Κωνσταντίνο²¹⁵.

Στις 21 Απριλίου/4 Μαΐου 1917 η κυβέρνηση του Σπυρίδωνος Λάμπρου παραιτήθηκε και την εξουσία ανέλαβε για μία ακόμη φορά ο Αλέξανδρος Ζαΐμης²¹⁶. Ο Γάλλος ύπατος αρμοστής Jonnart ανέλαβε να διεκπεραιώσει την εκθρόνιση του Κωνσταντίνου και την επάνοδο του Βενιζέλου στην εξουσία. Ο Εμμανουήλ Ρέπουλης συμβούλευε συνετά τον Jonnart για τη διαχείριση αυτών των ζητημάτων²¹⁷. Η σθεναρή στάση της Γαλλίας ανάγκασε το Κωνσταντίνο να αποσυρθεί από το θρόνο. Ο Αλέξανδρος, υιός του Κωνσταντίνου, έγινε ο νέος βασιλιάς. Η απομάκρυνση του Κωνσταντίνου από το θρόνο έγινε στις 29 Μαΐου/11 Ιουνίου 1917 και ο Αλέξανδρος ορκίστηκε βασιλιάς την επόμενη ημέρα²¹⁸. Ο Ρέπουλης παρακολουθώντας εκ του

²¹³ Γ. Ρούσσο, *ό. π.*, τ. 6, σ. 44-45, 48

²¹⁴ Ι. Γ. Λουκάς, *ό. π.*, σ. 43-44

²¹⁵ Γ. Λεονταρίτης, *ό. π.*, στην: *IEE*, τ. 15 (1978), σ. 42-43

²¹⁶ Γ. Λεονταρίτης, *ό. π.*, στην: *IEE*, τ. 15 (1978), σ. 46

²¹⁷ Γ. Βεντήρης, *ό. π.*, τ. 2, σ. 345

²¹⁸ Γ. Λεονταρίτης, *ό. π.*, στην: *IEE*, τ. 15 (1978), σ. 46

σύνεγγυς τα γεγονότα αυτά εξέφρασε την πίστη του στην ειλικρινή μεταμέλεια του Κωνσταντίνου ύστερα από την παραίτησή του²¹⁹.

Οι σύμμαχοι τήρησαν την υπόσχεσή τους για άρση του ναυτικού αποκλεισμού της Παλαιάς Ελλάδας. Ο Αλέξανδρος Ζαΐμης παραιτήθηκε στις 11 Ιουνίου και ο Βενιζέλος σχημάτισε εκ νέου κυβέρνηση στις 13 Ιουνίου. Ο Εμμανουήλ Ρέπουλης ανέλαβε το Υπουργείο Εσωτερικών στη νέα Κυβέρνηση. Παράλληλα κατέλαβε και το νεοσυσταθέν αξίωμα του Αντιπροέδρου της Κυβερνήσεως. Κατά την απουσία του Βενιζέλου στο εξωτερικό ο Ρέπουλης τον αντικαθιστούσε στο εσωτερικό της χώρας. Η νέα Κυβέρνηση επανασύστησε τη «Βουλή των Λαζάρων» που είχε σχηματισθεί ύστερα από στις εκλογές τον Μάιο του 1915, αλλά το έργο της είχε διακοπεί. Ο διακαής πόθος του Βενιζέλου, δηλαδή η συμμετοχή της Ελλάδας στον πόλεμο, υλοποιήθηκε στις 15 Ιουνίου 1917²²⁰.

4.3. Το πολιτειακό ζήτημα και οι μνημειώδεις αγορεύσεις του Κρανιδιώτη ρήτορα στο Κοινοβούλιο

Κατά τον Αύγουστο του 1917 πραγματοποιήθηκε σειρά ομιλιών στο Κοινοβούλιο για τα δραματικά γεγονότα που είχαν εκτυλιχθεί κατά τη διάρκεια του Εθνικού Διχασμού. Οι αγορεύσεις όλων των κορυφαίων πολιτικών προσώπων της Ελλάδας ήταν αποκαλυπτικές σχετικά με όσα είχαν συμβεί κατά την τριετία του Εθνικού Διχασμού. Ο Εμμανουήλ Ρέπουλης ανήκε στο στενό πυρήνα των συνεργατών του Βενιζέλου και είχε βιώσει προσωπικά όλα τα μείζονα γεγονότα της ταραγμένης εποχής. Συνεπώς οι αγορεύσεις του μπορούσαν να αποτυπώσουν με μεγάλη ακρίβεια τα συνταρακτικά γεγονότα που σημάδευσαν τον Εθνικό Διχασμό, παρότι πάντοτε υπάρχει η διάθεση του Ρέπουλη να υπερασπιστεί την πολιτική των Φιλελευθέρων και του Βενιζέλου προσωπικά.

Η συνεδρίαση της 12^{ης} Αυγούστου υπήρξε άκρως αποκαλυπτική για την πορεία των ελληνογερμανικών σχέσεων. Ο Ρέπουλης ισχυρίστηκε ότι η στρατηγική προσέγγιση με τη Γερμανία αποτελούσε προσωπική επιλογή του Κωνσταντίνου. Μάλιστα δήλωσε ότι η προσπάθεια του Μονάρχη να εντάξει την Ελλάδα στη χορεία των συμμάχων της Γερμανίας είχε ξεκινήσει ήδη από το 1913 με τις διαπραγματεύσεις

²¹⁹ Γ. Βεντήρης, *ό. π.*, τ. 2, σ. 354

²²⁰ Ν. Οικονόμου, «Από την άφιξη του Βενιζέλου στην Αθήνα ως το τέλος του πολέμου», στην: *ΙΕΕ*, τ. 15 (1978), σ. 47-48

που είχε αναλάβει ο Γεώργιος Θεοτόκης. Η ελληνική πλευρά προσδοκούσε την γερμανική υποστήριξη στα ανοικτά ζητήματα των συνόρων και των διαφιλονικούμενων εδαφών. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος εξέφρασε τη διαφωνία του στην αποστολή του Θεοτόκη και δήλωσε ότι η θέση της Ελλάδας ήταν δίπλα στην Entente²²¹.

Ο Ρέπουλης δεν παρέλειψε να αναφερθεί στην πρόθεση του Κωνσταντίνου να παραβιάσει την Ελληνοσερβική Συνθήκη, καθώς και στις αναφορές του Δούσμανη, επικεφαλής του Γενικού Επιτελείου, ο οποίος θεωρούσε δεδομένη την ελληνοσυνμμαχική επικράτηση στη Μακεδονία. Ο Ρέπουλης κατέδειξε την αντίφαση ανάμεσα στις εισηγήσεις των αξιωματικών και την τελική απόφαση του Κωνσταντίνου σχετικά με την ελληνική επιστράτευση. Αυτή η αποστροφή του Ρέπουλη αποτύπωνε ανάγλυφα τα ιδιοτελή κίνητρα του Κωνσταντίνου στη χάραξη της εξωτερικής πολιτικής. Ο Κρανιδιώτης πολιτικός τόνισε ιδιαίτερα τη διάθεση του λαού να πάρει μέρος στην σχεδιαζόμενη επιστράτευση και να αγωνιστεί για τα εθνικά δίκαια²²².

Συνταρακτική υπήρξε η μαρτυρία του Ρέπουλη σχετικά με τη στάση του πρώην Υπουργού Εξωτερικών Γεωργίου Στρέιτ. Κατά τη διάρκεια της ομιλίας του αναφέρθηκε στην ύπαρξη προδοτών στους κόλπους της τότε Κυβέρνησης του Βενιζέλου. Ο Κρανιδιώτης Υπουργός κατηγορήσε στέλεχος του Γενικού Επιτελείου, καθώς είχε διαφωνήσει στο ενδεχόμενο εδαφικής επέκτασης της Ελλάδας στη Μικρά Ασία. Σύμφωνα με την άποψη αυτή, η Ελλάδα δεν διέθετε την απαραίτητη ισχύ ώστε να κυβερνήσει μία τόσο γεωγραφικά εκτεταμένη περιοχή, όπως ήταν η Μικρά Ασία. Ο Ρέπουλης μέμφθηκε τον Κωνσταντίνο για την σκόπιμη διαστρέβλωση του βενιζελικού υπομνήματος σχετικά με το μέλλον της Καβάλας. Η αγόρευση του Ρέπουλη ήταν τόσο έντονη ώστε ο ίδιος έκανε λόγο για προδοσία και ραδιουργίες εκ μέρους του βασιλικού καθεστώτος²²³.

Σύμφωνα με τον Εμμανουήλ Ρέπουλη, ο Κωνσταντίνος λειτουργούσε ως άβουλος ηγέτης, διότι οι συνεργάτες του ασκούσαν τεράστια επιρροή στη λήψη των αποφάσεων. Αυτή η άποψη ενισχυόταν από το γεγονός ότι, ενώ ο Κωνσταντίνος αρχικά συναινούσε στα σχέδια του Βενιζέλου, έπειτα εξέφραζε διαφορετική άποψη²²⁴.

²²¹ *Το Εθνικόν ζήτημα εις την Βουλήν: Πως επροδόθη η Ελλάς, Τι θα εκερδίζαμεν – Τι έχασαμεν*, ανάτυπο, Αθήνα 1917, σ. 5-7, στο εξής βλ. *Το Εθνικόν ζήτημα εις την Βουλήν*

²²² *Αγορεύσεις Ελευθερίου Βενιζέλου, Ρέπουλη, Πολίτου και Ράλλη και Στράτου επί του πολιτικού ζητήματος: Συνεδριάσεις 10-13 Αυγούστου 1917 (επιμ. Πατριωτική Ένωση)*, ανάτυπο, Αθήνα 1917, σ. 46-47, στο εξής βλ. *Αγορεύσεις Ελευθερίου Βενιζέλου, Ρέπουλη, Πολίτου*

²²³ *Αγορεύσεις Ελευθερίου Βενιζέλου, Ρέπουλη, Πολίτου*, σ. 42-44

²²⁴ *Το Εθνικόν ζήτημα εις την Βουλήν*, σ. 10

Άμεση συνέπεια αυτών των επιλογών ήταν να δημιουργείται ένα μόνιμο χάσμα ανάμεσα στο Στέμμα και την Κυβερνητική εξουσία, η οποία πήγαζε από το λαό. Οι παραπάνω χαρακτηρισμοί ήταν πρωτοφανείς για το μειλίχιο χαρακτήρα του Πελοποννησίου πολιτικού, όμως αναδεικνύουν μία σημαντική πτυχή των οραμάτων του. Ο Ρέπουλης ήταν αφοσιωμένος στην υλοποίηση της «Μεγάλης Ιδέας» και επιθυμούσε διακαώς την εξάπλωση της Ελλάδας. Επομένως η μειοδοτική πολιτική της Αυλής και των κυβερνήσεων της τον έβρισκε κάθετα αντίθετο.

Η μνημειώδης αγόρευση του Εμμανουήλ Ρέπουλη ολοκληρώθηκε με τον ίδιο να απευθύνει κάλεσμα συστράτευσης ενόψει των δυσκολιών που είχε να αντιμετωπίσει η Ελλάδα. Ο εξέχων ρήτορας δεν απηύθυνε έκκληση μόνο στους υποστηρικτές του Βενιζέλου, αλλά σε όλους ανεξαιρέτως. Η ακλόνητη πίστη του στο μεγαλείο, την ευρωστία και το δυναμισμό της ελληνικής ψυχής υπαγόρευε αυτόν τον ενωτικό λόγο. Θεωρούσε ότι η ενότητα ήταν η απαραίτητη προϋπόθεση για την υπέρβαση των δύσκολων συγκυριών που κατέτρεχαν τον ελληνισμό²²⁵.

Παρά την εκπεφρασμένη άποψη του Ρέπουλη για επικράτηση ομόνοιας και σύμπνοιας στο εσωτερικό της χώρας, τα πράγματα είχαν πάρει διαφορετική τροπή. Η επάνοδος του Βενιζέλου στην Αθήνα και ο τερματισμός του Εθνικού Διχασμού με την ενοποίηση των δύο ξεχωριστών κρατών δεν συνέβαλαν στην υπέρβαση του διαχωρισμού μεταξύ βενιζελικών και αντιβενιζελικών δυνάμεων. Η Κυβέρνηση του Ελευθερίου Βενιζέλου εξέθρεψε τον διχασμό μέσα από τις αποφάσεις της.

Η εφαρμογή του στρατιωτικού νόμου και η καθιέρωση της λογοκρισίας στον τύπο έπληξαν καίρια τη δημόσια εικόνα του Βενιζέλου. Προκαλεί εντύπωση το γεγονός ότι ο Εμμανουήλ Ρέπουλης και ο Κωνσταντίνος Ρακτιβάν, επιφανείς πολιτικοί με βαθιές δημοκρατικές αρχές και ήθος, έδωσαν τη συγκατάθεσή τους στην εφαρμογή αυτών των αντιδημοκρατικών μέτρων. Οι πιο σημαντικοί πολιτικοί αντίπαλοι του Βενιζέλου εξορίστηκαν στο Αιάκειο της Κορσικής, ενώ αρκετοί τέθηκαν σε αυστηρή επιτήρηση. Οι αυθαιρεσίες των βενιζελικών παραγόντων εις βάρος των αντιφρονούντων εντάθηκαν. Τέλος η Κυβέρνηση προχώρησε σε εκκαθαρίσεις αντιβενιζελικών στοιχείων από τις ένοπλες δυνάμεις. Οι συνέπειες αυτών των πράξεων έμελλε να έχουν βαρύνουσα σημασία στις πολιτικές εξελίξεις των επόμενων ετών²²⁶.

²²⁵ *Το Εθνικόν ζήτημα εις την Βουλήν*, σ. 13-14

²²⁶ Ν. Οικονόμου, *ό. π.*, στην: *ΙΕΕ*, τ. 15 (1978), σ. 47-49

Ε΄ Κεφάλαιο

Η Μικρασιατική Εκστρατεία και η τελευταία πολιτική περίοδος του Εμμανουήλ Ρέπουλη

5.1. Η απόβαση των ελληνικών στρατευμάτων στη Σμύρνη και ο ρόλος του Ε. Ρέπουλη

Το 1918 ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος ολοκληρώθηκε με την αποφασιστική νίκη της Entente εναντίον των Κεντρικών Δυνάμεων. Η Ελλάδα είχε λάβει μέρος στον πόλεμο ως ενιαίο κράτος από το 1917 και είχε αξιόλογη συμβολή στην επικράτηση των Συμμάχων στο Μακεδονικό Μέτωπο. Ο τερματισμός του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου προκάλεσε τεκτονικές αλλαγές στο γεωγραφικό χάρτη της Ευρώπης, καθώς και έντονες πολιτικές ανακατατάξεις. Οι πολυεθνικές αυτοκρατορίες της Γηραιάς Ηπείρου, όπως η Γερμανική Αυτοκρατορία, η Αυστροουγγαρία, η Ρωσία και η Οθωμανική Αυτοκρατορία, κατακερματίστηκαν. Μέσα από αυτή τη διαδικασία δημιουργήθηκαν νέες κρατικές οντότητες, ενώ ο ανταγωνισμός μεταξύ των νικητών του πολέμου για την άσκηση επιρροής στα νέα εδάφη αυξήθηκε σημαντικά²²⁷.

Η επικράτηση της Entente έδωσε την ευκαιρία στην Ελλάδα να διεκδικήσει την πραγμάτωση των εθνικών της οραμάτων. Η λήξη του πολέμου σηματοδότησε την έναρξη μίας πορείας δύσκολων διπλωματικών επαφών εκ μέρους της Ελλάδας για την ικανοποίηση των επιδιώξεών της. Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, ο Βενιζέλος είχε στρέψει το ενδιαφέρον του στην εδαφική επέκταση της Ελλάδας στη Μικρά Ασία. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος παρουσίασε το υπόμνημα με τις εδαφικές διεκδικήσεις της Ελλάδας στις 17/30 Δεκεμβρίου 1918 στα πλαίσια του Συνεδρίου της Ειρήνης στο Παρίσι. Ανάμεσα στις ελληνικές διεκδικήσεις περιλαμβάνονταν η Θράκη, η Κύπρος, τα Δωδεκάνησα, η Δυτική Μικρά Ασία και η Βόρεια Ήπειρος²²⁸.

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος ήταν βέβαιος για την επιτυχή έκβαση των διαπραγματεύσεων και είχε στείλει ήδη ελληνικά στρατεύματα στην Ουκρανία από τις αρχές του 1919 ώστε να πολεμήσουν εναντίον των σοβιετικών δυνάμεων. Παρότι η Συμμαχική επέμβαση στην Ουκρανία δεν είχε επιτυχή κατάληξη, ο Έλληνας

²²⁷ Τ. Αθανασιάδης, *Μικρά Ασία 1919-1922 80 χρόνια πικρής μνήμης Από την εποποιία στην καταστροφή*, Αθήνα 2002, τ. 1, σ. 16-17

²²⁸ Γ. Ρούσσο, *ό. π.*, τ. 6, σ. 81-82

Πρωθυπουργός πίστευε ακράδαντα ότι η συμμετοχή της Ελλάδας στην εκστρατεία της Ουκρανίας ενίσχυε σημαντικά τις εθνικές διεκδικήσεις ενώπιον των Συμμάχων²²⁹.

Οι διαπραγματεύσεις για την επίτευξη των ελληνικών αιτημάτων αποδείχτηκαν εξαιρετικά δύσκολες λόγω των διαφορετικών απόψεων που είχαν οι Σύμμαχοι. Επιπροσθέτως η Ιταλία, ανταγωνιστική χώρα της Ελλάδας ως προς την εδαφική επέκταση στη Μικρά Ασία, προσπαθούσε να υπονομεύσει τις ελληνικές ενέργειες. Ο βασικός σκοπός της ιταλικής διπλωματίας ήταν να μην ικανοποιηθούν τα ελληνικά αιτήματα, τα οποία έρχονταν σε σύγκρουση με τις ιταλικές επιδιώξεις στην περιοχή της Μικράς Ασίας²³⁰.

Οι επαφές της ελληνικής αντιπροσωπείας με τους Συμμάχους συνεχίζονταν με αργό ρυθμό, αφού έπρεπε να ρυθμιστούν όλες οι λεπτομέρειες που αφορούσαν την επικείμενη προώθηση της Ελλάδας στη Μικρά Ασία. Διαπιστωνόταν διάσταση απόψεων στα όρια της ελληνικής επέκτασης. Όμως η στάση της Ιταλίας επρόκειτο να επιταχύνει τις εξελίξεις. Η Ιταλία προσπαθούσε να ανατρέψει τα σχέδια της Ελλάδας για προσάρτηση τμήματος της Μικράς Ασίας. Οι αξιώσεις της πήγαζαν από τις συνθήκες του Λονδίνου (1915) και του Αγίου Ιωάννη της Μωριένης (1917)²³¹. Η Ιταλία προσπαθούσε να εφαρμόσει τους όρους αυτών των Συνθηκών, καθώς αυτοί ήταν ιδιαίτερα επωφελείς για τις ιταλικές θέσεις. Βέβαια οι παραπάνω Συνθήκες είχαν υπογραφεί κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, επειδή η Entente προσπαθούσε να προσεταιριστεί την Ιταλία, στόχος που επετεύχθη. Η λήξη του πολέμου είχε επιφέρει αλλαγές στη στρατηγική των Μεγάλων Δυνάμεων της Ευρώπης λόγω των νέων δεδομένων που είχαν προκύψει.

Οι ιταλικές αξιώσεις για παραχώρηση σημαντικών τμημάτων της Μικρασιατικής ενδοχώρας αντιμετωπίζονταν με μεγάλη διστακτικότητα εκ μέρους των συμμάχων. Η Ιταλία προσπαθούσε εναγωνίως να δημιουργήσει τετελεσμένα γεγονότα που θα ικανοποιούσαν τις βλέψεις της. Έτσι, τον Απρίλιο του 1919, πραγματοποίησε απόβαση στη Δυτική Μικρά Ασία και την Αττάλεια, δίχως την έγκριση της Συνδιάσκεψης Ειρήνης των Παρισίων. Η έντονη αντίδραση της Αγγλίας, της Γαλλίας και των Ηνωμένων Πολιτειών στην ιταλική αυθαιρεσία ήταν δεδομένη. Η Ιταλία είχε παραλείψει να τους ενημερώσει για τους σχεδιασμούς της προκειμένου να τους

²²⁹ Ν. Οικονόμου, «Η εκστρατεία της Ουκρανίας», στην: *ΙΕΕ*, τ. 15 (1978), σ. 112

²³⁰ Τ. Αθανασιάδης, *ό. π.*, τ. 1, σ. 22

²³¹ Ε. Αλλαμανή, Κ. Παναγιωτοπούλου, «Η εντολή των Συμμάχων για την κατάληψη της Σμύρνης», στην: *ΙΕΕ*, τ. 15 (1978), σ. 113-114

αιφνιδιάσει. Οι διενέξεις που ακολούθησαν οδήγησαν την ιταλική διπλωματική αποστολή στην αποχώρηση από τις διαπραγματεύσεις, γεγονός που διευκόλυνε πολύ τις ελληνικές ενέργειες. Το ελληνικό αίτημα για τον έλεγχο της Σμύρνης και της ευρύτερης περιοχής, όπου ο ελληνικός πληθυσμός είχε μεγάλη παρουσία, έγινε δεκτό εξαιτίας του διάχυτου φόβου ότι οι Τούρκοι θα εξολόθρευαν ολοκληρωτικά τους χριστιανικούς πληθυσμούς που διαβιούσαν στην περιοχή. Αναμφίβολα οι Έλληνες της Μικράς Ασίας διέτρεχαν μεγάλο κίνδυνο²³².

Η ανάθεση της εντολής απόβασης στην Ελλάδα ήταν πρό των πυλών. Ο διακαής πόθος πολλών γενεών Ελλήνων για την απελευθέρωση των αλύτρωτων κοιτίδων του ελληνισμού γινόταν πραγματικότητα. Η απόφαση της Entente για την αποστολή ελληνικών δυνάμεων στη Μικρά Ασία ελήφθη στη συνεδρίαση της 22^{ης} Απριλίου/5^{ης} Μαΐου 1919. Ευτυχές γεγονός για τις ελληνικές αξιώσεις ήταν η αποχώρηση της Ιταλίας από τις διαπραγματεύσεις λόγω της άρνησης των συμμάχων να ικανοποιήσουν τις απαιτήσεις τους²³³.

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος επικοινωνήσε άμεσα με τον Εμμανουήλ Ρέπουλη ώστε να τον ενημερώσει για την επιτυχία των διαπραγματεύσεων. Στις 23 Απριλίου ζήτησε από τον Ρέπουλη να μεριμνήσει για την προετοιμασία των πλοίων που θα μετέφεραν τις ελληνικές δυνάμεις και την επόμενη ημέρα του γνωστοποίησε μυστικά τον προορισμό της αποστολής. Οι πολύχρονοι αγώνες του Ρέπουλη για την ευόδωση της «Μεγάλης Ιδέας» απέδιδαν καρπούς²³⁴. Η συνεδρίαση της 27^{ης} Απριλίου/10^{ης} Μαΐου 1919 είχε ως αντικείμενο της τον καταρτισμό του σχεδίου δράσης των δυνάμεων κατοχής. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος φρόντισε να μην αποκαλυφθεί το σχέδιο της Επιτροπής στους Ιταλούς και τους Τούρκους²³⁵.

Η ιστορική απόβαση των ελληνικών στρατευμάτων στη Σμύρνη πραγματοποιήθηκε το πρωινό της 2^{ης}/15^{ης} Μαΐου και συνοδεύθηκε από ανάμεικτες αντιδράσεις. Οι Έλληνες ζούσαν την υλοποίηση ενός διαχρονικού τους πόθου μέσα σε κλίμα κατάνυξης και έντονης συγκίνησης, ενώ οι Τούρκοι ήταν οργισμένοι με την ελληνική παρουσία. Είχαν αρχίσει να προτρέπουν σε αντίσταση εναντίον των Ελλήνων κατακτητών και προετοιμάζονταν για την ανατροπή του status quo. Οι Τούρκοι εκδήλωσαν το άσβεστο μίσος τους εναντίον των Ελλήνων Ευζώνων με τη ρίψη

²³² Τ. Αθανασιάδης, *ό. π.*, τ. 1, σ. 47-48, 51

²³³ Ε. Αλλαμανή, Κ. Παναγιωτοπούλου, *ό. π.*, στην: *ΙΕΕ*, τ. 15 (1978), σ. 114

²³⁴ Γ. Ρούσσο, *ό. π.*, τ. 6, σ. 92-93

²³⁵ Ε. Αλλαμανή, Κ. Παναγιωτοπούλου, *ό. π.*, στην: *ΙΕΕ*, τ. 15 (1978), σ. 115

πολλαπλών πυροβολισμών, όταν αυτοί αποβιβάστηκαν στη Σμύρνη. Αποτέλεσμα αυτών των συγκρούσεων ήταν να σκοτωθούν αρκετοί Έλληνες και Τούρκοι. Οι ταραχές που ξέσπασαν στη Σμύρνη σηματοδοτούν την έναρξη της τουρκικής αντίστασης εναντίον της ελληνικής παρουσίας. Ο Μουσταφά Κεμάλ, διακεκριμένος στρατιωτικός με σημαντικές επιτυχίες κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, είχε πρωτοστατήσει στο Κίνημα των Νεότουρκων και επεδίωκε εξαρχής την ίδρυση ενός ομοιογενούς εθνικού κράτους στη θέση της πολυφυλετικής Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Έπειτα από την ήττα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο εξελίχθηκε σε ηγέτη της τουρκικής αντίστασης απέναντι στις κατοχικές δυνάμεις. Η ελληνική πλευρά ανησύχησε ιδιαίτερα για τα συγκεκριμένα επεισόδια λόγω της διεθνούς προβολής που έλαβαν. Ο φόβος ανάκλησης της Συμμαχικής εντολής δεν μπορούσε να αποκλειστεί. Επομένως προκρίθηκε η λήψη μέτρων για την αποφυγή αυθαιρεσιών και νέων εντάσεων²³⁶.

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος ανέθεσε στον Εμμανουήλ Ρέπουλη να ταξιδέψει στη Σμύρνη για να αντιμετωπίσει αυτή την τεταμένη κατάσταση. Ο Κρανιδιώτης πολιτικός, έμπιστος συνεργάτης του Βενιζέλου και ιδιαίτερα διαισθητικός πολιτικός άνδρας, ήταν σε θέση να εκτιμήσει ορθά τους κινδύνους που αντιμετώπιζε η Ελλάδα λόγω των συγκρούσεων με το τουρκικό στοιχείο της πόλης. Ο Ρέπουλης έφτασε στη Σμύρνη στις 4/17 Μαΐου 1919 και συνέβαλε τα μέγιστα στην αποκατάσταση της τάξης. Η παρουσία του στη Σμύρνη θα ήταν προσωρινή, καθώς ο Αριστείδης Στεργιάδης είχε επιλεγεί από τον Βενιζέλο για το αξίωμα του Ύπατου Αρμοστή της Σμύρνης²³⁷.

Ο Κρητικός ηγέτης έτρεφε εμπιστοσύνη προς το πρόσωπο του Στεργιάδη, καθώς είχε συνεργαστεί μαζί του ήδη από την Επανάσταση στο Θέρισο της Κρήτης το 1905. Παράλληλα ο Στεργιάδης διέθετε μεγάλη νομική κατάρτιση, γεγονός που είχε αξιοποιήσει ο Βενιζέλος για την σύνταξη και την επεξεργασία των κυβερνητικών νομοσχεδίων. Ο Στεργιάδης είχε θητεύσει ως Γενικός Διοικητής της Ηπείρου και είχε διακριθεί για την προσήλωσή του στην τήρηση των νόμων και των συμφωνιών. Επομένως ο Βενιζέλος ευελπιστούσε ότι η αποφυγή νέων εντάσεων στη Σμύρνη ήταν δεδομένη λόγω της πραότητας και της αφοσίωσης που διέκριναν τον Στεργιάδη. Ο Ρέπουλης αποχώρησε από τη Σμύρνη στις 6/19 Μαΐου και ο Στεργιάδης έφτασε στις

²³⁶ Τ. Αθανασιάδης, *ό. π.*, τ. 1, σ. 59, 68-69, 71

²³⁷ Ε. Αλλαμανή, Κ. Παναγιωτοπούλου, «Η Μικρασιατική εκστρατεία από το Μάιο του 1919 ως το Νοέμβριο του 1920», στην: *ΙΕΕ*, τ. 15 (1978), σ. 118

8/21 Μαΐου αναλαμβάνοντας το δύσκολο εγχείρημα της διασφάλισης της ηρεμίας και της ευταξίας ανάμεσα στις διαφορετικές θρησκευτικές και πληθυσμιακές ομάδες²³⁸.

Ο Στεργιάδης δεν δικαίωσε τις υψηλές προσδοκίες του Βενιζέλου. Παρότι ο Έλληνας πρωθυπουργός του είχε ζητήσει να αποτρέψει ενδεχόμενες αυθαιρεσίες των ελληνικών δυνάμεων σε βάρος των Τούρκων, ο Στεργιάδης μεροληπτούσε συστηματικά υπέρ των Τούρκων και αντιμετώπιζε με πρωτοφανή σκληρότητα τους Έλληνες. Παράλληλα ο Στεργιάδης με την ιδιότητα του Αρμοστή είχε λάβει μέτρα που έπλητταν την εκκλησία. Η άδικη συμπεριφορά του Στεργιάδη εξόργισε το ελληνικό στοιχείο της Σμύρνης και των γύρω περιοχών και έπληξε τις σχέσεις των ελληνικών αρχών με την εκκλησία. Ο Εμμανουήλ Ρέπουλης και ο Νικόλαος Διομήδης, Υφυπουργός Εξωτερικών της Κυβέρνησης, αξιολογούσαν αρνητικά τις ενέργειες του Στεργιάδη και είχαν ζητήσει από τον Πρωθυπουργό να μεσολαβήσει για μεταβολή της στάσης του ή να προβεί σε αντικατάστασή του²³⁹.

Τόσο ο Εμμανουήλ Ρέπουλης όσο και ο Νικόλαος Διομήδης ήταν γνώστες της επικρατούσας κατάστασης στη Σμύρνη. Ο Ρέπουλης είχε ταξιδέψει προσωπικά στη Σμύρνη για να δει εάν οι κατηγορίες εναντίον του Στεργιάδη ήταν βάσιμες. Ωστόσο, ο Βενιζέλος δεν απήντησε στο τηλεγράφημα του Κρανιδιώτη πολιτικού που περιέγραφε αναλυτικά την ανάρμοστη συμπεριφορά του Στεργιάδη. Όταν ο Νικόλαος Διομήδης απέστειλε αντίστοιχο τηλεγράφημα στο Βενιζέλο, ο πρωθυπουργός κάλεσε το Διομήδη να πάει στη Σμύρνη για να εξακριβώσει την εγκυρότητα των κατηγοριών εις βάρος του Στεργιάδη. Παρά τις εισηγήσεις των δύο πιστών συνεργατών του, ο Βενιζέλος λανθασμένα επέλεξε να μην αποπέμψει τον Αριστείδη Στεργιάδη από το αξίωμά του. Ισχυρίστηκε ότι οι παρεκτροπές των Ελλήνων στρατιωτικών στη Σμύρνη είχαν προκαλέσει τη σκληρή στάση του Στεργιάδη και ανέφερε ότι η δυσαρέσκεια που εκδηλωνόταν στην Αθήνα εναντίον του εξυπηρετούσε τις σκοπιμότητες ορισμένων πολιτικών προσώπων που φιλοδοξούσαν να διαδεχτούν τον Έλληνα Αρμοστή²⁴⁰.

²³⁸ Ε. Αλλαμανή, Κ. Παναγιωτοπούλου, *ό. π.*, στην: *ΙΕΕ*, τ. 15 (1978), σ. 118

²³⁹ Ε. Αλλαμανή, Κ. Παναγιωτοπούλου, *ό. π.*, στην: *ΙΕΕ*, τ. 15 (1978), σ. 124

²⁴⁰ Γ. Ρούσσο, *ό. π.*, τ. 6, σ. 104-108

5.2. Η Συνθήκη των Σεβρών, η τραγική περίοδος των Ιουλιανών και η στάση του Ε. Ρέπουλη

Η απόβαση των ελληνικών δυνάμεων στη Σμύρνη αποτύπωνε τη διάθεση των Συμμάχων να αναλάβει η Ελλάδα ενεργό ρόλο στο Μικρασιατικό ζήτημα. Όμως, η διευθέτηση των εδαφικών διαφορών και συναφών θεμάτων μεταξύ της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της Entente εξακολουθούσε να αποτελεί αντικείμενο των διπλωματικών επαφών ανάμεσα στις εθνικές αντιπροσωπείες των κρατών. Η Ελλάδα έχοντας διατρανώσει τα αιτήματά της σχετικά με τα εδάφη που φιλοδοξούσε να ενσωματώσει στον εθνικό κορμό παρακολουθούσε τις διπλωματικές εξελίξεις με έντονο ενδιαφέρον. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος βρισκόταν σε συνεχείς επαφές με ηγέτες ξένων κρατών και διπλωμάτες για την επιτυχή έκβαση των εθνικών διεκδικήσεων. Προς επίρρωσιν αυτής της πληροφορίας αξίζει να αναφερθεί ότι ο Βενιζέλος απουσίαζε συχνά από την Ελλάδα, σε βαθμό που η παραμονή του στο εξωτερικό κατά τα έτη 1919 και 1920 ήταν μεγαλύτερη από την αντίστοιχη στην Ελλάδα²⁴¹.

Ο Βενιζέλος δεν παρέλειπε να ενημερώνει τους συνεργάτες του στην Ελλάδα για την έκβαση των διπλωματικών επαφών και τις εξελίξεις που αφορούσαν τα ελληνικά θέματα. Ο Κρητικός ηγέτης θεωρούσε ότι η προέλαση του ελληνικού στρατού στη Μικρασιατική ενδοχώρα, απόφαση που είχε ληφθεί από τους Συμμάχους κατά τη Συνδιάσκεψη της Βουλώνης, αποτελούσε σημαντική διπλωματική παρακαταθήκη ενόψει της οριστικής διευθέτησης των εδαφών της κατακερματισμένης Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ο Βενιζέλος είχε προσπαθήσει να ενδυναμώσει τα ελληνικά αιτήματα μέσα από τη δέσμευσή του να αποστείλει περισσότερες στρατιωτικές δυνάμεις για την ενίσχυση του Συμμαχικού στρατού. Οι συγκεκριμένες ενέργειες του Βενιζέλου κοινοποιήθηκαν άμεσα στο Ρέπουλη, δείγμα της εμπιστοσύνης και της εκτίμησης που έτρεφε ο Βενιζέλος προς το πρόσωπο του Κρανιδιώτη πολιτικού²⁴².

Η μεγάλη ημέρα για τον ελληνισμό έφτασε στις 28 Ιουλίου/10 Αυγούστου 1920, όταν ο Ελευθέριος Βενιζέλος υπέγραψε τη Συνθήκη των Σεβρών. Το όνομά της προήλθε από το ομώνυμο προάστειο των Παρισίων, καθώς η Συνθήκη υπεγράφη στο Δημαρχείο των Σεβρών. Μέσα από τη θριαμβευτική Συνθήκη δημιουργείται «Η Ελλάδα των δύο ηπείρων και των πέντε θαλασσών». Στον εθνικό κορμό ενσωματώνονταν τα

²⁴¹ Ι. Γ. Λουκάς, *ό. π.*, σ. 44

²⁴² Γ. Βεντήρης, *ό. π.*, τ. 2, σ. 385-387

νησιά του Αιγαίου, εκτός από τα Δωδεκάνησα, ολόκληρη η Θράκη, η Ίμβρος και η Τένεδος, καθώς και η περιοχή της Σμύρνης για περίοδο πέντε ετών. Ύστερα από την πάροδο του συγκεκριμένου χρονικού διαστήματος, οι κάτοικοι της Σμύρνης θα αποφάσιζαν για την ενσωμάτωση ή όχι της περιοχής αυτής στην Ελλάδα με δημοψήφισμα. Η Συνθήκη των Σεβρών διακανόνιζε μία σειρά ζητημάτων που αφορούσαν τον διαμελισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και το μέλλον των εδαφών της²⁴³.

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος ένωθε τη δικαίωση των πολύχρονων προσπαθειών του για την δημιουργία μίας ισχυρής και διευρυμένης Ελλάδας. Παρότι η Συνθήκη των Σεβρών επέκτεινε την Ελλάδα σε μεγάλο βαθμό και την καθιστούσε σημαντική δύναμη στη Μεσόγειο, οι επικρίσεις για την πολιτική που ακολουθούσε ο Βενιζέλος ήταν έντονες. Ανάμεσα στους πιο σφοδρούς επικριτές του ανήκε ο Ιωάννης Μεταξάς, καθώς θεωρούσε ότι η Ελλάδα δεν ήταν σε θέση να διατηρήσει υπό τον έλεγχο της μία τόσο εκτεταμένη περιοχή, όπως ήταν η Μικρά Ασία. Ο Εμμανουήλ Ρέπουλης εκδήλωσε την ανησυχία του στον Βενιζέλο σχετικά με την έκβαση του Μικρασιατικού εγχειρήματος. Μάλιστα ο Ρέπουλης επιθυμούσε να μην είχε κατακτήσει η Ελλάδα την περιοχή της Σμύρνης, διότι αυτή η κατάσταση προξενούσε συγκρούσεις με την Ιταλία²⁴⁴.

Η έξαρση των πολιτικών παθών, απόρροια του καταστροφικού Εθνικού Διχασμού, και ο φόβος της αντιπολίτευσης για την διαφαινόμενη πολιτική παντοδυναμία του Βενιζέλου ύστερα από την ευόδωση των εθνικών οραμάτων εξωθούσαν την αντιβενιζελική παράταξη στη λήψη ακραίων αποφάσεων. Η κορυφαία εξ αυτών επρόκειτο να πραγματοποιηθεί δύο ημέρες μετά την υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών. Στις 30 Ιουλίου/12 Αυγούστου ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η πολυπληθής ελληνική αντιπροσωπεία βρίσκονταν στο σιδηροδρομικό σταθμό της Λυών στο Παρίσι. Ο Βενιζέλος και οι συνεργάτες του θα κατευθύνονταν στη Μασσαλία προκειμένου να επιβιβαστούν σε πλοίο που θα τους μετέφερε στον Πειραιά. Η πανηγυρική ατμόσφαιρα που επικρατούσε για την πρόσφατη επιτυχία των Σεβρών δεν προμήνυε τα θλιβερά γεγονότα που θα ακολουθούσαν. Στελέχη της αντιβενιζελικής αντιπολίτευσης είχαν αναθέσει στον Γεώργιο Κυριάκη, απόστρατο λοχαγό του στρατού, και τον Απόστολο Τσερέπη, υποπλοίαρχο του ναυτικού, να δολοφονήσουν τον Βενιζέλο. Οι εμπνευστές του σχεδίου επεδίωκαν να σκοτώσουν τον Βενιζέλο και

²⁴³ Τ. Αθανασιάδης, *ό. π.*, τ. 1, σ. 92-93

²⁴⁴ Γ. Ρούσσο, *ό. π.*, τ. 6, σ. 104-108

να καταλάβουν την εξουσία πραξικοπηματικά. Παρόλο που οι επίδοξοι πραξικοπηματίες συνελήφθησαν, προτού εφαρμόσουν το σχέδιό τους, η απόπειρα δολοφονίας εναντίον του Βενιζέλου δεν ακυρώθηκε. Ο Τσερέπης και ο Κυριάκης περίμεναν τον Βενιζέλο στο σταθμό και μόλις τον είδαν πυροβόλησαν εναντίον του. Ο Βενιζέλος τραυματίστηκε ελαφρά από δύο σφαίρες και οι δράστες συνελήφθησαν²⁴⁵.

Η απόπειρα των δύο απότακτων αξιωματικών να δολοφονήσουν τον Βενιζέλο στο Παρίσι έγινε γνωστή στην Αθήνα στις 31 Ιουλίου/13 Αυγούστου 1920. Τα επεισόδια που ξέσπασαν από τους οργισμένους υποστηρικτές του Βενιζέλου ήταν πρωτοφανή για τα ελληνικά πολιτικά πράγματα. Η βιαιότητα των συγκρούσεων ξεπέρασε την αντίστοιχη των Νοεμβριανών. Τα επαίσχυντα γεγονότα που εκτυλίχθηκαν τον Ιούλιο του 1920 ονομάστηκαν Ιουλιανά από το μήνα κατά τον οποίο έλαβαν χώρα. Οι βενιζελικοί πραγματοποίησαν επιθέσεις εναντίον των πιο σημαντικών αντιπολιτευόμενων εφημερίδων της εποχής, ενώ δεν δίστασαν να επιτεθούν και να λεηλατήσουν τις κατοικίες σημαινόντων αντιβενιζελικών πολιτικών και παραγόντων. Η πιο αποτρόπαιη πράξη που στιγμάτισε τα Ιουλιανά και αμαύρωσε τη δημόσια εικόνα του Βενιζέλου ήταν η δολοφονία του Ίωνος Δραγούμη. Ο Ίωνας Δραγούμης ήταν χαρισματικός στοχαστής, αφοσιωμένος διπλωμάτης και δραστήριος πολιτικός που είχε αναλάβει πρωταγωνιστικό ρόλο σε κρίσιμες στιγμές της ελληνικής ιστορίας, όπως ήταν ο Μακεδονικός Αγώνας. Ο σπουδαίος πολιτικός είχε επικρίνει την ανάμειξη του διεθνούς παράγοντα στα ελληνικά ζητήματα και είχε εξοριστεί στην Κορσική. Όταν επέστρεψε στην Ελλάδα, ανέλαβε ηγετικό ρόλο στη διοικούσα επιτροπή της Ηνωμένης Αντιπολίτευσης²⁴⁶.

Όταν έγινε γνωστή στην Αθήνα η απόπειρα δολοφονίας εναντίον του Βενιζέλου στο Παρίσι, ο Ίωνας Δραγούμης ξεκίνησε με το αυτοκίνητό του για να συναντήσει τον Εμμανουήλ Ρέπουλη. Επιθυμούσε διακαώς να μάθει την κατάσταση της υγείας του Βενιζέλου έπειτα από την δολοφονική επίθεση²⁴⁷. Η δολοφονία του Ίωνος Δραγούμη πραγματοποιήθηκε από τα Τάγματα Ασφαλείας και από φανατικούς οπαδούς του Βενιζέλου, οι οποίοι εφάρμοσαν το νόμο του Lynch επιδιώκοντας να τιμωρήσουν τον Δραγούμη, αφού θεωρούσαν ότι σχετιζόταν με την απόπειρα

²⁴⁵ Γ. Σιατούφης, «Η απόπειρα δολοφονίας του Βενιζέλου στο Παρίσι», στην ιστοσελίδα: eranistis.net, 23.1.2014, διαθέσιμο στο: <https://eranistis.net/wordpress/2014/01/23/η-απόπειρα-δολοφονίας-του-βενιζέλου-σ-2/>, ημερομηνία προσπέλασης 16.5.2021

²⁴⁶ Τ. Αθανασιάδης, *ό. π.*, τ. 1, σ. 105

²⁴⁷ Β. Στεργιόπουλος, «Ίων Δραγούμης: Η εκτέλεση», στην ιστοσελίδα: tovima.gr, 31.7.2020, διαθέσιμο στο: <https://www.tovima.gr/2020/07/31/culture/ion-dragoumis-i-ektelesi/>, ημερομηνία προσπέλασης 19.5.2021

δολοφονίας του Ελευθερίου Βενιζέλου. Πρωταγωνιστές στα μοιραία γεγονότα ήταν ο Παύλος Γύπαρης, ακραιφνής βενιζελικός στρατιωτικός και επικεφαλής του Τάγματος Ασφαλείας Αθηνών, καθώς και ο Εμμανουήλ Μπενάκης, στενός φίλος και πολιτικός συνεργάτης του Ελευθερίου Βενιζέλου. Μάλιστα ο Μπενάκης είχε προσωπικούς λόγους να επιθυμεί την εξόντωση του Δραγούμη, καθώς ο τελευταίος διατηρούσε στο παρελθόν ερωτικό δεσμό με την κόρη του, Πηνελόπη Δέλτα, σπουδαία λογοτέχνιδα και διανοούμενη της εποχής. Η γνωριμία του Δραγούμη με τη διάσημη ηθοποιό Μαρίκα Κοτοπούλη και ο ασίγαστος έρωτας που προέκυψε πλήγωσε ανεπανόρθωτα την Πηνελόπη Δέλτα. Ο Εμμανουήλ Μπενάκης μίσησε θανάσιμα τον Δραγούμη για τον πόνο που προξένησε στην κόρη του²⁴⁸.

Η δολοφονία του Ίωνος Δραγούμη συσπείρωσε την αντιπολίτευση και προκάλεσε αλγεινή εντύπωση στην κοινή γνώμη. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος, ενώ ανάρρωνε στο Παρίσι ύστερα από την δολοφονική απόπειρα των απότακτων αξιωματικών, εξέφρασε τα θερμά του συλλυπητήρια στον Στέφανο Δραγούμη, πατέρα του δολοφονηθέντος Ίωνος και σφοδρό πολιτικό του αντίπαλο. Η προσπάθεια του Βενιζέλου να κατευνάσει τα ταραγμένα πολιτικά ήθη ήταν προφανής. Αντίστοιχη προσπάθεια κατέβαλε ο Εμμανουήλ Ρέπουλης. Ο Κρανιδιώτης πολιτικός ήταν υπαρχηγός του Κόμματος των Φιλελευθέρων και Αντιπρόεδρος της Κυβέρνησης. Επομένως η απουσία του Βενιζέλου από τη χώρα σήμαινε ότι ο Ρέπουλης όφειλε να αντιμετωπίσει αυτά τα τραγικά γεγονότα. Παρότι προσπάθησε να χειριστεί το ζήτημα της τραγικής δολοφονίας με σύνεση και νηφαλιότητα, η απολογία του δεν έπεισε την αντιπολίτευση. Αναμφίβολα ο Ρέπουλης είχε απογοητευθεί από την δυσάρεστη επικαιρότητα και οι μελαγχολικές του σκέψεις σχετικά με το μέλλον του ελληνισμού έπειτα από την κορύφωση της πόλωσης στην πολιτική ζωή της χώρας δεν του άφηναν ιδιαίτερα περιθώρια αισιοδοξίας²⁴⁹.

Η προσωπικότητα του Εμμανουήλ Ρέπουλη δεν του επέτρεπε να ανταγωνιστεί τις λεκτικές ακρότητες της αντιπολίτευσης. Ο εξέχων πολιτικός από το Κρανίδι διέθετε σπάνια παρρησία, ενάρετη προσωπικότητα, ρητορική δεινότητα και άρτια γνώση των δημοσίων θεμάτων. Η συμβουλευτική επιρροή που ασκούσε στον Ελευθέριο Βενιζέλο ήταν πολύ μεγάλη, όμως ο Ρέπουλης δεν διακρινόταν από τις αρετές που όφειλε να έχει ένας πολιτικός ηγέτης. Η αποφασιστικότητα και ο έντονος χαρακτήρας, όταν οι

²⁴⁸ Τ. Αθανασιάδης, *ό. π.*, τ. 1, σ. 105-107

²⁴⁹ Γ. Ρούσσο, *ό. π.*, τ. 6, σ. 139-140

συνθήκες το απαιτούσαν, δεν συμβάδιζαν με την προσωπικότητα του Ρέπουλη. Ο Κρανιδιώτης πολιτικός υπήρξε πάντοτε ιδιαίτερα σώφρων και πρᾶος στις δημόσιες τοποθετήσεις του²⁵⁰.

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος επικρότησε τον Ρέπουλη για τις ενέργειές του κατά τη διάρκεια της απουσίας του στο εξωτερικό. Μάλιστα ο ηγέτης των Φιλελευθέρων ελπίζοντας ότι η Κωνσταντινούπολη θα ενσωματωνόταν στην ελληνική επικράτεια είχε αποφασίσει να αναθέσει στο Ρέπουλη το αξίωμα του Γενικού Διοικητή. Παρόλα αυτά ο εξέχων πολιτικός από την Αργολίδα αντιμετώπιζε την εχθρότητα της αντιπολίτευσης λόγω της στάσης που είχε επιδείξει κατά τη διάρκεια των Ιουλιανών, καθώς και τη δυσαρέσκεια βενιζελικών πολιτικών λόγω της μετριοπάθειας που τον χαρακτήριζε. Αποτέλεσμα όλων αυτών ήταν να απωλέσει ο Ρέπουλης αρκετές προσωπικές φιλίες που είχε αναπτύξει κατά την πολύχρονη παρουσία του στα δημόσια πράγματα. Ο Εμμανουήλ Ρέπουλης πληγώθηκε έντονα εξαιτίας αυτών των συμπεριφορών προς το πρόσωπό του και η κατάσταση της υγείας του επρόκειτο να επιδεινωθεί ύστερα από τη μοιραία εκλογική αναμέτρηση το Νοέμβριο του 1920²⁵¹.

Τα υψιπετή εθνικά οράματα που κινητοποιούσαν διαχρονικά τον Πελοποννήσιο πολιτικό είχαν γίνει πραγματικότητα, αλλά η ευόδωσή τους είχε περάσει μέσα από τη μέγγενη του Εθνικού Διχασμού που άφησε ανεξίτηλα τα σημάδια του στην κοινωνία. Ο Ελληνισμός έμοιαζε να βρίσκεται στο απόγειο της ισχύος του, αλλά η πορεία προς την καταστροφή είχε προδιαγραφεί.

5.3. Οι μοιραίες εκλογές της 1^{ης} Νοεμβρίου 1920, η ήττα των Φιλελευθέρων και η αυτοεξορία του Κρανιδιώτη πολιτικού στο Παρίσι

Η περίοδος που μεσολάβησε από τα τραγικά γεγονότα των Ιουλιανών μέχρι της εκλογές της 1^{ης}/14^{ης} Νοεμβρίου 1920 επικεντρώθηκε στην προετοιμασία των πολιτικών κομμάτων για την επικείμενη εκλογική αναμέτρηση. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος επέστρεψε στην Ελλάδα στις 17/30 Αυγούστου 1920 και έγινε δεκτός με ενθουσιασμό λόγω της καθοριστικής συμβολής του στη διαμόρφωση της «Μεγάλης Ελλάδας». Στοιχείο που ενίσχυε τη δημοτικότητα του Βενιζέλου ήταν η αποκατάσταση των σχέσεων του με τον Βασιλιά Αλέξανδρο²⁵².

²⁵⁰ Γ. Βεντήρης, *ό. π.*, τ. 2, σ. 365-366

²⁵¹ Ι. Γ. Λουκάς, *ό. π.*, σ. 46

²⁵² Τ. Αθανασιάδης, *ό. π.*, τ. 1, σ. 109

Η βουλή συνεδρίασε στις 25 Αυγούστου/7 Σεπτεμβρίου και ο Βενιζέλος παρουσίασε ενώπιον των Βουλευτών τη θριαμβευτική Συνθήκη των Σεβρών. Παράλληλα δεσμεύτηκε για την τέλεση εκλογών ύστερα από δύο μήνες. Ο Βενιζέλος αποφάσισε να προχωρήσει σε άρση της λογοκρισίας και του στρατιωτικού νόμου προκειμένου να αποκατασταθεί η ομαλότητα στο δημόσιο βίο. Αυτή η απόφαση είχε ως άμεσο αποτέλεσμα την επιστροφή των πολιτικών του αντιπάλων που είχαν εξοριστεί στην Κορσική. Οι φιλοβασιλικοί πολιτικοί του αντίπαλοι επανέρχονταν με αξιοσημείωτο δυναμισμό ύστερα από την εξορία τους και ήταν πρόθυμοι να αξιοποιήσουν στο έπακρο τη λαϊκή δυσαρέσκεια που επικρατούσε σε ένα σημαντικό τμήμα του πληθυσμού. Ωστόσο, ο Ελευθέριος Βενιζέλος δεν ήταν τότε σε θέση να εκτιμήσει ορθά την απήχηση που θα είχαν οι υποσχέσεις της αντιπολίτευσης στην κοινή γνώμη. Η υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών αποτελούσε το μεγάλο πολιτικό επίτευγμα της Κυβέρνησης και ως εκ τούτου η επανεκλογή της εθεωρείτο βέβαιη²⁵³.

Από την άλλη πλευρά, η δυσχερής πραγματικότητα που είχε να αντιμετωπίσει ένα μεγάλο τμήμα του πληθυσμού έφερνε σε δεύτερη μοίρα τα σπουδαία επιτεύγματα του Βενιζέλου στην εξωτερική πολιτική. Οι συνεχείς πόλεμοι είχαν εξουθενώσει τους στρατιώτες, καθώς πολλοί από αυτούς βρίσκονταν σε υπηρεσία ήδη από την εποχή των Βαλκανικών Πολέμων. Αυτό το γεγονός προκαλούσε μεγάλα προβλήματα στην εθνική οικονομία, καθώς η πολεμική εγρήγορση προκαλούσε την εγκατάλειψη της αγροτικής παραγωγής. Άλλωστε μεγάλο τμήμα των στρατιωτών ήταν αγρότες που είχαν αναγκαστεί να παραμελήσουν τα εδάφη τους εξαιτίας της απουσίας τους στα εκάστοτε πολεμικά μέτωπα. Η κατάσταση αυτή όξυνε τον ανταγωνισμό ανάμεσα στις επιμέρους κοινωνικές ομάδες, καθώς ο αγροτικός κόσμος της χώρας πίστευε ότι είχε ζημιωθεί σε μεγάλο βαθμό από τους πολέμους. Ήταν διάχυτη η πεποίθηση ότι οι μακροχρόνιοι πόλεμοι ευνοούσαν αποκλειστικά τον πλουτισμό των ανωτέρων κοινωνικών στρωμάτων ή όσων επαγγελματικών ομάδων συνδέονταν με το κράτος²⁵⁴.

Η εφαρμογή του στρατιωτικού νόμου, η λογοκρισία, οι επιτάξεις και η στάση των Συμμάχων κατά τα προηγούμενα έτη είχαν προκαλέσει μεγάλη δυσαρέσκεια προς το πρόσωπο του Βενιζέλου. Τα στελέχη των φιλελευθέρων δεν είχαν εκτιμήσει τη δυναμική των αντιβενιζελικών τάσεων που διαμορφώνονταν στην κοινωνία. Ήταν σίγουροι ότι η εκπλήρωση των εθνικών πόθων με την υπογραφή της Συνθήκης των

²⁵³ Ι. Γιαννουλόπουλος, «Οι εκλογές της 1^{ης} Νοεμβρίου 1920 και η επάνοδος του Κωνσταντίνου», στην: *ΙΕΕ*, τ. 15 (1978), σ. 146

²⁵⁴ Ι. Γιαννουλόπουλος, *ό. π.*, στην: *ΙΕΕ*, τ. 15 (1978), σ. 147

Σεβρών μπορούσε να οδηγήσει το κόμμα τους στη θριαμβευτική επικράτηση. Η πολυμελής σύνθεση της Ηνωμένης Αντιπολίτευσης αντιμετωπιζόταν ως μειονέκτημα που θα επηρέαζε αρνητικά το μέλλον της, σε αντίθεση με τους Φιλελεύθερους που διέθεταν στιβαρή και ενωμένη ηγεσία. Ωστόσο, η επιστροφή των σημειώντων αντιβενιζελικών πολιτικών από την εξορία έδινε την ευκαιρία στους αντιπάλους του Βενιζέλου να παρουσιάσουν το όραμά τους και να συγκρατήσουν τις φυγόκεντρες δυνάμεις των ετερόκλητων κομμάτων που είχαν συμπράξει για την επικράτηση εναντίον του Βενιζέλου. Η προετοιμασία των Φιλελευθέρων για τις εκλογές συνάντησε δυσκολίες λόγω των μεγάλων διαστημάτων απουσίας του Βενιζέλου στο εξωτερικό. Ο Κρητικός ηγέτης δεν πρόλαβε να ολοκληρώσει τις περιοδείες του σε διάφορες περιοχές, γεγονός που συνέβαλε στην ήττα των Φιλελευθέρων. Οι συνεργάτες του είχαν επιφορτιστεί με την διεύθυνση του εκλογικού αγώνα και ο Εμμανουήλ Ρέπουλης είχε πρωταγωνιστικό ρόλο²⁵⁵.

Η εκλογική αναμέτρηση και η πορεία της Μικρασιατικής Εκστρατείας έλαβαν απροσδόκητη τροπή έπειτα από ένα μοιραίο συμβάν. Στις 17 Σεπτεμβρίου 1920 ο Βασιλιάς Αλέξανδρος έκανε περίπατο στο κτήμα του Τατοΐου μαζί με τον αγαπημένο το σκύλο, Φριτς. Ο σκύλος του Αλέξανδρου επιτέθηκε σε έναν πίθηκο και ο Αλέξανδρος, στην προσπάθειά του να χωρίσει τα δύο ζώα, δέχθηκε σφοδρή επίθεση από έναν άλλο πίθηκο. Ο τελευταίος δάγκωσε πολλές φορές το πόδι του άτυχου Βασιλιά προξενώντας του σημαντικές πληγές. Τα δεδομένα άλλαξαν δραματικά, όταν οι γιατροί που φρόντιζαν τον Αλέξανδρο εντόπισαν στρεπτόκοκκο. Αυτός αναμφίβολα προερχόταν από τον πίθηκο και ήταν η αιτία που η υγεία του Αλέξανδρου παρουσίαζε ραγδαία επιδείνωση. Η προσπάθεια του Βενιζέλου να βοηθήσει το νεαρό Βασιλιά δεν τελεσφόρησε. Οι ξένοι γιατροί που κάλεσε ο Πρωθυπουργός διαπίστωσαν ότι η πορεία ήταν μη αναστρέψιμη, καθώς η μόλυνση είχε προχωρήσει σημαντικά. Το μοιραίο ήταν πρό των πυλών²⁵⁶.

Ο Αλέξανδρος απεβίωσε στις 12 Οκτωβρίου σκορπώντας θλίψη σε όλη την κοινωνία. Άμεση ενέργεια του Βενιζέλου ήταν να προχωρήσει σε αναβολή των εκλογών κατά μία εβδομάδα. Οι εκλογές ορίστηκαν για την 1^η/14^η Νοεμβρίου 1920. Όμως, η πιο σημαντική επίπτωση που είχε ο θάνατος του Αλέξανδρου ήταν η ανάγκη διαδοχής του. Η βασιλική οικογένεια βρισκόταν στην Ελβετία ύστερα από την έξωση

²⁵⁵ Ι. Γιαννουλόπουλος, *ό. π.*, στην: *ΙΕΕ*, τ. 15 (1978), σ. 147

²⁵⁶ Τ. Αθανασιάδης, *ό. π.*, τ. 1, σ. 118-119

του Κωνσταντίνου το 1917. Εκεί επρόκειτο να μάθει την απόφαση της ελληνικής Κυβέρνησης. Ο Βενιζέλος είχε προκρίνει την διαδοχή του Αλέξανδρου από τον Παύλο, παρότι η συνταγματική επιταγή προέβλεπε τη ανάληψη των βασιλικών καθηκόντων από τον Γεώργιο. Ο Βενιζέλος σκόπιμα επέλεξε να μην προκρίνει τον Γεώργιο λόγω των φιλογερμανικών καταβολών του, οι οποίες θα προξενούσαν αντιδράσεις μεταξύ των Συμμάχων της Entente. Ο Κωνσταντίνος επενέβη στο ζήτημα της διαδοχής και υποχρέωσε τον Παύλο να αρνηθεί το βασιλικό αξίωμα. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος απέρριψε την πρόταση του Δημητρίου Γούναρη για διεξαγωγή δημοψηφίσματος που θα έλυνε το ζήτημα της διαδοχής. Ξαφνικά η αποκατάσταση ή όχι του Κωνσταντίνου στο θρόνο εξελίχθηκε σε κυρίαρχο εκλογικό ζήτημα. Ο Βενιζέλος είχε προσπαθήσει να καταδείξει τις αρνητικές επιπτώσεις που θα επέφερε η παλινόρθωση του γερμανόφιλου Κωνσταντίνου, αλλά η αντιπολίτευση εξακολουθούσε να στηρίζει την αποκατάστασή του στο θρόνο και πολιτευόταν με τη συγκεκριμένη δέσμευση²⁵⁷.

Η πολυπόθητη ημέρα των εκλογών είχε φτάσει. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι η εκλογική διαδικασία δεν σημαδεύτηκε από σφοδρές συγκρούσεις. Οι βενιζελικοί είχαν επιλέξει να πολιτευθούν με προμετωπίδα τους τα διπλωματικά κεκτημένα του ηγέτη τους. Οι αντιβενιζελικές δυνάμεις έθεταν στο επίκεντρο την επάνοδο του Κωνσταντίνου, καθώς και τον τερματισμό του πολέμου στη Μικρά Ασία. Πρωτοφανές χαρακτηριστικό της Ηνωμένης Αντιπολίτευσης υπήρξε ο σιωπηλός πολιτικός της αγώνας, στρατηγική που αποδείχτηκε εξαιρετικά επιτυχής. Οι αντιβενιζελικοί πολιτικοί είχαν αντιληφθεί ότι η πόλωση που είχαν ακολουθήσει σε προηγούμενες εκλογικές αναμετρήσεις είχε ενισχύσει καταλυτικά τη δημοτικότητα του Βενιζέλου. Επομένως είχαν αποφασίσει να πορευθούν με σύνεση στον προεκλογικό τους αγώνα²⁵⁸.

Τα αποτελέσματα της εκλογικής αναμέτρησης εξέπληξαν τους πάντες. Η βενιζελική παράταξη είχαν υποστεί δεινή ήττα, ενώ η διαφορά μεταξύ της Ηνωμένης Αντιπολίτευσης και των Φιλελευθέρων αυξανόταν σταθερά υπέρ της πρώτης. Ενδεικτικό της εκλογικής πανωλεθρίας που υπέστησαν οι Φιλελεύθεροι ήταν το γεγονός ότι επικράτησαν μόνο στις περιφέρειες Κρήτης, Ηπείρου, Χίου και Λέσβου. Η Ηνωμένη Αντιπολίτευση είχε αναδειχτεί νικήτρια σε όλες τις υπόλοιπες περιοχές. Η σαρωτική επικράτηση των αντιβενιζελικών δυνάμεων οφειλόταν στην εφαρμογή του

²⁵⁷ Τ. Αθανασιάδης, *ό. π.*, τ. 1, σ. 119-121

²⁵⁸ Γ. Ρούσσο, *ό. π.*, τ. 6, σ. 159

πλειοψηφικού εκλογικού συστήματος. Αποτέλεσμα αυτού του συστήματος ήταν το γεγονός ότι η επικράτηση των αντιβενιζελικών κομμάτων, με σχετικά μικρή διαφορά από τους Φιλελεύθερους, σήμαινε την εξασφάλιση της πλειοψηφίας των βουλευτικών εδρών. Η επικύρωση του εκλογικού αποτελέσματος προκάλεσε πανηγυρισμούς μεταξύ των υποστηρικτών της αντιπολίτευσης. Ο Βενιζέλος είχε αποδοκιμαστεί για την πολιτική του και οι θιασώτες των αντιπάλων του ήλπιζαν σε επιστροφή του Κωνσταντίνου και τερματισμό του πολέμου στη Μικρά Ασία. Η διάχυτη απογοήτευση των στρατιωτών υπήρξε κομβικής σημασίας για την έκβαση της εκλογικής αναμέτρησης, αφού υποστήριζαν μαζικά την Ηνωμένη Αντιπολίτευση και τις θέσεις της²⁵⁹.

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος παραιτήθηκε από το Πρωθυπουργικό αξίωμα, όταν επισημοποιήθηκε η δεινή εκλογική ήττα των Φιλελευθέρων. Ο δημιουργός της «Μεγάλης Ελλάδας» αναχώρησε για το Παρίσι στις 5 Νοεμβρίου. Ο Εμμανουήλ Ρέπουλης που είχε βρεθεί δίπλα του από την πρώτη στιγμή επέλεξε να τον ακολουθήσει. Οι δύο σπουδαίοι πολιτικοί είχαν επιλέξει την αυτοεξορία ύστερα από το μοιραίο αποτέλεσμα των εκλογών²⁶⁰. Η Ηνωμένη Αντιπολίτευση έπειτα από τον αναπάντεχο θρίαμβό της προχώρησε στο σχηματισμό φιλοβασιλικής Κυβέρνησης και έθεσε ως πρωταρχικό της μέλημα την επάνοδο του Κωνσταντίνου. Το Δημοψήφισμα της 22^{ης} Νοεμβρίου 1920 σηματοδότησε την επιστροφή του στο βασιλικό αξίωμα. Το επίσημο αποτέλεσμα του Δημοψηφίσματος δεν άφηνε περιθώρια αμφισβήτησης προς το πρόσωπο του Κωνσταντίνου. Από την άλλη πλευρά, η συντριπτική επικράτηση των υποστηρικτών του στο Δημοψήφισμα καλλιέργησε υποψίες για την εγκυρότητα και το αδιάβλητο της όλης διαδικασίας. Ο Κωνσταντίνος επανήλθε θριαμβευτικά στις 6 Δεκεμβρίου και έτυχε ενθουσιώδους υποδοχής από τους βασιλόφρονες²⁶¹.

Η επάνοδος του Κωνσταντίνου στον ελληνικό θρόνο προξένησε έντονες αντιδράσεις από τους Συμμάχους. Η στάση του Μονάρχη κατά τον Εθνικό Διχασμό και τα φιλογερμανικά του αισθήματα δεν είχαν παραδοθεί στη λήθη. Οι δυνάμεις της Entente αντιμετώπιζαν με σκεπτικισμό τη νίκη της αντιπολίτευσης και την επιστροφή του Κωνσταντίνου. Οι Συμμαχικές δυνάμεις υποστήριζαν ότι η επάνοδός του συνιστούσε εχθρική ενέργεια προς τη Συμμαχία και ότι η υποστήριξη της ελληνικής παρουσίας στη Μικρά Ασία εκ μέρους τους θα τελείωνε. Ήταν μία πρώτης τάξεως

²⁵⁹ Γ. Ρούσσο, *ό. π.*, τ. 6, σ. 160

²⁶⁰ Ι. Γ. Λουκάς, *ό. π.*, σ. 49

²⁶¹ Ι. Γιαννουλόπουλος, *ό. π.*, στην: *ΙΕΕ*, τ. 15 (1978), σ. 150

αφορμή ώστε να απεμπλακούν από την υποστήριξη της ατέρμονης εκστρατείας στη Μικρά Ασία, καθώς τα συμφέροντα τους εξυπηρετούνταν πλέον από την υποστήριξη του Μουσταφά Κεμάλ²⁶².

Παρόλο που η νέα Κυβέρνηση παρέμεινε πιστή στη δέσμευσή της για επαναφορά του Κωνσταντίνου στο πρότερο αξίωμά του, οι υποσχέσεις της σχετικά με τον τερματισμό του πολέμου στη Μικρά Ασία αποδείχτηκαν φρούδες. Ο Δημήτριος Ράλλης και κατόπιν ο Δημήτριος Γούναρης, διάδοχοι του Βενιζέλου στον Πρωθυπουργικό θώκο, επέλεξαν να συνεχίσουν την φιλοσυμμαχική πολιτική του Βενιζέλου. Μάλιστα τα σχέδιά τους έρχονταν πλέον σε πλήρη αντίθεση με τις προεκλογικές τους δεσμεύσεις. Οι φιλοβασιλικές Κυβερνήσεις επιστράτευσαν νέες κλάσεις για την ενίσχυση του Μικρασιατικού μετώπου, ενώ προχώρησαν στο σχεδιασμό επιθετικών επιχειρήσεων στην ενδοχώρα της Μικράς Ασίας. Πυρήνας των σκέψεών τους ήταν η αντίληψη ότι μία κεραυνοβόλα προέλαση στη Μικρά Ασία μπορούσε να γείρει την πλάστιγγα του πολέμου υπέρ της Ελλάδας. Αναμφίβολα η Μεγάλη Βρετανία είχε επηρεάσει τις αποφάσεις της ελληνικής πλευράς. Η Ελλάδα έπρεπε να αναλάβει επιθετικές πρωτοβουλίες απέναντι στον κεμαλικό στρατό, εάν επιθυμούσε να διατηρήσει την εύνοια των Συμμάχων²⁶³.

Το ελληνικό στράτευμα κατά το θέρος του 1921 σημείωσε μεγάλες νίκες απέναντι στον κεμαλικό στρατό, ο οποίος έμοιαζε να βρίσκεται σε κατάσταση αποδρομής. Το πιο σημαντικό λάθος είχε γίνει, αφού οι Έλληνες πολιτικοί και αξιωματικοί θεωρούσαν ότι η τελική επικράτηση θα ήταν εύκολη και θα προέκυπτε μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα. Η διπλωματική μετατόπιση της Ιταλίας και της Γαλλίας προς την τουρκική πλευρά δεν είχε εκτιμηθεί ορθά. Σε συνδυασμό με την υλική υποστήριξη που παρείχε η νεοπαγής Σοβιετική Ένωση στον Κεμάλ η ενίσχυση των τουρκικών δυνάμεων ήταν αποφασιστική. Η εκστρατεία στο Σαγγάριο κατά τον Αύγουστο του 1921 κατέδειξε την αδυναμία του ελληνικού σχεδιασμού. Παρότι οι ελληνικές δυνάμεις επικράτησαν σε τακτικό επίπεδο, η στρατηγική νίκη είχε στέψει τα τουρκικά όπλα. Οι μεγάλες αριθμητικές απώλειες του ελληνικού στρατεύματος και του πολεμικού υλικού ήταν δυσαναπλήρωτες. Έκτοτε τα ελληνικά στρατεύματα θα έχαναν τον έλεγχο των πολεμικών πρωτοβουλιών και θα περιορίζονταν σε παθητικό ρόλο²⁶⁴.

²⁶² Ι. Γιαννουλόπουλος, *ό. π.*, στην: *ΙΕΕ*, τ. 15 (1978), σ. 150

²⁶³ Τ. Βουρνάς, *ό. π.*, σ. 214-215

²⁶⁴ Τ. Βουρνάς, *ό. π.*, σ. 215-217

Η κατάρρευση των ελληνικών στρατευμάτων επήλθε κατά τον Αύγουστο του επομένου έτους. Στις 13 Αυγούστου 1922 οι Τούρκοι εξαπέλυσαν δριμεία επίθεση εναντίον του Ελληνικού Στρατού στην εξέχουσα του Αφιόν Καραχισάρ. Ο αιφνιδιασμός των ελληνικών μονάδων ήταν απόλυτος. Οι Τούρκοι επανέλαβαν την επίθεσή τους κατά τη διάρκεια της επόμενης ημέρας αναγκάζοντας τις ελληνικές δυνάμεις να εγκαταλείψουν το Αφιόν Καραχισάρ, περιοχή υψίστης στρατηγικής σημασίας, και να συμπτυχθούν στο Τουμλού Μπουνάρ²⁶⁵.

Ακολούθησε η συντριβή των ελληνικών δυνάμεων κατά τη μάχη του Αλή Βεράν στις 17 Αυγούστου 1922. Τα ελληνικά στρατεύματα πολέμησαν με παροιμιώδη ανδρεία, όμως η υπεροχή του τουρκικού πυροβολικού αποδείχτηκε καθοριστική²⁶⁶. Η υποχώρηση των ελληνικών δυνάμεων συνεχίστηκε με γοργούς ρυθμούς. Τελευταίο τους καταφύγιο ήταν η πόλη της Σμύρνης. Οι ειδήσεις για την προέλαση των Τούρκων τσετών και του τακτικού στρατού είχαν προκαλέσει μεγάλη ανησυχία στους χριστιανούς κατοίκους της πόλης. Ο φόβος της ανηλεούς σφαγής τους από τις τουρκικές δυνάμεις τους είχε αναγκάσει να εγκαταλείψουν τις περιουσίες τους και να αναζητούν απεγνωσμένα διέξοδο σωτηρίας. Υπό το βάρος των τραγικών συνθηκών ο ελληνικός στρατός αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τη Σμύρνη στις 26 Αυγούστου/8 Σεπτεμβρίου 1922. Οι Τούρκοι ξεκίνησαν ήδη από τις 27 Αυγούστου/9 Σεπτεμβρίου να λεηλατούν την πόλη και να εξοντώνουν τους Έλληνες και τους Αρμένιους κατοίκους της. Στις 31 Αυγούστου/13 Σεπτεμβρίου οι τουρκικές δυνάμεις πυρπόλησαν την αρμενική και την ελληνική συνοικία της Σμύρνης προξενώντας τον όλεθρο στους χριστιανούς²⁶⁷. Οι Τούρκοι έκαναν ευρεία χρήση εύφλεκτων υλών, όπως βενζίνη, πετρέλαιο και δυναμίτη για να πυρπολήσουν τις συνοικίες των αλλοθρήσκων. Η κοσμοπολίτικη πρωτεύουσα της Ιωνίας εξελίχθηκε σε τόπο ανηλεούς μαρτυρίου για τους Έλληνες και τους Αρμένιους²⁶⁸.

5.4. Η επιστροφή στη Ελλάδα και ο θάνατος του Ε. Ρέπουλη

Ο Εμμανουήλ Ρέπουλης δεν είχε παύσει να παρακολουθεί με αγωνία την τύχη του μαχόμενου ελληνισμού στη Μικρά Ασία και τον Πόντο. Ενημερωνόταν για τις

²⁶⁵ Τ. Αθανασιάδης, *ό. π.*, τ. 1, σ. 191-192, 194

²⁶⁶ Τ. Αθανασιάδης, *ό. π.*, τ. 1, σ. 196

²⁶⁷ Τ. Αθανασιάδης, *ό. π.*, τ. 2, σ. 89-91

²⁶⁸ R. Ruauux, *Οι τελευταίες ημέρες της Σμύρνης*, Αθήνα 1993, σ. 63-65

τραγικές εξελίξεις στο Μικρασιατικό μέτωπο και αντίκριζε την επιβεβαίωση των χειρότερων φόβων του. Ο διορατικός πολιτικός από την Αργολίδα είχε προβλέψει την ολέθρια κατάληξη του Μικρασιατικού εγχειρήματος και επρόκειτο να βιώσει την κατάρρευση των ιδανικών του. Το «Όραμα της Ιωνίας» έσβησε στην προκυμαία της Σμύρνης και η «Μεγάλη Ιδέα», που αποτελούσε διακαή πόθο του Ρέπουλη, εξελίχθηκε σε χίμαιρα του ελληνισμού. Ο ασυμβίβαστος ιδεαλιστής από το Κρανίδι απώλεσε κάθε ικμάδα αισιοδοξίας. Είχε προηγηθεί η απώλεια πολλών φίλων και πολιτικών συνεργατών ύστερα από τα δραματικά γεγονότα που προξένησε ο Εθνικός Διχασμός²⁶⁹.

Η ήττα των Φιλελευθέρων στις εκλογές του 1920 είχε κλονίσει ανεπανόρθωτα τον Εμμανουήλ Ρέπουλη, αλλά η Μικρασιατική Καταστροφή έμελλε να τον βυθίσει στην απελπισία. Ο Κρανιδιώτης πολιτικός είχε πασχίσει από τα πρώτα του βήματα στην πολιτική σκηνή να ανανεώσει τα πολιτικά ήθη και να οδηγήσει την Ελλάδα στο θρίαμβο. Οι από κοινού προσπάθειές του με τον Ελευθέριο Βενιζέλο να υλοποιήσουν το όραμα πολλών γενεών Ελλήνων, δηλαδή τη «Μεγάλη Ελλάδα», είχε ενταφιαστεί. Οι δυνάμεις του παλαιοκομματισμού είχαν επανέλθει στην εξουσία έπειτα από τη λαϊκή ετυμηγορία του 1920. Οι ιδέες που έδιναν απaráμιλλη ώθηση στον γενναίο πολιτικό είχαν ηττηθεί. Τα χρόνια της αυτοεξορίας του Εμμανουήλ Ρέπουλη στο Παρίσι ήταν τραυματικά.

Παρότι ο ίδιος δεν είχε ανάμειξη στις Κυβερνητικές αποφάσεις που οδήγησαν στον Μικρασιατικό όλεθρο, ο πόνος και η ψυχοσωματική του κατάρρευση εκδηλώθηκαν με σφοδρότητα. Ο άδολος αγωνιστής που είχε κατέλθει στον πολιτικό στίβο με παροιμιώδη μαχητικότητα και αισιοδοξία αποτελούσε σκιά του εαυτού του. Η υγεία του είχε κλονιστεί ανεπανόρθωτα και η απογοήτευσή είχε κυριεύσει τη σκέψη του. Ακολούθησε η υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάνης στις 24 Ιουλίου 1923 που επισημοποίησε την οριστική απώλεια της Μικράς Ασίας. Ο Εμμανουήλ Ρέπουλης έλαβε μέρος στις εκλογές της 16^{ης} Δεκεμβρίου 1923 και επανεξελέγη Βουλευτής Αργολίδας. Ήταν η τελευταία εκλογική διαδικασία που συμμετείχε ο διαπρεπής πολιτικός. Η επιβαρυνόμενη κατάσταση της υγείας του δεν του επέτρεψε να προσέλθει στις εργασίες της Βουλής ενόψει της Δ' Εθνοσυνέλευσης. Ο Ρέπουλης αποσύρθηκε στο Κρανίδι και απεβίωσε στις 14 Μαΐου 1924 από καρδιακή ανεπάρκεια²⁷⁰.

²⁶⁹ Ι. Γ. Λουκάς, *ό. π.*, σ. 50

²⁷⁰ Ι. Γ. Λουκάς, *ό. π.*, σ. 53

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος, μόλις πληροφορήθηκε το θάνατο του πιστού του φίλου και συνεργάτη, έσπευσε να συλλυπηθεί τον Κοσμά Ρέπουλη, αδελφό του εκλιπόντος Εμμανουήλ²⁷¹. Η κυβέρνηση αποφάσισε να τιμήσει τον Εμμανουήλ Ρέπουλη για την προσφορά του στην πολιτική ζωή του τόπου απονέμοντας του το Μεγαλόσταυρο²⁷². Ο Εμμανουήλ Ρέπουλης κηδεύθηκε δημοσία δαπάνη στο Κρανίδι με όλες τις προβλεπόμενες τιμές. Στην κηδεία του παρέστησαν ο πρωθυπουργός Αλέξανδρος Παπαναστασίου, καθώς και σημαίνουσες πολιτικές προσωπικότητες της εποχής. Σύσσωμος ο πολιτικός κόσμος αναγνώρισε την ακεραιότητα και το ήθος του Κρανιδιώτη πολιτικού και έσπευσε να τον αποχαιρετήσει²⁷³.

Ο ασυμβίβαστος ιδεαλιστής από την Αργολίδα είχε αφήσει πίσω του μία σπουδαία πολιτική παρακαταθήκη. Αυτή ήταν η προσήλωση στις μεταρρυθμιστικές ιδέες που τόσο είχε ανάγκη η Ελλάδα της εποχής εκείνης. Παράλληλα ο Εμμανουήλ Ρέπουλης δίδαξε την εντιμότητα και την ευθυκρισία μέσα από την πολιτική του σταδιοδρομία. Η ηθική και τα υψηλά ιδανικά χαρακτήριζαν κάθε του δράση. Η πολιτική σκηνή έχασε έναν άοκνο αγωνιστή της δημοκρατίας και της ανιδιοτελούς προσφοράς.

²⁷¹ Μουσείο Μπενάκη, *Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου*, φάκ. 271, αρ. 17

²⁷² Ανυπόγραφο άρθρο, «Ο κ. Ρέπουλης αποθνήσκει», στο: *Σκριπ*, αρ. φ. 7677. 14.5.1924, σ. 4

²⁷³ Ανυπόγραφο άρθρο, «Η κηδεία του Εμμανουήλ Ρέπουλη», στο: *Σκριπ*, αρ. φ. 7679. 16.5.1924, σ. 4

Επίλογος

Ο Εμμανουήλ Ρέπουλης υπήρξε προδρομική μορφή του αστικού εκσυγχρονισμού και της ανόρθωσης του ελληνικού κράτους. Η δημοσιογραφική του πορεία συνδέεται άρρηκτα με την υποστήριξη ρηξικέλευθων απόψεων για την επίλυση των σημαντικών προβλημάτων της χώρας. Η πολιτική του σταδιοδρομία συνδέθηκε με την άσκηση εποικοδομητικής κριτικής απέναντι στις παθογένειες και τις στρεβλώσεις του δημοσίου βίου. Η ανάδειξη του σε κυρίαρχη πολιτική φυσιογνωμία συμπίπτει με την έλευση του Ελευθερίου Βενιζέλου στην Ελλάδα. Ο Ρέπουλης συνδέθηκε άμεσα με τον μεγάλο εκσυγχρονιστή και συνέβαλε αποφασιστικά στο έργο του.

Ο Κρανιδιώτης πολιτικός έζησε όλους τους μεγάλους πολέμους του ελληνισμού για την υλοποίηση της «Μεγάλης Ιδέας». Ο διακαής του πόθος ήταν να δει την Ελλάδα απαλλαγμένη από τον κοτζαμπασισμό και τις πολιτικές του προεκτάσεις. Αγωνίστηκε γενναία για την πραγματοποίηση των ιδανικών του. Άνθρωπος με μεγάλη διάθεση, φύσει αισιόδοξος για τη ζωτικότητα του ελληνικού στοιχείου και διορατικός ο Εμμανουήλ Ρέπουλης προσέφερε πολύτιμες υπηρεσίες στον ελληνισμό κατά τη διάρκεια ιδιαίτερα κρίσιμων στιγμών της ιστορίας του. Η πολιτική σταδιοδρομία του Ρέπουλη συνδέθηκε με μεγάλες επιτυχίες ήδη από τα πρώτα της βήματα. Όμως, τα τελευταία έτη της συνοδεύθηκαν από τραγικές εμπειρίες που κλόνισαν ανεπανόρθωτα την υγεία και τον ψυχισμό του διακεκριμένου πολιτικού άνδρα. Αναμφίβολα ο Εμμανουήλ Ρέπουλης αποτέλεσε σύμβολο μίας εποχής που παλινδρομούσε ανάμεσα στην δόξα και την καταστροφή.

Πηγές και Βιβλιογραφία

Α. Πηγές

1. Δημοσιευμένες Πηγές

Ανάτυπο, *Το Εθνικόν ζήτημα εις την Βουλήν: Πως επροδόθη η Ελλάς, Τι θα εκερδίζαμεν – Τι έχασαμεν*, Αθήνα 1917

Ανάτυπο, *Αγορεύσεις Ελευθερίου Βενιζέλου, Ρέπουλη, Πολίτου και Ράλλη και Στράτου επί του πολιτικού ζητήματος: Συνεδριάσεις 10-13 Αυγούστου 1917 (επιμ. Πατριωτική Ένωση)*, Αθήνα 1917

Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, Φάκελος 271, Αριθμός 17 στο Μουσείο Μπενάκη

Βουλή των Ελλήνων, Μητρώο Πληρεξουσίων, Γερουσιαστών και Βουλευτών 1822-1935, Αθήνα 1986

2. Εφημερίδες

Άγνωστος, «Το βούλευμα παραπεμπτικών», στην: *Εμπρός*, αρ. Φύλλου 46, 25.12.1896, σ. 1

Άγνωστος, «Δηλώσεις βουλευτών προς τον κ. Θεοτόκην», στην: *Εμπρός*, αρ. Φύλλου 829, 24.2.1899, σ. 3

Άγνωστος, «Το δικαιοστάσιον και ο Παπαδάκος – Υπέρ των Κουτσουφλιανιτών», στην: *Εμπρός*, αρ. Φύλλου 869, 6.4.1899, σ. 2

Άγνωστος, «Η σύστασις της επιτροπής – Απόφασις του κ. Βουδούρη – Πως θ' αποτελεσθή – Αι εργασίαι αυτής», στην: *Εμπρός*, αρ. Φύλλου 1039, 24.9.1899, σ. 3-4

Άγνωστος, «Συζήτησις του νομοσχεδίου περί διοικήσεως του στρατού – Άλλαι αγορεύσεις», στην: *Εμπρός*, αρ. Φύλλου 1202, 7.3.1900, σ. 1-2

Άγνωστος, «Σύστασις επιτροπής διά τα τηλεγραφικά νομοσχέδια», στην: *Εμπρός*, αρ. Φύλλου 1209, 14.3.1900, σ. 1

Άγνωστος, «Ημερήσιαν διάταξιν», στην: *Εμπρός*, αρ. Φύλλου 1490, 21.12.1900, σ. 2

Άγνωστος, «Αι ανακρίσεις διά τας ταραχάς», στην: *Εμπρός*, αρ. Φύλλου 1816, 16.11.1901, σ. 2

Άγνωστος, «Το συμπέρασμα – Τι είπεν ο κ. Ρέπουλης», στην: *Εμπρός*, αρ. Φύλλου 1880, 21.1.1902, σ. 2

Άγνωστος, «Το ζήτημα των μεταφράσεων του Ευαγγελίου – Η διδασκαλία εις τα σχολεία – Μακρά συζήτησις», στην: *Εμπρός*, αρ. Φύλλου 1889, 30.1.1902, σ. 1

Άγνωστος, «Η επιτροπή του προϋπολογισμού – Ο φόρος των αροτριώντων – Ευχαί προς την βουλήν», στην: *Εμπρός*, αρ. Φύλλου 1893, 5.2.1902, σ. 3

Άγνωστος, «Ευρεία συζήτησις περί δασών», στην: *Εμπρός*, αρ. Φύλλου 1899, 9.2.1902, σ. 1

Άγνωστος, «Οι μηχανικοί των εμπορικών ατμοπλοίων», στην: *Εμπρός*, αρ. Φύλλου 1903, 13.2.1902, σ. 1

Άγνωστος, «Η επιτροπή του προϋπολογισμού», στην: *Εμπρός*, αρ. Φύλλου 1906, 16.2.1902, σ. 2

Άγνωστος, «Η έκθεσις επί του προϋπολογισμού – Η χθεσινή συνεδρίασις της επιτροπής – Το σημείον της διαφωνίας», στην: *Εμπρός*, αρ. Φύλλου 1919, 2.3.1902, σ. 3

Άγνωστος, «Αι εκθέσεις του προϋπολογισμού - Α΄- Η έκθεσις της πλειοψηφίας. Κρίσεις και συμπεράσματα. – Η διοίκησις. – Η δικαιοσύνη. – Ο στρατός. – Το ναυτικόν», στην: *Εμπρός*, αρ. Φύλλου 1925, 8.3. 1902, σ. 2

Άγνωστος, «Ημερήσιαν διάταξιν – Ο προϋπολογισμός – Ο λόγος του κ. Ρέπουλη», στην: *Εμπρός*, αρ. Φύλλου 1931, 14.3.1902, σ. 2

Άγνωστος, «Τα πρακτικά των καταθέσεων», στην: *Εμπρός*, αρ. Φύλλου 1939, 22.3.1902, σ. 4

Άγνωστος, «Η σύμβασις της σιγαροποιίας – Η χθεσινή συνεδρίασις της επιτροπής – Τα επιχειρήματα των καπνοπαραγωγών Αγρινίου», στην: *Εμπρός*, αρ. Φύλλου 1946, 29.3.1902, σ. 4

Άγνωστος, «Η σύμβασις της σιγαροποιίας – Η χθεσινή συνεδρίασις της βουλής», στην: *Εμπρός*, αρ. Φύλλου 1951, 3.4.1902, σ. 2

Άγνωστος, «Το ζήτημα της σπογγαλιείας – Αναχώρησις των δύο βουλευτών», στην: *Εμπρός*, αρ. Φύλλου 1987, 10.5.1902, σ. 2

Άγνωστος, «Εν Κρανιδίω», στην: *Εμπρός*, αρ. Φύλλου 2986, 11.2.1905, σ. 3

Άγνωστος, «Η απάντησις εις τον βασιλικόν λόγον – Η σημασία του βασιλικού λόγου – Τα παράδοξα – Αι επαγγελίαι της κυβερνήσεως – Το σύστημα της διοικήσεως», στην: *Εμπρός*, αρ. Φύλλου 3046, 13.4.1905, σ. 1-2

Άγνωστος, «Η απάντησις του κ. Δηλιγιάννη», στην: *Εμπρός*, αρ. Φύλλου 3046, 13.4.1905, σ. 2

Άγνωστος, «Η διά δυναμίτιδος αλιεία», στην: *Εμπρός*, αρ. Φύλλου 3076, 14.5.1905, σ. 1

Άγνωστος, «Η ελάττωσις του αριθμού των βουλευτών», στην: *Εμπρός*, αρ. Φύλλου 3076, 14.5.1905, σ. 2

Άγνωστος, «Αι καθυστερήσεις του απομαχικού ταμείου», στην: *Εμπρός*, αρ. Φύλλου 3081, 19.5.1905, σ. 1

Άγνωστος, «Η μεταμεσονύκτιος συνεδρίασις της βουλής (Συνέχεια εκ της β' σελίδος)», στην: *Εμπρός*, αρ. Φύλλου 3088, 26.5.1905, σ. 4

Άγνωστος, «Η έκκλησις», στην: *Εμπρός*, αρ. Φύλλου 3281, 7.12.1905, σ. 2

Άγνωστος, «Η χθεσινή συνεδρίασις της βουλής – Ορκωμοσία βουλευτών – Η ακύρωσις των εκλογών Πάλλης – Τήνου – Αι εργασίαι των τμημάτων», στην: *Εμπρός*, αρ. Φύλλου 3421, 30.4.1906, σ. 2

Άγνωστος, «Η πολιτική κατάστασις – Οι καταρτισθέντες συνδυασμοί – Τα εν Αττική και ταις επαρχίαις – Η σημερινή σύσκεψις των θεοτοκικών Αττικαρχών – Η στάσις του κ. Δραγούμη – Εις την Ερμιονίδα», στην: *Εμπρός*, αρ. Φύλλου 3421, 30.4.1906, σ. 3

Άγνωστος, «Το νομοσχέδιον περί προσόντων – Η επιτροπή των προσόντων», στην: *Εμπρός*, αρ. Φύλλου 3446, 25.5.1906, σ. 2

Άγνωστος, «Η πολιτική κατάστασις – Ο κ. Ρέπουλης εις την τρίτην ομάδα – Η χθεσινή συνεργασία Δραγούμη – Γούναρη – Πρωτοπαπαδάκη – Ο κ. Ρέπουλης», στην: *Εμπρός*, αρ. Φύλλου 3597, 24.10.1906, σ. 4

Άγνωστος, «Παρατηρήσεις βουλευτών», στην: *Εμπρός*, αρ. Φύλλου 3627, 23.11.1906, σ. 2

Άγνωστος, «Οι υπάλληλοι του ΣΠΑΠ εν αγωνία», στην: *Εμπρός*, αρ. Φύλλου 3698, 4.2.1907, σ. 4

Άγνωστος, «Άλλαι επερωτήσεις», στην: *Εμπρός*, αρ. Φύλλου 3705, 11.2.1907, σ. 4

Άγνωστος, «Αι λογιστικάι υπηρεσίαι», στην: *Εμπρός*, αρ. Φύλλου 3714, 20.2.1907, σ. 2

Άγνωστος, «Άλλαι συστάσεις», στην: *Εμπρός*, αρ. Φύλλου 3741, 20.3.1907, σ. 3

Άγνωστος, «Ο Υπουργός ξυλοσχίστης», στην: *Εμπρός*, αρ. Φύλλου 4109, 27.3.1908, σ. 2

Άγνωστος, «Αι αρχαιρεσίαι του συνδέσμου των εμποροπλοιάρχων», στην: *Εμπρός*, αρ. Φύλλου 4320, 27.10.1908, σ. 3

Άγνωστος, «Η διοίκησις των απελευθερωθέντων μερών – Η αποστολή προ του κ. Βενιζέλου», στην: *Εμπρός*, αρ. Φύλλου 5748, 20.10.1912, σ. 2

Άγνωστος, «Το πρόγραμμα της κηδείας», στην: *Εμπρός*, αρ. Φύλλου 5983, 17.3.1913, σ. 2

Εφημερίς της Κυβερνήσεως, Νομοθετικό Διάταγμα «Περί αποδοχής της παραιτήσεως του Προέδρου του Υπουργικού Συμβουλίου και Υπουργού επί των Εξωτερικών Κυρίου Γεωργίου Ν. Θεοτόκη και περί διορισμού Προέδρου του Υπουργικού Συμβουλίου και Υπουργού επί των Εξωτερικών, προσωρινώς δε επί των Οικονομικών του Κυρίου Δημητρίου Ράλλη», Τεύχος Α', αρ. Φύλλου 141, 28.6.1903, σ. 439

Εφημερίς της Κυβερνήσεως, Νομοθετικό Διάταγμα «Περί αποδοχής της παραιτήσεως του επί των Οικονομικών Υπουργού Κυρίου Αναργύρου Σιμόπουλου», Τεύχος Α', αρ. Φύλλου 141, 28.6.1903, σ. 440

Καλαμαράς Κ., «Επί του πιεστηρίου», στην: *Μακεδονία*, αρ. Φύλλου 503, 20.3.1913, σ. 3

Άγνωστος, «Ένωσις δημοσιογράφων», στο: *Σκριπ*, αρ. Φύλλου 35, 7.10.1895,
σ. 3

Άγνωστος, «Ημερήσιαν διάταξιν», στο: *Σκριπ*, αρ. Φύλλου 1633, 7.3.1900, σ.
2

Άγνωστος, «Ημερήσιαν διάταξιν», στο: *Σκριπ*, αρ. Φύλλου 1904, 3.12.1900,
σ. 3

Άγνωστος, «Η αγροτική αστυνομία», στο: *Σκριπ*, αρ. Φύλλου 1909,
8.12.1900, σ. 2

Άγνωστος, «Ημερήσιαν διάταξιν», στο: *Σκριπ*, αρ. Φύλλου 1913, 12.12.1900,
σ. 1

Άγνωστος, «Ημερήσιαν διάταξιν», στο: *Σκριπ*, αρ. Φύλλου 1922, 22.12.1900,
σ. 1

Άγνωστος, «Σύσκεψις του Θεοτοκικού Κόμματος εις την οικίαν του κ.
Θεοτόκη – Δηλώσεις του πρώην πρωθυπουργού υποστήριξης της κυβερνήσεως», στο:
Σκριπ, αρ. Φύλλου 2244, 13.11.1901, σ. 2

Άγνωστος, «Τα πολιτικά – Η χθεσινή σύσκεψις των θεοτοκικών- Δηλώσεις
του κ. Θεοτόκη – Η κυβέρνησις θα υποστηριχθή», στο: *Σκριπ*, αρ. Φύλλου 2311,
21.1.1902, σ. 2

Άγνωστος, «Μετά την διακοπήν», στο: *Σκριπ*, αρ. Φύλλου 2315, 25.1.1902,
σ. 2

Άγνωστος, «Η σύμβασις της σιγαροποιίας – Η επιτροπή», στο: *Σκριπ*, αρ.
Φύλλου 2357, 9.3.1902, σ. 2

Άγνωστος, «Το ζήτημα της σπογγαλιείας – Αφιξίς επιτροπής εξ Ύδρας –
Αναμένεται και άλλη από την Αίγιαναν», στο: *Σκριπ*, αρ. Φύλλου 2412, 5.5.1902, σ. 2

Άγνωστος, «Το ζήτημα της σπογγαλιείας – Αναχώρησις βουλευτών», στο:
Σκριπ, αρ. Φύλλου 2417, 10.5.1902, σ. 2

Άγνωστος, «Η σπογγαλιεία – Αι εκ της απαγορεύσεως ζημιαί – Η καταστροφή
της Ύδρας – Η ανάγκη της αποστολής πολεμικού πλοίου», στο: *Σκριπ*, αρ. Φύλλου
2418, 11.5.1902, σ. 2

Άγνωστος, «Πολιτικά παρασκήνια – Η σύγκρουσις Θεοτόκη – Ζαΐμη- Ο Βασιλεύς – Τα αίτια της ρήξεως», στο: *Σκριπ*, αρ. Φύλλου 2453, 15.6.1902, σ. 2

Άγνωστος, «Οριστικά αποτελέσματα των εκλεγέντων βουλευτών καθ' όλον το κράτος γνωστά μέχρι της 4^{ης} πρωινής», στο: *Σκριπ*, αρ. Φύλλου 2609, 18.11.1902, σ. 3

Άγνωστος, «Ο γεν. διευθυντής των τηλεγράφων – ο γεν. γραμματεύς των οικονομικών», στο: *Σκριπ*, αρ. Φύλλου 7314, 15.6.1903, σ. 4

Άγνωστος, «Διορισμοί ανωτέρων υπαλλήλων», στο: *Σκριπ*, αρ. Φύλλου 7316, 17.6.1903, σ. 2

Άγνωστος, «Μία τιμή εις την δημοσιογραφίαν», στο: *Σκριπ*, αρ. Φύλλου 7321, 22.6.1903, σ. 1

Άγνωστος, «Η καθυστέρησις του εμπορικού δελτίου – Παρατήρησις του κ. Ρέπουλη», στο: *Σκριπ*, αρ. Φύλλου 7323, 24.6.1903, σ. 3

Άγνωστος, «Εφημ. κυβερνήσεως», στο: *Σκριπ*, αρ. Φύλλου 7328, 29.6.1903, σ. 4

Άγνωστος, «Μεταβολαί ανωτέρων υπαλλήλων», στο: *Σκριπ*, αρ. Φύλλου 7617, 6.12.1903, σ.3

Άγνωστος, «Μικρά νέα», στο: *Σκριπ*, αρ. Φύλλου 7633, 23.12.1903, σ. 4

Άγνωστος, «Το νομοσχέδιον περί των συνταξιούχων», στο: *Σκριπ*, αρ. Φύλλου 7647, 5.1.1904, σ. 4

Άγνωστος, «Οι απαραίτητοι διά την βουλήν», στο: *Σκριπ*, αρ. Φύλλου 9706, 18.2.1905, σ. 1

Άγνωστος, «Μετά την θύελλαν», στο: *Σκριπ*, αρ. Φύλλου 9710, 22.2.1905, σ. 1

Άγνωστος, «Συνεδρίασις της επιτροπής του προϋπολογισμού – Έσοδον καπνού», στο: *Σκριπ*, αρ. Φύλλου 9794, 19.5.1905, σ. 4

Άγνωστος, «Ο κ. Στάης κατά των δημοδιδασκάλων», στο: *Σκριπ*, αρ. Φύλλου 9842, 15.7.1905, σ. 2

Άγνωστος, «Παρασκευή Ρέπουλη», στο: *Σκριπ*, αρ. Φύλλου 9911, 24.9.1905, σ. 2

Άγνωστος, «Ποίοι εψήφισαν τον κ. Μπουφίδην», στο: *Σκριπ*, αρ. Φύλλου 9978, 29.11.1905, σ. 3

Άγνωστος, «Τα αυτοκίνητα», στο: *Σκριπ*, αρ. Φύλλου 10678, 21.11.1907, σ. 2

Μαριολόπουλος Σπ. Θεόδωρος, «Ανεξάρτητοι γνώμαι – Ολέθριον δόγμα – Πολιτευταί επιχειρηματία – Α΄», στο: *Σκριπ*, αρ. Φύλλου 10670, 2.12.1907, σ. 2

Άγνωστος, «Ο αριθμός των αξιωματικών είναι ανεπαρκής», στο: *Σκριπ*, αρ. Φύλλου 16656, 26.2.1908, σ. 2

Άγνωστος, «Η γνώμη του κ. Ρέπουλη», στο: *Σκριπ*, αρ. Φύλλου 16066, 7.3.1908, σ. 2

Άγνωστος, «Πολιτική κατάσταση – Η χθεσινή ψήφος εμπιστοσύνης εις την βουλήν», στο: *Σκριπ*, αρ. Φύλλου 16086, 27.3.1908, σ. 4

Άγνωστος, «Η παραίτησις του κ. Βοκοτόπουλου», στο: *Σκριπ*, αρ. Φύλλου 16136, 6.6.1908, σ. 5

Άγνωστος, «Η ραλλική επιτροπή», στο: *Σκριπ*, αρ. Φύλλου 16216, 13.11.1908, σ.4

Άγνωστος, «Η σύσκεψις των εμποροπλοιάρχων – Τα ναυτικά νομοσχέδια», στο: *Σκριπ*, αρ. Φύλλου 16228, 25.11.1908, σ. 5

Άγνωστος, «Η αγόρευσις του βουλευτού κ. Ρέπουλη περί παρανόμων πιστώσεων δι' αργομίσθους εκ των εστενογραφημένων πρακτικών», στο: *Σκριπ*, αρ. Φύλλου 16350, 31.1.1909, σ. 3

Άγνωστος, «Η χθεσινή συνεδρίασις της οινολογικής επιτροπής», στο: *Σκριπ*, αρ. Φύλλου 16350, 31.1.1909, σ. 4

Άγνωστος, «Η προστασία των κρασιών – Η συνεδρίασις της επιτροπής – Πως έχει η εισήγησις – Ποία τα νομοσχέδια – Προτάσεις δια το οινόπνευμα – Αίτησις διευθυντών εστιατορίων», στο: *Σκριπ*, αρ. Φύλλου 16376, 28.2.1909, σ. 4

Άγνωστος, «Η έκθεσις περί των οίνων», στο: *Σκριπ*, αρ. Φύλλου 16381, 5.3.1909, σ. 1

Άγνωστος, «Ο κ. Ρέπουλης αποθνήσκει», στο: *Σκριπ*, αρ. Φύλλου 7677, 14.5.1924, σ. 4

Άγνωστος, «Η κηδεία του Εμμανουήλ Ρέπουλη», στο: *Σκριπ*, αρ. Φύλλου 7679, 16.5.1924, σ. 4

3. Ηλεκτρονικές Πηγές

Παπαδάκης Ν. Ε., «1910: Η εμφάνιση του Ελευθερίου Βενιζέλου στην Αθήνα ανατρέπει το πολιτικό σκηνικό», στην ιστοσελίδα: haniotika-nea.gr, 27.4.2012, διαθέσιμο στο: <https://www.haniotika-nea.gr/95584-1910-i-emfanisi-tou-eleutheriou-benizelou-stin-athina-anatrepei-to-politiko-skiniko/>, ημερομηνία προσπέλασης 8.5.2021

Σιατούφης Γ., «Η απόπειρα δολοφονίας του Βενιζέλου στο Παρίσι», στην ιστοσελίδα: *eranistis.net*, 23.1.2014, διαθέσιμο στο: <https://eranistis.net/wordpress/2014/01/23/η-απόπειρα-δολοφονίας-του-βενιζέλου-σ-2/>, ημερομηνία προσπέλασης 16.5.2021

Στεργιόπουλος Β., «Ίων Δραγούμης: Η εκτέλεση», στην ιστοσελίδα: tovima.gr, 31.7.2020, διαθέσιμο στο: <https://www.tovima.gr/2020/07/31/culture/ion-dragoumis-i-ektelesi/>, ημερομηνία προσπέλασης 19.5.2021

Β. Βιβλιογραφία

Αθανασιάδης Τ., *Από την εποποιία στην καταστροφή Μικρά Ασία 1919-1922. 80 χρόνια πικρής μνήμης*, τ. Α' - Β', Αθήνα 2002

Αλλαμανή Ε., Παναγιωτοπούλου Κ., «Η εντολή των Συμμάχων για την κατάληψη της Σμύρνης», στην: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 15 (1978)

Αλλαμανή Ε., Παναγιωτοπούλου Κ., «Η Μικρασιατική εκστρατεία από το Μάιο του 1919 ως το Νοέμβριο του 1920», στην: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 15 (1978)

Ασπρέας Γ., *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος 1821-1828*, τ. Γ', Αθήνα 1930

Βεντήρης Γ., *Η Ελλάς του 1910-1920*, τ. Α' - Β', Αθήνα 1931

Βουρνάς Τ., *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας. Από την έλευση του Βενιζέλου στην Ελλάδα (1909) ως την έκρηξη του Ελληνοϊταλικού πολέμου (1940)*, τ. Β', Αθήνα 2005

Γιαννουλόπουλος Ι., «Οι εκλογές της 1^{ης} Νοεμβρίου 1920 και η επάνοδος του Κωνσταντίνου», στην: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 15 (1978)

Λεονταρίτης Γ., «Η διεθνής θέση της Ελλάδος στις παραμονές του Α' Παγκοσμίου Πολέμου», στην: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 15 (1978)

Λουκάς Ι. Γ., *Οι τρεις Ιεράρχες – Εμμανουήλ Π. Ρέπουλης*, Αθήνα 1975

Οικονόμου Ν., «Εσωτερικές πολιτικές εξελίξεις 1905-1909», στην: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 14 (1977)

Οικονόμου Ν., «Ο Α' Βαλκανικός Πόλεμος», στην: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 14 (1977)

Οικονόμου Ν., «Από την άφιξη του Βενιζέλου στην Αθήνα ως το τέλος του πολέμου», στην: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 15 (1978)

Οικονόμου Ν., «Η εκστρατεία της Ουκρανίας», στην: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 15 (1978)

Ρούσσο Γ., *Νεώτερη Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. Ε' - ΣΤ', Αθήνα 1975

Σβολόπουλος Κ., «Η είσοδος του Ελευθερίου Βενιζέλου στην πολιτική ζωή της Ελλάδος και οι εσωτερικές εξελίξεις από το τέλος του 1909 ως το 1912», στην: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 14 (1977)

Σβολόπουλος Κ., «Ο Β' Βαλκανικός Πόλεμος», στην: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 14 (1977)

Στράνη Λ., *Εμμανουήλ Ρέπουλης Κείμενα (Επιστολές, Άρθρα, Ομιλίες)*, Καματερό 2001

Τζόκας Σ., *Ο Χαρίλαος Τρικούπης και η συγκρότηση του Νεοελληνικού Κράτους. Οδοιπορικό στον 19^ο αιώνα*, Αθήνα 1999

Χεκίμογλου Ε., *Υδάτινη Ιστοριογραφία: Χρονικό της διαχείρισης του νερού στην Αττική*, Αθήνα 2014

Χουρμούζη Ε., «Η Ελλάδα μετά τον πόλεμο του 1897», στην: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 14 (1977)

Χρήστου Θ., *Από την Εθνοσυνέλευση της Επιδαύρου (1821) έως την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου (1947): 22 δοκίμια ιστορίας*, Αθήνα 1999

Χρήστου Θ., *Προσεγγίσεις στη Νεότερη Ελληνική Ιστορία. Από το Ρήγα Βελεστινλή (1757-1798) έως την εμπλοκή της Ελλάδας στο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο (1940-1941)*, Αθήνα 2001

Χρήστου Θ., *Πέτρος Σωκρ. Κόκκαλης (1896-1962). Ο αστός επαναστάτης ιατρός από τον αντιβενιζελισμό στο λενινισμό*, Αθήνα 2019

Ruaux R., *Οι τελευταίες ημέρες της Σμύρνης*, Αθήνα 1993

Παράρτημα

Εικόνα 1 Φωτογραφία του Εμμανουήλ Ρέπουλη.

Πηγή: <http://thessgiatro.gr>, διαθέσιμο στο:

[http://thessgiatro.gr/index.php/topics/thessaloniki-videos/item/4016-h-dolofonia-tou-
ionos-dragoumi31-iouliou-tou-1920](http://thessgiatro.gr/index.php/topics/thessaloniki-videos/item/4016-h-dolofonia-tou-
ionos-dragoumi31-iouliou-tou-1920), ημερομηνία προσπέλασης: 22.5.2021

Εικόνα 2 Ο Εμμανουήλ Ρέπουλης.

Πηγή: <http://dimitriskamizis.blogspot.com>, διαθέσιμο στο:
http://dimitriskamizis.blogspot.com/2009/09/blog-post_11.html, ημερομηνία
προσπέλασης: 22.5.2021

Εικόνα 3 Το πατρικό σπίτι του Εμμανουήλ Ρέπουλη.

Πηγή: <https://istorikhermionida.wordpress.com>, διαθέσιμο στο:
<https://istorikhermionida.wordpress.com/2009/03/22/%CE%BF-%CE%BA%CF%81%CE%B1%CE%BD%CE%B9%CE%B4%CE%B9%CF%8E%CF%84%CE%B7%CF%82-e%CE%BC%CE%BC%CE%B1%CE%BD%CE%BF%CF%85%CE%AE%CE%BB-%CF%81%CE%AD%CF%80%CE%BF%CF%85%CE%BB%CE%B7%CF%82-1863-1924/>, ημερομηνία προσπέλασης: 22.5.2021

Περίληψη

Ο Εμμανουήλ Ρέπουλης διακρίθηκε στη δημοσιογραφία και την πολιτική ζωή της Ελλάδας για τρεις δεκαετίες. Η δημοσιογραφική του πένα έθεσε τις βάσεις της αμφισβήτησης απέναντι στις κυρίαρχες παλαιοκομματικές αντιλήψεις. Ως πολιτικός στάθηκε στο μετερίζι του εκσυγχρονισμού και της αστικής ανόρθωσης του κράτους. Μαζί με τον Ελευθέριο Βενιζέλο πραγματοποίησαν ρηξικέλευθες τομές στην πολιτική ιστορία του τόπου και συνέβαλαν στην εδαφική διεύρυνση του ελληνικού κράτους. Παρότι η «Μεγάλη Ιδέα» δεν πραγματοποιήθηκε, ο εξέχων Κρανιδιώτης πολιτικός είχε καταφέρει να δώσει νέα πνοή στα δημόσια πράγματα και να συντελέσει στη δημιουργία μίας πιο ισχυρής Ελλάδας στο διεθνές στερέωμα.